Borçlu Zamanlarda Yaşamak

Zygmunt Bauman

CITLALI ROVIROSA-MADRAZO İLE SÖYLEŞİ

İngilizceden Çeviren: Akın Emre Pilgir

Z. Bauman'ın yenilikçi akışkanlık kavramı, 20. yüzyılın ortaları ve sonlarında yaşanmış kayda değer toplumsal ve politik dönüşümleri tarif etmeye dönük bir metafordur. Temsilini moderniteye ait kurumların çözülmesinde ve "akışkan hale gelmesinde" bulur. Bu çerçevede akışkan modernite "post-ütopyacı", "post-fordist", "post-Ulusal" ve "post-panoptiktir". Bauman'a göre, akışkan kapitalizmin son dönüşümlerinde, neoliberalizm (ulus-devlet krizinin hem sebebi hem sonucu olarak) belirleyici bir rol oynamıştır. Bu dönüşümün özelliklerinden biri "üretici toplumdan tüketiciler toplumuna geçiştir". Bu geçişe insanları "borçlu bir ırka" dönüştüren belirgin ve çarpıcı bir süreç eklenmekte, devletin yeni ama içler acısı rolü "piyasa egemenliğinin cellatlığıyla" sınırlanmaktadır. Bu devlette "insan kaderinin radikal bir şekilde özelleştirilmesi, endüstri ve finansın radikal ölçüde kuralsız hale getirilmesiyle el ele gitmektedir". Bauman'a göre, toplumsal olarak inşa edilmiş topluluklarımız, kimliklerimiz ve kurumlarımız daha kararsız ve güvensiz hale gelmiş, bu da devletin gerilemesiyle ulusal sınırların muğlaklaşmasının kaçınılmaz hale geldiği bir dünyada "akışkan kimlikler" yaratmıştır. "Akışkan zamanlar" ayrıca, Bauman'ın çerçevesi içinde, yurttaş hakları kültürü (geleneksel anlamda refah devletine ve modernizmin söylemlerine ait olan kültürün), bu kitapta üzerinde uzun uzun durulacak bir "hayırseverlik, aşağılanma ve damgalama kültürüne" indirgemiştir. (...) Bauman'ı okumak ve onunla sohbet etmek, özellikle incelikli mizahı ve ironi duygusu sebebiyle epey bağımlılık yaratıcıdır. Fakat onunla tartışmak, onunla karanlık bir mağaraya girip saniyeler içinde onu kaybetmek gibidir. Onun farklı bir tünele girdiğini anlamak, tünelin sonunda gözle görülür hiçbir ışığın, hiçbir net patikanın olmadığını fark etmek gibidir. Bauman bizi tarihi, hukuku, ekonomiyi, kültürü ve siyaseti başka bir perspektiften okumaya davet ediyor. Yolculuğun sıkıntılarla dolu yapısını kavramamızı sağlıyor ve bize günümüzde kapitalizmin yarattığı ve onun ayrılmaz parçası olmuş finansal krizlerde tek kurbanın biz olmadığımızı hatırlatıyor...

Citlali Rovirosa-Madrazo

AYRINTI • İNCELEME
ISBN: 978-605-314-390-1
9 786053 143901

28 ₺

ZYGMUNT BAUMAN

1925'te Polonya'da doğan Bauman sırasıyla faşizmi, sosyalizmi ve kapitalizmi eleştirel bir mesafeyi koruyarak yaşamış ve hiçbir zaman bağımsız entelektüel kişiliğinden taviz vermemiştir. 1968'de Polonya'dan sınır dışı edilmesinin ardından İsrail'e, oradan da Leeds Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsü'nün başına geçmek üzere Britanya'ya gitmiştir. Bu görevini 1971-1990 arası sürdüren Bauman, ilk yıllardan itibaren hemen her konuda sosyolojik bakışın çerçevesini genişleten eserler vermiştir. Bauman genellemeleri seven bir yazardır; ama yöntembilim ve kavram tartışmaları yerine doğrudan toplumla ilgilenir. Eserleri bir sorun ve teşhis etrafında döner. Bu anlamda Britanya geleneğinden kopar. Göçmenliği, öncelleri K. Mannheim, A. Löwe, N. Elias gibi ona da, ampirik ve pragmatik bir geleneğin şekillendirdiği ada kültürüne dışarıdan bakma imkânı vermiştir. Ayrıca onlar gibi, hakikat ve ahlakı sosyolojiye taşır. Bauman kültür ve iktidarın çözümlemesine özel önem vermiş ve bu çerçevede toplum, ideolojiler, milli kimlikler, devlet, ahlaki seçim, modernizm ve postmodernizm konularını ele alarak sosyolojiye yeni bir soluk getirmiştir. Türkçede yayımlanan kitapları şunlardır: *Socialism: The Active Utopia* (1976; *Sosyalizm: Aktif Ütopya*, Çev. Ahmet Araşan, Heretik Yay., 2016); *Hermeneutics and Social Science* (*1978; Hermenötik ve Sosyal Bilimler*, Çev. Hüseyin Oruç, Ayrıntı Yay., 2017) *Legislators and Interpreters* (1987; *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, Çev. K. Atakay, Metis Yay., 1996); *Freedom* (1988; *Özgürlük*, Çev. Kübra Eren, Ayrıntı Yay., 2015); *Modernity and the Holocaust* (1989; *Modernite ve Holocaust*, Çev. Süha Sertabiboğlu, Alfa Yay., 2016); *Thinking Sociologically* (1990; *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 1999); *Modernity and Ambivalance* (1991; *Modernlik ve Müphemlik*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2003); *Mortality, Immortality and Other Life Strategies* (1992; *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, Çev. Nurgül Demirdöven, Ayrıntı Yay., 2000); *Postmodern Ethics* (1993; *Postmodern Etik*, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yay., 1998); *Life in Fragments-Essays in Postmodern Morality* (1995; *Parçalanmış Hayat-Postmodern Ahlak Denemeleri*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2001); *Postmodernity and its Discontens* (1997; *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2000); *Globalization: The Human Consequences* (1998; *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 1999); *Work, Consumerism and the New Poor* (1998; *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksul*, Çev. Ümit Öktem, Sarmal Yay., 1999); *In Search of Politics* (1999; *Siyaset Arayışı*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., 2013); *Liquid Modernity*, (2000; *Akışkan Modernite*, Çev. Sinan Okan Çavuş, Can Yay., 2017); *The Individualized Society* (2001; *Bireyselleşmiş Toplum*, Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yay., 2005); *Community. Seeking Safety in an Insecure World* (2001; *Cemaatler. Güvenli Olmayan Bir Dünyada Güvenlik Arayışı*, Çev. Nurdan Soysal, Say Yay., 2016); *Conversations with Zygmunt Bauman* (2001; Keith Tester ile birlikte; *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, Çev. Mesur Hazır, Heretik Yay., 2017); *Liquid Love* (2003; *Akışkan Aşk*, Çev. Işık Ergüden, Alfa Yay., 2017); *Identy: Conversations with Benedetto Vecchi* (2004; *Kimlik: Benedotto Vecchi Tarafından Gerçekleştirilmiş Söyleşiler*, Çev. Mesut Hazır, Heretik Yay., 2017); *Art of Live* (2008; *Yaşam Sanatı*, Çev. Akın Sarı, Ayrıntı Yay., 2017); *Does Ethics Have a Chance in a World Consumers?* (2008; *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*, Çev. Funda Çoban, İnci Katırcı, De ki Yay., 2010); *44 Letters from the Liquid Modern World* (2010; *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*, Çev. Ahmet Söğütlüoğlu, Habitus Yay., 2012); *Collateral Damage: Social Inequalities in a Global Age* (2011; *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, Çev. F. Doruk Ergun, Say Yay., 2013); *Culture in a Liquid Modern World* (2011; *Akışkan Modern Dünyada Kültür*, Çev. Fatih Örnek, İhsan Çapçıoğlu, Atıf Yay., 2015); *Liquid Survellance* (2012, David Lyon ile birlikte; *Akışkan Gözetim*, Çev. Elçin Yılmaz, Ayrıntı Yay., 2013); *This is Not a Diary* (2012; *Bu Bir Günlük Değildir*, Çev. Didem Kizen, Jaguar Yay., 2014) ve *Does the Richness of the Few Benefit Us All?* (2013; *Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?*, Çev. Hakan Keser, Ayrıntı Yay., 2014); *Practices of Selfhood* (2015; Rein Raud ile birlikte; *Benlik Pratikleri*, Çev. Mehmet Ekinci, Ayrıntı Yay., 2018); Stanislaw Obirek ile birlikte *On the World and Ourselves* (2015; *Dünyaya ve Kendimize Dair*, Çev. Burcu Halaç, Ayrıntı Yay., 2017) ve *Of God and Man* (2015; *Tanrı'ya ve İnsana Dair*, Çev. Ahmet Emre Pilgir, Ayrıntı Yay., 2015). Ayrıca çok sayıda makale ve kitap eleştirisi yazmış olan Z. Bauman, *Modernity and the Holocaust* kitabıyla Amalfi Avrupa Sosyoloji ve Sosyal Bilimler Ödülü'nü almıştır. Uzun yaşamına pek çok değerli çalışmayı sığdıran Bauman, 9 Ocak 2017'de hayatını kaybetti.

Ayrıntı: 1322
İnceleme Dizisi: 314

Borçlu Zamanlarda Yaşamak
Citlali Rovirosa-Madrazo ile Söyleşi
Zygmunt Bauman

Kitabın Özgün Adı
Living on Borrowed Time
Conversations with Citlali Rovirosa-Madrazo

İngilizceden Çeviren
Akın Emre Pilgir

Son Okuma
Ahmet Batmaz

Kapak Resmi
Universal Images Group/Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Arslan Kahraman

Dizgi
Esin Tapan Yetiş

Baskı ve Cilt
Ali Laçin - Barış Matbaa-Mücellit
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No. 286
Topkapı/Zeytinburnu - İstanbul - Tel. 0212 567 11 00
Sertifika No: 33160

Birinci Basım: *2019*
Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-605-314-390-1
Sertifika No.: 10704

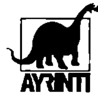
AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

 twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Zygmunt Bauman

Borçlu Zamanlarda Yaşamak

Citlali Rovirosa-Madrazo ile Söyleşi

İNCELEME DİZİSİ
SON ÇIKAN KİTAPLAR

TEKNİK, SERMAYE, MEDYA
Peter Trawny

PROTESTO
Toplumsal Hareketlere
Kültürel Bir Giriş
James M. Jasper

SOSYALİZMDE EĞİTİM
KÜBA
Celil Denktaş

HERMENÖTİĞİN KÖKENİ
Kendilik Hakkında - Dartmouth
Konferansları, 1980
Michel Foucault

YAŞAM SANATI
Zygmunt Bauman

LENİN
Farklı Bir Yol
Lars T. Lih

HERMENÖTİK VE SOSYAL BİLİMLER
Anlama'ya Dair Yaklaşımlar
Zygmunt Bauman

LENİN 2017
Hatırlamak, Tekrarlamak ve Kafa Yormak
Vladimir İlyich Lenin , Slavoj Žižek

EKİM
Rus Devriminin Hikâyesi
China Miéville

DÜNYAYA VE KENDİMİZE DAİR
Zygmunt Bauman & Stanislaw Obirek

FAŞİZM VE KAPİTALİZM
Faşizmin Sosyal Kökenleri ve
İşlevleri Üstüne Teoriler
Angelo Tasca, Arthur Rosenberg,
Otto Bauer, August Thalheime

TANRI'YA VE İNSANA DAİR
Stanislaw Obirek, Zygmunt Baumane

İSTİSNA HÂLİ
Giorgio Agamben

BENLİK PRATİKLERİ
Zygmunt Bauman & Rein Raud

EŞYA VE İNSAN
Bir Pratik İlişkinin Felfesefesi,
Pedagojisi ve Sosyolojisi
Arnd-Michael Nohl

KUŞATILMIŞ TOPLUM
Zygmunt Bauman

KAPIMIZDAKİ YABANCILAR
Zygmunt Bauman

DEMİR KAFES
Max Weber ve Weberci Marksizm
Michael Löwy

YEMEK VE ULUSAL KİMLİK
Gündelik Yaşamdan Küresel Siyasete
Atsuko Ichijo & Ronald Ranta

KORSANLAR VE İMPARATORLAR:
ESKİLER VE YENİLER
Gerçek Dünyada Uluslararası Terörizm
Noam Chomsky

KÜRESELLEŞMENİN ÇÖKÜŞÜ
Dünyanın Yeniden Keşfi
John Ralston Saul

AVRUPA
Bitmemiş Bir Macera
Zygmunt Bauman

AKIŞKAN HAYAT
Zygmunt Bauman

KİTLE KATLİAMLARI
Cinai Bölmeler
Abram De Swaan

İçindekiler

İkinci Bölüm

Giriş

Geçtiğimiz yüzyılın ilk büyük durgunluğu yani 1929'da borsa kriziyle başlayan sarsıntı, kendi ekonomik kalkınma tahayyüllerini ve hegemonik hâkimiyetlerini tesis etmek için didişen karşıt güçleriyle, kutuplaşmış bir dünyaya hayat vermiş rakip politik sistemler ve kurumlar doğurmuştu. Neticede 2008'de Wall Street'ten başlayıp tsunami gibi büyüyen bir başka durgunluk bizi yeniden harap bir dünyaya atmış oldu.

Ancak bu sefer denkleme, daha önce hiçbir medeniyetin karşılaşmadığı çok daha çetin ve belirleyici etmenler dahil olmuştu: Eşi görülmedik boyutlara gelmiş çevresel tehditler (ve iklim değişikliğine atfedilen doğal felaketler), dünyada yoksulluğun eşi görülmedik boyutlara çıkması ve "artık nüfusun" artması, toplumumuzu kritik açmazlara sokan olağanüstü bilimsel ve tek-

nolojik gelişmeler, son olarak modern kurumlara toplumsal bir uyum ve istikrar kazandırmış ahlaki, politik sistemlerde çöküş.

Zygmunt Bauman'ın eserlerinden hareketle bu kitap, yeni yüzyılımızın ilk küresel finansal krizini tarihsel bir bağlamda ele almakta, sebeplerini, olası sonuçlarını ve önümüzdeki ahlaki, politik güçlükleri irdeleyip aralarında bağlar kurmaktadır. Moderniteye ait politik kurumların gerilemesinde "nihai" aşama olarak görülebilecek şey, salt ekonomik bir fenomen olarak Wall Street'teki çöküşün ötesini görmeye çalışan bu kitapta ele alınmaktadır.

Finansal çöküşler tarihsel bağlamlar içinde, belli ekonomik, politik ve ahlaki söylemlerle gerçekleşirler. İki yüzyıllık dönemde gerçekleşmiş en büyük iki finansal gerileme, modernizmin geride bırakıldığı uzun soluklu dönemle ve belli tarihsel gelişmelerle ilişkilendirilmiştir. Bunlar *faşizm* ve *totalitaryanizmden neoliberalizme,* Soykırım'dan Berlin Duvarı'nın yıkılmasına, Latin Amerika'daki *etnokratik devletlerin* gerilemesinden[1] Irak Savaşı'na kadar uzanan gelişmelerdir. İki durgunluk da, politik, ahlaki, teknolojik ve askerî alanlarda yaşanan, tarihin arşivlerine ve onları ortaya çıkarmış ideolojik ve ekonomik formasyonlara bakılmadan anlaşılması imkânsız devasa gelişmelerin gölgesinde gerçekleşmiştir.

Krizler bize içinde bulunduğumuz koşulları hem değiştirme hem de üzerinde kafa yorma fırsatı sunar. Yani şu an olduğumuz yere nasıl geldiğimizi, mümkünse yönümüzü değiştirmek için ne yapabileceğimizi anlama şansı verir. "Yeni bilgilerin"

---

1. Latin Amerika'daki *etnokratik devletlere* ilişkin tanımlar üzerine bkz. R. Stavenhagen, *Derechos indigenas y derechos humanos en America Latina,* IIDH/El Colegio de Mexico, Mexico City, 1988. Ayrıca bkz. R. Stavenhagen, "Comunidades etnicas en estados modernos", *America Indigena,* cilt 49, no. 1 (1989): 11-34; R. Stavenhagen ve D. Itturralde (ed), *Entre la ley y la costumbre. El derecho consuetudinario indigena en America Latina,* Mexico: Instituto Indigenista Interamericano ve Instituto Interamericano de Derechos Humanos, Mexico City, 1990; R. Stavenhagen, *La situacion de los derechos de los pueblos indigenas en America Latina,* Comision Interamericana de Derechos Humanos - Organizacion de Estados Americanos, 1992.

üretilmesi ve gelecek araştırmalarla tartışmalara yön verecek *yeni epistemolojik cephelerin* çizilmesi adına gerçek bir fırsat sunabilir. Bu kriz hiç olmazsa, geriye bir adım atıp daha fazla sorma şansı sunmalı, tüm teorik çerçevemizi gözden geçirip ona meydan okumamıza vesile olmalı, bizi tarihsel önyargısızlığımızı tanımlayıp ondan bir şeyler öğrenme umuduyla tarihsel ve zihinsel mağaralarımızı uygun analitik ve epistemolojik araçlarla keşfetmeye sevk etmelidir. 2008 güzünde yaşanan mali çöküşün ekonomik ve finansal sebepleriyle sonuçlarına bakmaya çalışmak yeterli değildir: Eksiksiz bir çekabın yapılması gerekmektedir. Ekonomiye bakışımızı biçimlendiren çerçeveyi yeniden gözden geçirmek, günümüzün tarihsel kavşağında hangi kurumların ayakta kalacağını, hangilerinin lüzumsuz hale gelip "soylarını tüketeceğini" değerlendirmek zorundayız.

2008'de Wall Street'te yaşanan müthiş çöküş ve arkasından bankacılık sektörünün iflas etmesi, Bauman'ın bu kitapta bize keskin bir şekilde aktardığı ve Wall Street felaketinden kısa süre sonra Washington'daki G20 zirvesinde buluşup serbest piyasa ekonomisine[2] bağlılıklarını yeniden tasdik eden dünya liderlerinin hemen devletleri bankalara ve Wall Street'in zararlarını karşılayan devasa sigorta şirketlerine dönüştürmesinde görüldüğü üzere, kapitalizmin sonuna işaret etmeyecekti. Aslında Bauman'ın burada öne sürdüğü gibi, "devlet ve piyasa arasındaki işbirliği kapitalizmin genel bir kuralıdır; olur da ortaya çıkması durumunda aralarındaki çatışmaysa istisnadır." Nitekim son gelişmeler bu kuralı doğrulamıştır.

---

2. G20 deklarasyonunun nihai metni için bkz. http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/1/hi/business/7728649.stm (BBC, 14 Kasım 2008). Nisan 2009'da yapılan 2009 G20 zirvesinden sonra Başbakan Gordon Brown'un "Washington Konsensüsü bitti" demesi çok önemlidir (http://news.sky.com/skynews/Home/Politics/Prime-Minister-Gordon-Brown-G20-Will-Pump-One-Trillion-Dollars-Into-World-Economy/Article/200904115254629). Sözde "Washington Konsensüsü" etrafında dönen ihtilaflar hakkında bkz. Dani Rodrik, "Goodbye Washington Consensus, hello Washington confusion? A review of the World's Bank economic growth in the 1990's: learning from a decade of reforms", *Journal of Economic Literature*, cilt 44 (Aralık 2006): 973-87.

2008'deki küresel finansal gerileme ve hükümetlerin finansla bankacılık sektörünü düzenlemekten aciz oluşu veya bunu yapmak istememeleri (Bauman'ın *akışkan zamanlar* olarak nitelediği şeyin karakteristik bir özelliği) hepimizi durgunluğa sokup bilinmeyen topraklara sürüklemiştir. 2009 başlarında Uluslararası Çalışma Örgütü küresel işsizliğin 50 milyon gibi afallatıcı bir rakama ulaşacağını tahmin etmekteydi. Dünya Bankası 2009 yılı için yaptığı ekonomik tahminlerde,[3] dünyadaki ekonomik durgunlaşmadan ötürü gelişmekte olan ülkelerde 53 milyona yakın insanın yoksul yaşamlarına devam edeceğine hükmetmişti. 2009'un ilk çeyreği için hazırladığı raporda, 2008'de gıda ve yakıt fiyatlarında yaşanan artışların 130-150 milyon insanı daha yoksulluğa iteceğini, küresel krizin 46 milyon insanı daha "günlük 1,25 dolarlık mutlak yoksulluk seviyesinin" altına mahkûm edeceğini öngörmüştü. Şubat 2009'da ABD tarihinin en büyük ekonomik teşvik paketi Kongre'nin onayından geçti ve yönetime geleli daha bir ay bile olmamış Başkan Barack Obama için büyük bir zafer olarak görüldü. Barack Obama'nın başkan olduğu ilk ay, en az 1,5 trilyon doları bulan (1,02 trilyon pound) banka kurtarmalarını da kapsıyordu.[4] Fakat bu rakamlar, sorunun küresel düzlemde geldiği boyutla eşleşmemekteydi. Şubat 2009'da yayınladığı raporda Dünya Bankası, ekonomik yavaşlamanın gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun giderilmesi yönünde katedilmiş ilerlemeleri büyük oranda geçersiz kılacağını söylemekteydi. Tablo Britanya'da bile güçbela parlak bir görünüm taşımaktaydı. Joseph Rowntree Vakfı bir raporunda "durgunluğun yoksul çocukların sayısını pek etkilemeyeceği fakat çocuk yoksulluğu profilini kötüleştireceğini" belirtiyordu. Aynı rapora göre "sadece BK'da [Birleşik Krallık] 2,3 milyon çocuğun 2010'da yoksullaşmasıyla 1999'da konan 1,7 milyonluk hedef geçilmiş olacaktı".[5] Durgunluğun en büyük kurbanları tah-

3. BBC, 12 Şubat 2009.
4. BBC, 26 Şubat 2009.
5. Bkz. D. Hirsch, *Ending Child Poverty in a Changing World*, Joseph Rowntree Foundation, York, 2009; ayrıca bkz. BBC, 18 Şubat 2009.

minlere göre, "gelişmiş ekonomilerin" parçası olsun veya olmasın dünya yoksulları olacaktı. Kaçınılmaz olarak ekonomik çöküş 2000 yılında Birleşmiş Milletler'in yoksulluğu azaltmak için 2015'te ulaşmayı amaçladığı ve BM Milenyum Zirvesi'nde kabul ettiği Binyıllık Kalkınma Hedefleri'ni geçersiz kılacak. Dünya Bankası başkanı Robert Zoellick'in itiraf ettiği gibi, kriz sürecek olursa çocuk ölüm oranlarını azaltma hedefine ulaşılamayacak ve yılda 200.000-400.000 çocuk daha hayatını kaybedecektir. Bu kitabın kaleme alındığı sıralarda bunlar sadece buzdağının görünen kısmıydı. Uluslararası Para Fonu 2009'a tüm dünyanın yüzde sıfırlık ekonomik büyüme oranlarıyla gireceğini söylerken, BM Gıda ve Tarım Teşkilatı dünyada aç nüfusun 1,02 milyara çıkacağı uyarısında bulunmaktaydı.[6]

Bu rakamların tümü önümüzdeki büyük resmi, insanların sefaletini ve "insani artığı" ölçüp değerlendirmede soğuk istatistikleri ve soğuk sayıları en iyi araçlar olarak görüyorsanız görece ihtiyatlı ölçütlerle sunmaktadır. Fakat bu kitaptaki sohbetlerimizin gösterdiği gibi burada salt sayılardan öte bir şey vardır. Ekonomik yavaşlama ve hükümetlerin dünyanın her yerinde özel finansal borçları *kolektifleştirmeye* dönük girişimleri, çapraşık dilbilimsel yapılarla zorlu söylemsel gelişmeleri de açığa vurmuştur. Dolayısıyla son zamanlarda hakları ifade etmeye yarayan dil de değişmiştir: *Yurttaşlar* "tüketicilere" dönüşmüş, yolcular ve hastalar "müşteri" olmuş, (Bauman'ın çeşitli eserlerinde gösterdiği gibi) *yoksulluk* bir suç haline gelmiş ve "aşırı yoksulluk" yapısal adaletsizlikleri açığa vuran bir emareden çok

6. 2009 yazında BM Gıda ve Tarım Teşkilatı (GTT), dünyada açlığın 1 milyara çıkarak rekor seviyeye ulaşacağını belirtti. GTT "insanlığın altıda birini etkileyen sessiz açlık krizinin, dünya barışı ve güvenliği için ciddi bir risk teşkil ettiği" uyarısında bulundu. Haziran 2009'da yayınlanmış bir raporda GTT Genel Direktörü Jacques Diouf'un sözleri şu şekildeydi: "Açlıktaki son artış küresel düzlemdeki kötü hasatlardan dolayı değil dünyadaki ekonomik krizden dolayı yaşanmaktadır." Ona göre bu kaygı verici rakam, "aşırı derecede yüksek gıda fiyatlarıyla küresel ekonominin yavaşlamasıyla oluşmuş tehlikeli karışımın" sonucuydu. Bkz. www.fao.org/news/story/en/item/20568/icode/ ve http://news.bbc.co.uk(go/pr/fr/-/1/hi/world/europe/8109698.stm. Ayrıca bkz. *La Jornada*, 28 Ocak 2009.

"patolojik bir koşul" olarak algılanır olmuştur. Yani eşitsizliği yaratan ve yeniden üreten bir ekonomik sistemin yapısal fonksiyon bozukluğundan ziyade, yoksul kişilerin "patolojik bir fonksiyon bozukluğudur".[7] Dahası yakın zamanda *durgunluğun* kendisi, ABD'deki yeni Ulusal İstihbarat'ın ağzında bir "ulusal güvenlik" meselesi olarak görülür hale gelmiştir.[8]

Bu finansal gelişmeler ve 20. yüzyılın sonlarında açığa çıkmış ekonomik ortodoksinin krizi tarihsel süreçlerin birer parçası olarak yaşanmıştır. Buna savaş sonrası açığa çıkmış Keynesçi refah devletinin yükselmesi ve yıkılması, ulus-devletlerle demokrasinin yükseliş ve çöküşü de dahildir. Nitekim her biri Bauman'ın çeşitli yayınlarında derinlemesine üzerine durduğu[9] ve sohbetimizde yeniden masaya yatırdığımız olgulardır. Bunlar Bauman'a göre, hem devletle hem de gerçekliğiyle ilgili

7. Bunun örneklerinden biri Birleşmiş Milletler yoksulluk programına danışmanlık yapmış olup "sömürünün yoksulluğun sonucundan ziyade sebebi olduğunu söylemek daha uygun olur" demiş J.D. Sachs'ın yazılarında bulunabilir. Bkz. J.D. Sachs, "Can extreme poverty be eliminated?", *Scientific American* (Eylül 2005): 60.

8. Başkan Barack Obama göreve geldikten kısa süre sonra, durgunluğun bir "ulusal güvenlik" meselesi olarak ele alındığı görüldü. Şubat 2009'un ilk günlerinde yani Wall Street krizinden sadece beş ay sonra, ABD'deki Ulusal İstihbarat'ın başındaki yeni müdür Dennis C. Blair, Senato'ya sunduğu ilk raporunda ABD'de güvenliğin "temel meşguliyetinin" küresel finansal krizin yarattığı "jeopolitik sonuçlar" olduğunu söylemişti. Ayrıca "krizin serbest piyasaların geliştirilmesine zarar verebileceğini" de iddia etmişti. ABD Kongresi'ne yaptığı konuşmada gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun yarattığı tehditten bahsetse de, *La Jornada*'nın ABD'deki muhabirlerine göre yıllardan sonra ilk kez "ABD'nin güvenliğini en çok tehdit eden unsurun (komünizm zamanında veya uluslararası terörizmin yükselmesinde olduğu gibi) dışsal bir düşmandan gelmediği, aksine ABD'nin içinde yattığı" söyleniyordu (*La Jornada*, 13 Şubat 2009).

9. Z. Bauman, *Europe: An Unfinished Adventure*, Polity, Cambridge, 2004 [*Avrupa: Bitmemiş Bir Macera*, Çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yay., 2018]; Z. Bauman, *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*, Polity, Cambridge, 2007; Z. Bauman, *Conversations with Keith Tester*, Polity, Cambridge, 2001 [Keith Tester ile birlikte, *Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*, Çev. Mesut Hazır, Heretik Yay., 2017]; Z. Bauman, *Postmodern Ethics*, Blackwell, Oxford, 1993 [*Postmodern Etik*, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yay., 1998]; Z. Bauman, "Modernity and the state", *Times Literary Supplement*, no. 4895 (1997): 4-5; Z. Bauman, *The Absence of Society*, Toplumsal Kötülükler serisi, Joseph Rowntree Foundation, York, 2008.

algılarımızın değiştiğine işaret eden örneklerdir. Bu "devletin boşalttığı role tüketici piyasalarının yerleşmesine yol açmış" bir değişim olup; ABD'de Başkan Ronald Reagan'la BK'da Başbakan Margaret Thatcher'ın özelleştirmeci ve kuralsızlaştırıcı politikalarını dünya geneline yayıp 2008 krizine yol açmalarıyla belirgin hale gelmiştir. Bu çarpıcı değişimlerin bir başka örneğiyse, refah devletinin geçirdiği mutasyonlarla ilgilidir. Bauman'ın da söylediği gibi yoksullukla baş etmek için kurulmuş dairelerin temel amacı artık yoksulları iyi durumda tutmak değildir. Aksine "yoksulları gözetlemek ve denetlemek", "duvarsız gettolar ve (bir dolu gözetleme kulesine rağmen) dikenli telleri olmayan kamplar gibi" çalışan devlet dairelerinin yeni görevi olmuştur. Açık uçlu, dürüst ve disiplinler arası sohbetimiz sırasında, yaşanan son gelişmeleri dar ve indirgemeci bir ekonomik bakış açısına hapsetmek yerine derinlik kazandıracak şekilde değineceğimiz konuların bazıları işte bunlardır.

Zygmunt Bauman Kimdir?

Doğu Avrupalı birçok başka aydın gibi, Bauman da Nazi zulmünün mağduru olmuştu ve ailesi 1939'da Polonya Nazi güçlerinin işgaline uğradıktan sonra Sovyetler Birliği'ne göçmek zorunda kaldı. Daha sonra Stalinist rejimden kaçıp yurtları Polonya'ya döndüler. Bauman Varşova Üniversitesi'nde çalışmaya başladı fakat 1968'de antisemitist tasfiyelerin kurbanı oldu ve yeniden göçmek zorunda kaldı. Nihayet Britanya'da kalıcı bir yaşam kuran Bauman, oradaki yıllarını eşi yazar Janine Bauman'la geçirecekti. 1971'de araştırmalarının büyük kısmını kaleme aldığı Leeds Üniversitesi'nde profesör oldu. Olağanüstü başarılara imza attığı resmî görevinden 1990'da emekliye ayrıldığında, bol sayıda yayın üretmiş haldeydi.

Bauman, dünyanın durgunluğu ortadan kaldırmak için ortaya atılmış iki karşıt tahayyül arasında bölündüğü kutuplaşmış bir dünyaya tanık olmuştu. Bir uçta ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt'i 20. yüzyılın başlarında ABD'nin dünyadaki hegemonik konumunu güvence altına alacak koşulları yaratmaya

iten serbest piyasa ekonomisi vardı. Diğer uçtaysa Bauman'ın ilk eserlerinde bolca üzerine eğildiği[10] faşizm ve totalitaryanizm vardı. Hitler'in ve Stalin'in dünyayı utanç ve öfkeye sokmuş, Bauman'ın çeşitli yayınlarda muazzam bir incelik ve bilgelikle irdelediği gaddarlıklara vesile olmuşlardı.[11] Önde gelen akademisyenlerden çok azı bu iki gaddarlıkla durgunluğun dehşetini yaşayıp, bunları aralarındaki bellibaşlı politik ve tarihsel gelişmelerle birlikte değerlendirmişti.

Zygmunt Bauman geçtiğimiz yüzyılın ilk büyük durgunluğundan sonraki dönemde yaşadı ve çalışmalar yaptı. Yeni yüzyılın şafağında, uluslararası finans ve bankacılık krizinin yarattığı büyük tabloya bakıp şu uyarıda bulunmuştu: "Çağımızın 'kredi sıkışması' bankaların başarısızlığının sonucu değildir; aksine *göz kamaştırıcı başarılarının meyvesidir:* Genç yaşlı, kadın erkek büyük bir çoğunluğu borçlu insanlara dönüştürmedeki başarısının ürünüdür." Bauman kapitalist tarihsel gelişmeleri çok az kişinin yaptığı tarzla inceleyip kavramıştır. Bundan ötürü günümüzdeki krize ve etrafındaki kurumların çöküşüne bakarken bizi şöyle uyarmaktadır: "Günümüzdeki 'kredi sıkışıklığı' kapitalizmin sonuna işaret etmemektedir; sadece ardı ardına yararlanılan otlakların tükendiğini göstermektedir..." Ancak Bauman için geriye dönmek diye bir şey yoktur: Komünizm Bauman'ın gözünde hâlâ "köleliğe giden kestirme yoldur". Fakat bu kitapta belirttiği gibi, Batı demokrasilerinde çok daha fazlası tehlike altındadır. Eğer modern demokrasi üreticilerden oluşan bir toplumun ihtiyaçları ve tutkularından doğmuşsa ve "öz kaderini tayin etme" düşüncesiyle "özyönetim" kavramı üretici pratikleri değerlendirmek üzere ortaya çıkmışsa, esas mesele Bauman'ın

10. Z. Bauman, "Totalitarianism as a historical phenomenon", *Times Literary Supplement,* no. 4567 (1990): 1095; Z. Bauman, "Twenty years after: crisis of Soviet type systems", *Problems of Communism,* cilt 20, no. 6 (1971): 45-53; Z. Bauman, "Social dissent in East European political systems", *Archives Europeennes de Sociologie,* cilt 12, no. 1 (1971): 25-51.
11. Z. Bauman, *Modernity and Holocaust,* Polity, Cambridge, 1989 [*Modernite ve Holocaust,* Çev. Süha Sertabiboğlu, Alfa Yay, 2016]; Z. Bauman, "Is another holocaust possible?", *Revista de Occidente,* no. 176 (1996): 112-29.

sözcükleriyle, bu fikirlerin üretici toplumdan tüketicilerin toplumuna geçerken sağ kalıp kalmayacağıdır.

Bauman'ın uluslararası ünü ve beşeri bilimlerde her geçen gün artan etkisi, birçok şeyin yanı sıra "epistemolojik ihlallerle" ve Batı'ya ait politik düşüncenin Avrupa merkezci temelleriyle ilgilenenlere ilham kaynağı olmuştur.[12] Bir yanda Bauman'ın yazıları son on yılda giderek daha görünür hale gelirken ve fikirleri yaygınlaşırken, bu söyleşilerden çıkarılan kavrayışların gelecekte yapılacak araştırmalar için önemli sonuçlar doğurma ihtimali yüksektir.

Sosyal bilimlerde Bauman'ın değindiği çok sayıda alan vardır; hukuk üzerine yazdıkları,[13] kültür ve sanat üzerine yazılmış bir dolu makale ve kitap,[14] kimilerince önemli bir atılım olarak

---

12. Avrupa merkezcilik hakkında bkz. C. Rovirosa-Madrazo, "Indigenous rights, ethnocentrism and the crisis of the nation-state: paradigmatic considerations for human rights. Zapatista rebellion in Mexico and ethnic conflict in Nicaragua", Doktora tezi, University of Essex, 1995; C. Rovirosa-Madrazo, "Analfabetismens censur", N. Barfoeod (ed), *Magtens Tavse Tjener. Om censur og ytringsfrihed. Et debatskrift med essays der spaender fra Vaclav Havel til Salman Rushdi*, Spektrum, Kopenhag, 1991; E. Dussel, "A new age in the history of philosophy: the world dialogue between philosophical traditions", *Philosophy and Social Criticism*, cilt 35 (2009): 499-516; A. Quijano, "Coloniality of power, Eurocentrism and social classification", M. Morana, E. Dussel ve C. Jauregui (ed), *Coloniality at Large: Latin America and the Postcolonial Debate*, Duke University Press, Durham, 2008, s. 181-224. C. Rovirosa-Madrazo, "Ethnocentrism as logocentrism", ön makale, Sosyoloji Bölümü, Essex Üniversitesi (Ekim 1992); E. Lander, "Eurocentrism, modern knowledges, and the 'natural' order of global capital", *Nepantla: Views from the South*, cilt 1, no. 3.2 (2002): 245-68; W. Mignolo, "The geopolitics of knowledge and the colonial difference", Morana, Dussel ve Jauregui, *Coloniality at Large*, s. 225-8; W. Mignolo, *Historias locales/disenos globales. Colonialidad, conocimientos subalternos y pensamiento fronterizo*, Akal, Madrid, 2003; E. Dussel, "Europa, modernidad y eurocentrismo", E. Lander (ed), *La colonialidad del saber: Euro-centrismo y ciencias sociales. Perspectivas Latinoamericanas*, CLASCO, Buenos Aires, 2000; E. Lander, "Eurocentrism and colonialism in Latin American social thought", *Nepantla: Views from the South*, cilt 1, no. 3 (2000): 519-32.

13. Z. Bauman, *Legislators and Interpreters: On Modernity, Post-modernity and Intellectuals*, Polity, Cambridge, 1987 [*Yasa Koyucular ile Yorumcular*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., 1996]; Z. Bauman, "Social issues of law and order", *British Journal of Criminology*, cilt 40, no. 2 (2000): 205-21.

14. Z. Bauman, *Culture as Praxis*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1973; Z. Bauman, "Liquid arts", *Theory, Culture & Society*, cilt 24, no. 1 (2007): 117-26.

görülen modernizm ve postmodernizm tahlilleri,[15] özellikle *Modernite ve Holocaust* (1989), aynı zamanda etik üzerine yazdıkları,[16] *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları,*[17] *Siyaset Arayışı* (1999)[18] ve daha yakın zamanda *Akışkan Modernite* (2000).[19]

Bauman çağımızın ekonomik küreselleşmeyle, "insani artığın" ve "artık nüfusun" mirasıyla açığa çıkmış trajedilerinden bazılarına değinmektedir.[20] Bauman insanların artık sadece birer malzeme olarak görülebilecek paryalara dönüştüğü bir toplumda, milyonlarca göçmeni, işsizi ve serseriyi bu şekilde adlandırmaktadır. Bauman'ın ifadeleriyle toplum, "üyelerini sefalet ve onursuzluğun dehşetinden etkin bir şekilde koruduğu sürece yani dışlanmanın ve 'toplumsal bir lüzumsuzluk' olarak görülüp 'insani artığa' dönüşmenin dehşetine karşı onları koruduğu sürece topluluk düzeyine yükseltilebilir."[21] Ancak söyleşilerimizde ele aldığımız bir mesele olarak "artık nüfus" ve "insan artığı" efsanesi sadece "paryalardan" ibaret değildir. Bauman'un bu eserde Ehrlich'in nüfus üzerine aktardıklarından hareketle ortaya attığı hakikat şöyledir: "Aslında gereğinden fazla zengin insan vardır."[22]

Bauman'ın yenilikçi *akışkanlık* kavramı, 20. yüzyılın ortaları ve sonlarında yaşanmış kayda değer toplumsal ve politik dönüşümleri tarif etmeye dönük bir metafordur. Temsilini moderniteye ait kurumların çözülmesinde ve "akışkan hale gelme-

15. A. Elliot (ed), *The Contemporary Bauman,* Routledge, Londra, 2007.
16. Bauman, *Postmodern Etik;* Z. Bauman, *Does Ethics Have a Chance in a World of Consumers?* Harvard University Press, Cambridge, 2008 [*Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*, Çev. Funda Çoban, İnci Katırcı, De ki Yay., 2010].
17. Z. Bauman, *Postmodernity and its Discontents,* Polity, Cambridge, 1997 [*Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları,* Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2000].
18. Z. Bauman, *In Search of Politics,* Stanford University Press, Stanford, 1999 [*Siyaset Arayışı,* Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., 2013].
19. Z. Bauman, *Liquid Modernity,* Polity, Cambridge, 2000 [*Akışkan Modernite,* Çev. Sinan Okan Çavuş, Can Yay., 2017].
20. Z. Bauman, *Globalization: The Human Consequences,* Polity, Cambridge, 1998 [*Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları,* Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., 1999].
21. Bauman, *The Absence of Society,* s. 3.
22. Bkz. s. 119.

sinde" bulur. Bu çerçevede akışkan modernite "postütopyacı", "postfordist", "post-Ulusal" ve "postpanoptiktir".[23] Bauman'a göre akışkan kapitalizmin son dönüşümlerinde, neoliberalizm (ulus-devlet krizinin hem sebebi hem sonucu olarak) belirleyici bir rol oynamıştır. Bu dönüşümün özelliklerinden biri "üretici toplumdan tüketiciler toplumuna geçiştir". Buna insanların "borçlu bir ırka" dönüştüren belirgin ve çarpıcı bir süreç eklenmekte, devletin yeni ama içler acısı rolü "piyasa egemenliğinin cellatlığıyla" sınırlanmaktadır.[24] Bu devlette "insan kaderinin radikal bir şekilde özelleştirilmesi, endüstri ve finansın radikal ölçüde kuralsız hale getirilmesiyle el ele gitmektedir".[25]

Bauman'a göre toplumsal olarak inşa edilmiş topluluklarımız, kimliklerimiz ve kurumlarımız daha kararsız ve güvensiz hale gelmiş,[26] bu da devletin gerilemesiyle ulusal sınırların muğlaklaşmasının kaçınılmaz hale geldiği bir dünyada "akışkan kimlikler" yaratmıştır.[27] "Akışkan zamanlar" ayrıca, Bauman'ın çerçevesi içinde, yurttaş hakları kültürünü (geleneksel anlamda refah devletine ve modernizmin söylemlerine ait olan kültürün), bu kitapta üzerinde uzun uzun durulacak bir "hayırseverlik, aşağılanma ve damgalama kültürüne"[28] indirgemiş söylemi yaratmıştır.

Bauman'dan *kimliğin* cinsel kimlik de dahil olmak üzere geçici ve kararsız bir yapıya sahip olduğunu öğrenmekteyiz.[29] Ortodoks feminizmin eserlerinde verimli bir zemin bulama-

23. L. Ray, "Postmodernity to liquid modernity", Elliot, *The Contemporary Bauman*, s. 68.
24. Bauman, *Liquid Times*, s. 65.
25. Bauman, *Postmodernity and its Discontents* [*Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*], s. 44.
26. Z. Bauman, *Consuming Life*, Polity, Cambridge, 2007.
27. Z. Bauman, *Identity: Conversation with Benedetto Vecchi*, Polity, Cambridge, 2004 [*Kimlik: Benedetto Vecchi Tarafından Gerçekleştirilmiş Söyleşiler*, Çev. Mesut Hazır, Heretik Yay., 2017], s. 15-28.
28. Bauman, *Postmodernity and its Discontents* [*Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*], s. 35-45.
29. Bauman, *Identity* [*Kimlik*], s. 83; Z. Bauman, *Liquid Love*, Polity, Cambridge, 2003 [*Akışkan Aşk*, Çev. Işık Ergüden, Alfa yay., 2017].

masının, *feminist* teorilerle ilgilenen az sayıda akademisyenin bu yazılarla ilgilenmesinin muhtemel sebebi budur.[30] Ama en önemlisi, *kimlik* ve ötekilik Polonyalı yazarın sosyolojik çerçevesinde tamamen yersiz şeylere dönüşmüşlerdir. Ilan Semo'nun belirttiği gibi, Bauman'ın eserinde (tek ve büyük F harfiyle) *Farklılık* bir serap gibi kaybolmuştur. Sadece (çoğul küçük f harfiyle) *farklılıklar* vardır ve sürekli değişim halindedirler.[31] Bauman'ın Charles Taylor'u ve "revaçtaki çokkültürlülüğü" savunan diğer kişileri[32] reddetmesinin bir sebebi de budur. Onun için "kimliği ve kültürün doğasını kendi içinde eksiksiz ve sınırları dışarıdan net bir şekilde çizilecek şeyler olarak görmek" bir hatadır.[33] Ancak kimlik üzerine düşünceleri, bu kitapta biyoteknolojik çağda ve sözde "post-insanlığın" elinde insanlığın ne anlama gelip ne şekilde kullanıldığını tartışırken yeni bir yöne girmektedir.

Bauman'ın son yazılarında, yurttaşları tüketici ordularına dönüşmüş "akışkan kentler" artık birer "kozmopolis" değil kaleleri andıran "korku kentleridir".[34] Güvenlik saplantımızla "olağanüstü şartları normalleştirdiğimiz" gerçeğini yüzümüze vurmaktadır.[35] Bu normalleşme çelişkili bir biçimde devlet ve sivil toplum arasındaki sınırları daha da bulanıklaştırmıştır. Dolayısıyla günümüzün "korkulu olaylar silsilesine" artık sadece toplumun (diktatörlük yoluyla) devlet tarafından yutulmasında yahut (kitlesel devrimle) devletleşen bir toplumda değil, dışlanmış ve marjinal kişilere dönüşme ediminin kendisinde rastlanmaktadır.[36] Semo'nun açıkladığı gibi Bauman'ın analizinde hükümetler bugün (Gramsci'ye atfen) konsensüs yaratma bece-

30. A. Branaman, "Gender and sexualities in liquid modernity", Elliot, *The Contemporary Bauman*, s. 117-35.
31. I. Semo, "La sociologia de Z Bauman", *La Jornada*, 26 Ocak 2008.
32. Bauman, *Conversations* [*Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*], s. 142.
33. A.g.e.
34. Z. Bauman, *Liquid Fear*, Polity, Cambridge, 2006.
35. Z. Bauman, *Miedo liquido. La sociedad contemporanea y sus temores*, Paidos, Barcelona, 2007.
36. Semo, "La sociologia de Z Bauman."

rilerine değil, korkuyu yeniden diriltmekte kullandıkları kurnazlıklara odaklanmaktadırlar. Bauman'ın sözleriyle yineleyelim: "Eğer insanlar korkmasaydı, devlete duyulan ihtiyacı tahayyül etmek güç olurdu"... devlet "korkuyu idare eden, korkuyu yayan ve korkuyu geri dönüşüme sokan bir tesistir".

Bauman, Lyotard[37] kadar Derrida'ya da borçludur.[38] Onlar gibi "erişilmesi güç evrensellikle" ilgili olanlar da dahil olmak üzere tüm yanıltıcı büyük anlatıları terk etme ihtiyacının farkındadır.[39] Lyotard'ın *Postmodern Durum* (1984) adlı yapıtına Bauman'ın ilk eserlerinde rastlanabilir. İçlerinde Bauman'ın hukuki yapıçözümle uğraşan diğer yazarlar gibi, ısrarla "birbirine rakip yorumların" çağında yaşadığımızı söylediği *Yasa Koyucular ile Yorumcular* (1987) dahildir.[40] Dolayısıyla "temelcilikten" kopma ve meta-anlatılardan uzaklaşma sadece "akışkan zamanların" semptomlarından biri olmakla kalmamaktadır. Aslında çelişkili bir şekilde *kendi kendini var eden* hukuk döngüsüyle[41] diğer totolojik yapıları anlamak için sağlıklı bir yaklaşımdır. Fakat Bauman postmodernizmi modernizmden bizi net bir şekilde ayıran bir sınır olarak "yüceltenleri" eleştirmekte ve postmodernizmi büyük bir anlatıya dönüştürmenin risklerine karşı hepimizi uyarmaktadır.

---

37. J.F. Lyotard, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Manchester University Press, Manchester, 1989 [*Postmodern Durum*, Çev. İsmet Birkan, BilgeSu Yay., 2013].
38. Özellikle J. Derrida, *De la gramatologia*, Siglo Veintiuno Editores, Mexico City, 1971 [*Gramatoloji*, Çev. İsmet Birkan, BilgeSu Yay., 2011]; J. Derrida, *Posiciones*, Pretextos, Valencia, 1977; J. Derrida, *The Other Reading: Reflection on Today's Europe*, Indiana University Press, Indianapolis, 1992.
39. Bauman, *Postmodern Etik*.
40. C.Douzinas, R. Warrington ve S. McVeigh, *Postmodern Jurisprudence: The Law of the Text in the Text of Law*, Routledge, Londra, 1991; P. Goodrich, *Reading the Law: A Critical Introduction to Legal Method and Techniques*, Blackwell, Oxford, 1986.
41. Bkz. N. Luhmann, "The third question: the creative ideas of paradoxes in law and legal history", *Journal of Law and Society*, cilt 15, no. 2 (1988): 153-60, ancak Luhmann sözde "büyük teorilerin" savunucusu olarak görülür.

Bauman'ın gerek erken dönemlerde[42] gerekse yakın zamanda[43] ürettiği eserlerden çıkarılacak bir başka temel kavram, ütopyaya bakışıdır. Ama M. Jacobsen ve R. Jacoby'nin kendisinden önce belirttikleri gibi,[44] ütopyalar soldaki aydınlar ve akademisyenler tarafından terk edilmese bile göz ardı edilmiştir. Ütopya kötü şöhretli bir şeydir ve böyle olmasının sebeplerinden biri, Bauman'a göre modernlikle kurduğu inatçı bağdır. Dolayısıyla yaptığımız sohbetlerde şu yorumda bulunur: "Kendilerini ileriye sevk etmek için ütopyacı imgelere ihtiyaç duyanlar sadece modernitenin öncüleridirler... 'Teleoloji' en başta modern bir kavramdır." Ancak ilk eserlerinde şunları yazmıştı: "Ütopya arayışının altında yatan itici güç ne teorik ne de pratik akıl, ne bilişsel ne de ahlaki ilgi odaklarıdır. Umut ilkesidir."[45] Nitekim buradaki tartışmamızın da gösterdiği üzere, bu tahayyülden tamamen de kopmamıştır. Moderniteye karşı mesafeli olmak illa Bauman'ın yazılarıyla umutsuzluğa kapılıp ütopyaların terk edilmesi anlamına gelmez. Fransız filozof Emmanuel Levinas'ın eserlerinden[46] ve onun Öteki için var olmak şeklinde özetlediği temel kavramdan yararlanan Bauman, ötekiliğin umutlu olmak bakımından ütopyalarda rol oynayabileceğini söyleyerek açık bir kapı bırakır. Fakat tam olarak Levinas'ın arzularını hiçbir zaman paylaşmamıştır.[47] Hatta yakın zamanda şu uyarıda bulunmuştur: "Öteki bir fırsat veya ümit verici bir vaat olabilir

42. Bkz. Z. Bauman, *Socialism: The Active Utopia*, Allen & Unwin, Londra, 1976 [*Sosyalizm: Aktif Ütopya*, Çev. Ahmet Araşan, Heretik Yay., 2016].
43. Z. Bauman, "Utopia with no topos", *History of the Human Sciences*, cilt 16, no. 1 (2003): 11-25; Bauman, *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*
44. M.H. Jacobsen, "Solid modernity, liquid utopia – liquid modernity, solid utopia: ubiquitous utopianism as a trademark of the work of Bauman", Elliot, *The Contemporary Bauman*, s. 217-40.
45. Bauman, *Socialism* [*Sosyalizm*], s. 12-17.
46. Levinas'ın eserlerini inceleyen kapsamlı bir analiz için bkz. S. Critchley ve R. Bernasconi (ed), *The Cambridge Companion to Levinas*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
47. Bauman, *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*; Z. Bauman, "The world inhospitable to Levinas", *Philosophy Today*, cilt 43, no. 2 (1999): 151-67.

fakat aynı zamanda bir tehdittir."[48] Ayrıca toplulukçu/cemaatçi politikalara hep "şüpheyle" yaklaşmıştır.[49] Ilan Semo bunu şu şekilde ifade eder: "Eğer kimlik Bauman'da geçici özse, Öteki bir icattan başka bir şey değildir. Kaçınılmaz suretle bir tür etno-merkezcilik içinde demirlemiş antropolojik bir yapıdır."[50]

On yılı aşkın bir süre önce, Bauman kendisini postmodern geleneğin içine konumlandırdığında ("postmodernite illüzyonlardan arındırılmış bir modernitedir denilebilir")[51] yani daha sonra "akışkanlık" kavramıyla terk edeceği bir konumu benimsediğinde ("modernite kendi hakikatini kabul etmeyi reddetmektedir"),[52] aslında neoliberalizmi incelemede daha etkili olacak epistemolojik araçların beklentisi içindeydi. Yaşına rağmen Bauman'ın durmak bilmez ve üretken kalemi, zamana karşı verdiği mücadelede teslim olma olasılığını dahi reddetmektedir. Bu mücadele çoğu açıdan "ekonomik küreselleşmenin geminden kopmuş şeytanlarına",[53] neoliberalizmin canavarlarına ve bu kitapta etrafını kuşattığımız totaliteryanizmle faşizmin inatçı kalıntılarına karşı yarıştır.

Neden Zygmunt Bauman?

Eğer toplumsal teorilerle yahut sosyoloji alanındaki teorik düşünürlerle mutfak ekipmanları arasında bir karşılaştırma yapılacak olsa, Zygmunt Bauman kesinlikle en keskin bıçaklardan biri olurdu. Ancak birçok bıçak gibi iki ucu keskin bir kılıçtır. Kendinizi kesmeden usta bir şekilde kullanmaya çalışsanız da eninde sonunda parmağınızı kesip soğanlara kan damlatmış

48. Bauman, *Does Ethics Have a Chance?* [*Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*], s. 35.
49. Bauman, *Community* [*Cemaatler*, Çev. Nurdan Soysal, Say Yay., 2016], s. 140.
50. Semo, "La sociologia de Z Bauman".
51. Bauman, *Postmodern Ethics* [*Postmodern Etik*], s. 32.
52. A.g.e.
53. Z. Bauman, "The demons of an open society", *Sociologicky Casopisl Czech Sociological Review*, cilt 41, no. 4 (2005); Z. Bauman, "Observations on modernity", *Journal of the Royal Anthropological Institute*, cilt 6, no. 3 (2000): 554; Bauman, *Akışkan Modernite*.

olursunuz. Asla çekirdeğine ulaşamazsınız çünkü bir çekirdeği yoktur. Fransız yapısalcıları[54] ve Polonyalı yazarların şöyle bir ortak özellikleri vardır: Tarihten karmaşık katmanlar çıkarma yeteneğine sahiptirler ve Batı felsefesinin destanı iç içe geçmiş soğan halkaları gibidir.

Bauman kapitalizmin yanı sıra komünizme de meydan okur. Belki bu durgunluk zamanlarında, eserlerini okumak için bir başka sağlam gerekçedir. Bauman kiliseye karşı başkaldırır ve Bauman devlete karşı isyan eder (onları sürekli "ayrılmaz Siyam ikizi" diye çağırmayı sever). En ufak bir arzu veya özlemi ikisi için de duymamaktadır.

Ve bu yetmezmiş gibi, bilime karşı da meydan okur. Daha doğrusu ona duyduğu güveni ve saygıyı muhafaza etse de, piyasayla arasındaki aşk ilişkisine karşı şüpheci bir tavır takınır. Birçok açıdan "akışkan kapitalizm" bilimi kâr yapma amacının hizmetine sokmayı başarmış gibidir. Dolayısıyla ona "isyan etmekte" herhangi bir aykırılık yoktur. Bauman epistemeolojik anlamda nerede durduğunu bilse de ("Popper, bilimde saklı olan o muazzam yaratıcı potansiyelin kanıtların getirdiği güçte değil yanlışlamada/çürütmede saklı olduğunu gösterdiğinde meseleyi benim için çözüme kavuşturmuştur"),[55] bizi aynı (kendisini çok etkilemiş) George Simmel'in geçen yüzyılda yaptığı gibi bilim ve teknolojinin paradokslarına karşı uyarmaktadır: Kaçınılmaz olarak "teknolojinin bize verdiği imkânla doğa üzerinde kurduğumuz kontrolün bedeli teknolojiye köle haline gelmektir".[56] Dolayısıyla paradigmatik krizlerin emareleri politik devletin ve "istikrarsız kurumlarının" alanlarıyla sınırlı değildir. Görünen o ki, bilimsel kurumlara ilişkin algılarımıza ulaşacak kadar geniş bir etkileri vardır. Bu noktada sohbetlerimizden çıkan sonuç, beşeri bilimlerle bilimsel kuruluşlar arasındaki ilişki hakkında

---

54. Bkz. B.A. Bolivar, *El estructuralismo. De Levi-Strauss a Derrida,* Cincel, Madrid, 1985.
55. Bkz. S. 155.
56. Alıntı yapılan yer: R. Kilminster ve I. Varcoe, *Cultyre, Modernity and Revolution: Essays in Honour of Zygmunt Bauman,* Routledge, Londra, 1995, s. 41.

yeni tartışma ve araştırmaların yapılma gerekliliğidir,[57] çünkü ekonomik deregülasyonların yarattığı sorunlar çeşitli şekillerde bilimsel topluluğu da etkilemiştir. Doğrusu 2008 krizinden öğrendiğimiz bir şey varsa o da, bugün insanlığımızın son kalesini hatta ismini ve onurunu yeni oluşmakta olan güçlü endüstrilere "borçlu" olduğumuzdur: Genetik mühendisliğe ve biyoteknolojinin DNA kodlarının çözülmesi, genom patentleme ve yarattığı "insan sonrası", "insan ötesi", "neo-insani" piyasaları gibi yeni metalarına borçluyuz.[58] Genetik piyasasında aynı finansal piyasalarda olduğu gibi, bazı deneysel prosedürler, uluslararası topluluğun mevcut ve zorlayıcı kılavuzlarına yahut önerilerine rağmen, görünüş itibariyle sıkı bir şekilde düzenlenmektedir.[59] Mevcut düzenleyici yapıların erişimi, genelde sadece kamu fonuyla yapılan araştırmalarla sınırlı olup özel sektörü büyük oranda denetimsiz bırakmaktadır. Biyoteknoloji alanındaki şirketlerin Wall Street'i süsleyen elektronik listelerde dikkat çeker hale gelmesi, İspanyol

57. Bkz. D.L. Hull ve M. Ruse, *The Cambridge Companion to the Philosophy of Biology*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008; ayrıca bkz. S. Rose, L.J. Kamin ve R.C. Lewontin, *Biology, Ideology and Human Nature*, Penguin, Londra, 1984 [*Genlerimizden İbaret Değiliz: Biyoloji, İdeoloji ve İnsan Doğası*, Çev. Kolektif, Yordam Yay., 2018]; R.C. Lewontin, *Biology as Ideology: The Doctrine of DNA*, HarperCollins, New York, 1991 [İdeoloji Olarak Biyoloji: DNA Doktrini, Çev. Cengiz Adanur, Kolektif Yay., 2015].
58. Bkz. C. Rovirosa-Madrazo, *La caida del estado y el advenimiento de la 'genetocracia'* (2009); C. Rovirosa-Madrazo, "De aborto, guerra, genetica y poder", Universal Forum of Cultures, Monterrey, 2008. Genom patentleme ve "biyo-korsanlık" gibi genel meseleler hakkında bkz. Lander, "Eurocentrism, modern knowledges." Daha genel bir tartışma için bkz. Matthew Rimmer, "The genographic Project: traditional knowledge and population genetics", *Australian Indigenous Law Review*, cilt 11, no. 2 (2007): 33-54; ayrıca Harvard Profesörü genetikçi ve bilim felsefecisi Richard Lewontin'in eserine bkz.: *It Ain't Necessarily So: The Dream of the Human Genome and Other Illusions*, New York Review Books. New York, 2000; Lewontin, İdeoloji Olarak *Biyoloji*.
59. Özellikle şuna bkz. Declaracion sobre la Ciencia y la Utilizacion del Conocimiento Cientifico, UNESCO, Conferencia Mundial sobre Ciencia, Budapeşte, 1999 ve Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights [İnsan Genomu ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi], UNESCO'nun 11 Kasım 1997 tarihinde yaptığı 29. Genel Konferans'ta oybirliğiyle ve alkışlanarak kabul edilmiştir.

biyolog M.S. Dominguez'in belirttiği gibi[60] Wall Street'teki hisselerin yaklaşık %25'inin bu tür firmalara ait olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Biyoteknoloji öyle alelade bir sektör değildir ve yeterince düzenlenmediği takdirde, tıbbi ve bilimsel araştırmaların olağanüstü başarılarını ortadan kaldırma ve (her şeye rağmen Bauman'ın inancını tamamen yitirmediği) bilimin tarihsel rolünü gölgelendirme riskini taşımaktadır. Fakat Bauman'ın bu kitapta belirttiği gibi, "insan ilişkilerinin mühendisliğini yapmak" elbette genomcuların icadı değildir. Mühendislik yapma niyeti (özellikle "yeni bir insan" yaratma arzusu) başlangıçtan bu yana modern düzene eşlik etmiş bir olgudur ve Bauman'ın sohbetlerimizde ön plana çıkardığı gibi çağımızın en büyük zorluklarından biridir. Ancak henüz "akışkan bilimden" bahsetme zamanının gelip gelmediği gelecekte tartışmalara açıktır.

Bauman'ın kilise ve devlet algısına yani "tarihsel ikizlere" gelirsek, olasılıklar daha iç karartıcıdır. Devletle kilisenin ortak bir yönü vardır. O da Bauman'ın burada söylediği gibi sömürme ve *korku yöneticileri* olarak faaliyette bulunma kapasiteleridir. Büyük Birader (eskiden dinsel gözün yaptığı ve yapmaya devam ettiği gibi bizi gözleyen "seküler göz") sağlam bir gözetim endüstrisine dönüşmüş, "korku yöneticisi" olma anlamında zayıflayan devlete hem rekabet etmekte hem de onu destekler pozisyondadır.[61] Korku yönetimi devletin de dinin de iyi oynadığı bir karttır. Dahası bugün toplumumuzu kavramak istiyorsak bu oyunun kurallarını anlamamız gerekmektedir. Bauman'ın analitik yaklaşımı bize bu şansı sunmaktadır.

Oldukça çelişkili bir şekilde, ahlaki sorumluluk Bauman'ı yazmaya iten tek motivasyon kaynağıdır. Kendisi etik okuyucular için yazan fakat dindar olmayan bir adamdır. Doğaüstü varlık fikrini reddeden bir toplumsal düşünürdür fakat tutkusu, ahlaki tutarlılığı ve insanlığa duyduğu bağlılığı dinsel veya seküler

---

60. M.S. Dominguez, "Una nueva biologia para una nueva sociedad", *Politica y Sociedad*, cilt 39, no. 3 (2002).

61. Z. Bauman, *Society under Siege*, Polity, Cambridge, 2002 [*Kuşatılmış Toplum*, Çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yay., 2018]; Z. Bauman, "Power and insecurity: a genealogy of 'official fear'", *Esprit*, no. 11 (2003): 39-48.

tüm dogmatik insanları kıskandıracak bir kişidir. Dürüst bir yüzleşmeye hazır olan ve inançlı herkes Zygmunt Bauman'ın yazdıklarından yararlanacaktır çünkü yine çelişkiye bakın ki onda son derece tutkulu bir dil vardır. Aynı şekilde politik yatkınlıkları güçlü ve dogmatik görüşlere sahip okuyucular kendilerini, tarihin duvarları ve surlarıyla zorlu bir yüzleşmeyle hazırlamak zorundadırlar. Son dönemlerde ekonomik alanda yaşanmış şeyleri anlayacaksak, kavramak zorunda olduğumuz pratik tam olarak böyle bir şeydir.

Bauman'ı okumak ve onunla sohbet etmek, özellikle incelikli mizahı ve ironi duygusu sebebiyle epey bağımlılık yaratıcıdır. Fakat onunla tartışmak, onunla karanlık bir mağaraya girip saniyeler içinde onu kaybetmek gibidir. Onun farklı bir tünele girdiğini anlamak, tünelin sonunda gözle görülür hiçbir ışığın, hiçbir net patikanın olmadığını fark etmek gibidir. Yapabiliyorsanız mizaha başvurur, yapamazsanız oturup ağlarsınız. Bauman bizi tarihi, hukuku, ekonomiyi, kültürü ve siyaseti başka bir perspektiften okumaya davet ediyor. Yolculuğun sıkıntılarla dolu yapısını kavramamızı sağlıyor ve bize günümüzde kapitalizmin yarattığı ve onun ayrılmaz parçası olmuş finansal krizlerde tek kurbanın biz olmadığımızı hatırlatıyor. Başkan Obama'nın döneminde ve 2008 küresel finans krizinden sonra (ekonomik küreselleşmenin hayalleriyle tuzağa düşmüş ve bu kitapta çoğu kez Rosa Luxemburg'un meşhur metaforuyla "kendi kuyruğunu yiyen yılan" şeklinde resmedilmiş) toplumlarımızın yok olup olmayacağı belli değildir. Neticede doğaya olan tutumumuzun ve bir tür olarak kendimize yaklaşımımızın değişip değişmeyeceği net bir şekilde görülecektir. Kendi kuyruğunu yiyen yılan neticede kafaya gitmeden önce, dişlerini kendi çocuklarına ve bir ikincisi olmayan gezegene geçirecek mi? Yanıt belki de bizlerde, Bauman'ın "akışkan yaratıklarına" meydan okuma yeteneğimizde, Polonyalı yazarın ikna edici satırlarıyla bizi teşvik ettiği gibi, gerçek insanlığımızı arama arzumuzla becerimizde saklıdır.

Citlali Rovirosa-Madrazo

Birinci Bölüm

Sohbet 1

Kredi Sıkışması: Bankaların Başarısızlığının Sonucu mu Yoksa Muazzam Başarılarının Bir Meyvesi mi? Kapitalizm Ölmemiştir

Citlali Rovirosa-Madrazo *20. yüzyılın ilk büyük durgunluğu içinde yetiştiniz ve ardından son derece tarihsel dönemlere tanıklık ettiniz. O günden bu yana uzun bir yol katedip nihayetinde kendinizi, 21. yüzyılın ilk büyük durgunluğu içinde buldunuz. Fakat hiçbir zaman "tarihin önünüze attığı" şeylerin basit ve edilgen bir gözlemcisi olmadınız. Genç yaşlardan beri politik anlamda aktif biriydiniz ve derin bir şekilde günümüzün yeni güçlüklerini hatırlatan ihtilaflı hareketlerde yer aldınız. Şu son birkaç haftada "finansal bir tsunaminin" karşısında olduğumuzu ve Batı ekonomisinin "amansız çöküşüne" doğru ilerlediğimizi*

fark edince ilk düşünceleriniz ne oldu? 20. yüzyılın durgunluğundan neler öğrenebilirdik ve neyi öğrenemedik? Hâlâ geçmişteki hatalardan ne dersler çıkarabiliriz? Sosyalist hatta komünist bir nostalji hissine kapıldınız mı?

Zygmunt Bauman "Komünist nostalji" benim için söz konusu bile edilmez. Bir zamanlar "sosyalizmin sabırsız, genç kardeşi" diye tarif ettiğim komünizm, benim için "Özgürlüğün Krallığına giden kestirme yolu" zorla açmaya dönük bir projedir. Kulağa ne kadar çekici ve cesaretlendirici gelse de, pratik uygulamalarına bakıldığında hayata geçirildiği her yerde özgürlükleri mezara gönderen hatta köleliğe kapı açan bir kestirme olduğu görülmektedir. Bırakın zoraki uygulamaları kestirme yol açma fikri bile, özgürlükle taban tabana zıt bir şeydir. Zorlama/uygulatma kendi kendini idame ettiren ve pekiştiren bir pratiktir. Bir kez başladığında, zorlanan kişileri uysal ve sessiz tutmak için tedbirli ve asla gevşemeyecek bir çabayla görevine odaklanmak zorundadır. İnsanların özgürlüğü adına yapıldığında (Jean-Jacques Rousseau'nun eskiden öyle olabileceğini sandığı, Lenin'in kararlı bir şekilde vurguladığı, Albert Camus'un çaresizlik içinde gördüğü gibi 20. yüzyılın hızla çöken alışkanlıklarıydı), ilan ettiği hedefi yok eder ve ardından kendi sürekliliğine hizmet edecek hiçbir şey bulamaz.

"Sosyalist nostalji"? Eğer sosyalist tutumun bilgeliğine ve insaniyetine duyduğum inancı terk etmiş olsaydım (ki bunu hiç yapmadım) duyardım. Eğer "sosyalizmi" bir tutum, bir yaklaşım, yön tayin edici bir rehber olarak görmeyip, belli bir toplum tipi, belli bir tasarı, toplumsal düzenin belli bir modeli olarak düşünseydim duyabilirdim (ki bunu da çok uzun süredir yapmadım). Sosyalizm benim için eşitsizlikle adaletsizliğe, baskılarla ayrımcılığa, insan onurunun aşağılanmasıyla inkâr edilmesine karşı güçlü bir hassasiyet demektir. "Sosyalist bir tavır" takınmak nerede ve ne zaman olursa olsun, hangi isimle yapılırsa yapılsın ve kurbanları kim olursa olsun bunların karşısında durup direnmek demektir.

Ya "kapitalizm"? Canlı tasvirinizle yeni yaşanmış "finansal tsunami", "bugün ve sonsuza dek refah" serabına kanıp kapitalist piyasalara güvenen ve kapitalist bankacılığı sorunları başarıyla çözen tescilli yöntemlerden biri olarak sayan insanlara şu gerçeği "kuşkuya yer bırakmayacak şekilde" göstermiştir: Kapitalizm en iyi sorunları çözmeye çalışmak yerine (bunu yaparsa elbette!) sorun yaratırken işleyen bir sistemdir. Kapitalizm, Kurt Gödel'in meşhur teoremindeki doğal sayıların sistemlerinde olduğu gibi, aynı anda hem tutarlı hem eksiksiz bir yapıda olamaz. Kendi ilkelerine karşı tutarlı olduğunda çözemeyeceği sorunlar baş gösterir. Bunları çözmeye çalışırsa, onu kuran varsayımlarla tutarsızlık içine girmeden bunu yapması imkânsızdır.

Gödel teoremi üzerinde çalışıp kaleme aktarmadan yıllar önce, Rosa Luxemburg "kapitalist birikim" üzerine yaptığı çalışmayı tamamlamış, eserinde kapitalizmin "kapitalist olmayan" veya "prekapitalist" ekonomiler olmadan sağ kalamayacağını iddia etmişti. Henüz el sürülmemiş fakat yayılmacılığa ve sömürüye açık "bakir alanlar" olduğu müddetçe ilkelerine uygun bir şekilde hareket edebileceğini, fakat işleme kisvesiyle sömürmek için o toprakları fethettiğinde kapitalizmin kendisini prekapitalist ve bakir alanlardan mahrum bıraktığını, dolayısıyla gelecekte kendisini besleyecek kaynakları azalttığını iddia etmiştir. En kaba ifadeyle kapitalizm aslında asalak bir sistemdir. Tüm asalaklar gibi, henüz sömürülmemiş fakat beslenebileceği bir organizmayı bulduğunda gelişebilir. Ancak bunu konak canlıya zarar vermeden ve er ya da geç kendi refahını hatta sağ kalmasını sağlayacak koşulları yok etmeden yapamaz. Emperyalizmin ve bölgesel fetihlerin gemi azıya aldığı bir dönemde yazan Rosa Luxemburg, egzotik kıtalarda bulunan premodern arazilerin, yaşam süresini uzatmak ve refahını ardı ardına uzun zamanlara yaymak için kapitalizmin beslenebileceği tek potansiyel "konak" olmadığını öngöremediği gibi bunu yapma imkânı da yoktu. Şimdi yani yüzyıl sonra, kapitalizmin gücünün daha önce sömürdüğü türlerin seyrekleştiği veya tükendiği noktada yeni konaklar arayıp bulma (ve hatta yaratmada) becerisinde

yattığını öğrenmiş durumdayız. Ayrıca otlamaya başladığı yeni çayırların koşullarına uyum sağlamada gösterdiği ve nerdeyse virüsleri andıran esnekliği ve hızının da farkındayız. Günümüzün "kredi sıkışması" kapitalizmin sonuna işaret etmemektedir. Sadece son otladığı çayır tükenmiş durumdadır.

Eskiden Afrika'ya kendi ayakkabı firmaları için seyahat eden iki satıcıyla ilgili bir şaka vardı. İlki memketine şu mesajı göndermiş: Buraya hiç ayakkabı yollamayın; herkes yalınayak yürüyor. İkincisininkiyse şöyleymiş: Hemen 10 milyon çift ayakkabı yollayın; herkes yalınayak yürüyor. Bu eski şaka agresif iş zekâsını övmek ve o dönemde geçerli olan iş felsefesini mahkûm etmek için uydurulmuştu. Mevcut ihtiyaçların karşılanmasını hedefleyen bir iş anlayışıyla, o günkü eğilimleri takip eden teklifleri. Fakat geçen birkaç düzine yılın ardından, iş felsefesi tam bir U dönüşü yapmıştır. Bugün, başarıyla üreticilerin toplumundan (kârın ağırlıkla kiralık emeğin sömürüsünden elde edildiği yapıdan) tüketicilerin toplumuna (kârın ağırlıkla tüketimci arzuların sömürüsünden elde edildiği yapıya) geçilmiş bir düzende, iş dünyasına hâkim olan felsefe ısrarla şunu söylemektedir: İşletmelerin amacı ihtiyaçların karşılanmasını önlemek, karşılanmayı bekleyen bir dolu başka ihtiyaçlar yaratmak, uyandırmak, çağırmak ve bunları pekiştirmek, daha fazla tüketicinin bu ihtiyaçlarla harekete geçmesini sağlamaktır. Kısaca önerilen şeylerin görevi talep yaratmaktır. Bu inanç hem fabrikalardan hem de finansal şirketlerden çıkmış tüm ürünler için geçerlidir. İş felsefesi dikkate alındığı ölçüde, borçlar ve krediler de bunun istisnası değildir. Sunulan kredi ödünç alma ihtiyacı yaratmak ve bunu güçlendirmek zorundadır.

Kredi kartlarının getirilmesi daha sonra yaşanacakların işaretçisi olmuştur. Kredi kartları yirmi-yirmi beş yıl önce şu açıklayıcı ve istisnai derecede ayartıcı sloganla "piyasada" birdenbire bitivermişlerdi: "İstediğiniz şeyleri bekletmeyin." Bir şey arzuluyor fakat onu alacak parayı henüz kazanamadınız mı? Neyse ki artık geride kalmış o eski günlerde, arzunuzun tatminini ileriye ertelemek zorunda kalırdınız (bu gecikme modern

sosyolojinin kurucu babalarından Max Weber'e göre, modern kapitalizmin ilerleyişini mümkün kılmış ilkeydi). Kemerinizi sıkmak, ayartıcı şeylerden uzak durmak, ufak anlık hazlara kendinizi kapatmak, tutumlu ve ölçülü harcamalar yapmak ve biraz ilgi biraz sabırla hayallerinizi gerçek kılacak meblağı biriktirme umuduyla ayırabildiğiniz tüm parayı saklamak zorundaydınız. Tanrı'ya ve bankaların iyilikseverliğine şükürler olsun ki, artık bunu yapmaya gerek kalmamıştır! Kredi kartıyla bu düzeni tersine çevirmeniz mümkün: Şimdi haz alın, ödemeyi sonra yapın! Kredi kartı size tatmin ve keyiflerinizi idare edecek özgürlüğü sağlar: Bir şeyi istediğinizde para biriktirip güç yetirebildiğiniz zaman değil o an elde etmenizi sağlar.

İşte vaat edilen şey buydu. Ancak yanına, ufak da olsa üzerinde durunca sezmesi kolay olan ancak okuması zor küçük bir uyarı iliştirilmişti. Her "sonra" bir noktada "şimdiye" dönüşecek, her borcun geri ödeneceği gün gelecek ve arzuladığınız şeyleri beklememek, o anki arzularınızı hızla tatmin etmek için aldığınız borçların geri ödemesi gelecekte arzularınızı tatmin etmeyi çok daha zor hale getirecek. Bu örnekte "sonrasını" düşünmemek, hep olduğu gibi sorunların yığılması demekti. İnsan sadece kendisini riske sokma pahasına gelecek kaygısı duymayı bırakabilir. Bunun mutlaka ödenecek bir bedeli olur. İnsanın çok zaman geçmeden fark edeceği şey, hazzı ertelemenin getirdiği rahatsızlığın yerini, acelenin getirdiği ve gerçek anlamda dehşet verici cezaların ufak ertelemelere bırakışıdır. İstendiği anda o hazzı yaşamak mümkündür fakat hazzı hızlandırmak getirdiği zevki daha makul ve uygun hale getirmez. Son tahlilde sadece acı gerçeğin farkına varılacak an ötelenmiş olur.

Kulağa zehirli ve acı gelse de, kalın harflerle "şimdi tadını çıkar, sonra öde" vaadinin yanına gizlice ve ufak harflerle yazılan tek uyarı bu değildi. Kredi kartlarıyla kolay borç verme imkânlarının etkisini sadece borç verenin tek seferlik kârına indirgememek için, verilmiş borcun kalıcı bir kâr yaratan varlığa dönüştürülmesi zorunluydu. Ve buna yazgılıydı da. Borçlarınızı geri ödeyemiyor musunuz? Öncelikle hepsini ânında ve

tamamen geri ödemeye çalışmamalısınız. Hiç borcun olmaması hiç de ideal bir durum değildir. İkincisi endişelenmeyin: Eski zamanlarda verdikleri borçların önceden belirlenmiş bir zamanda geri ödenmesini isteyen ve ertelenmesine karşı çıkan cimri tefecilerinin aksine, bizler yeni, cömert ve iyiliksever borç verenleriz. Paramızı geri istemeyiz. Aksine eski borçlarınızı ödemek için size daha fazla kredi sunarız, böylece yeni hazlarınıza verebileceğiniz ekstra paranız (yani borcunuz) olur. Bizler "evet" demeyi seven bankalarız. Dostane bankalarınız. En zeki ticari sloganlardan birinde söylendiği gibi gülümseyen bankalar.

Hiçbir reklamın açıkça söylemediği, hakikati borçluların kendi karanlık önsezilerine terk eden şey, borç veren bankaların aslında borçlulardan kredilerini geri ödemelerini istememeleridir. Eğer borçlular aldıkları ödünç parayı gerektiği gibi geri öderlerse, artık borçlu olmazlar. Fakat aslında onların sürekli borçlu olmaları (yani her ay borçları üzerinden belli bir faiz ödemeleri), bu yeni ve dost canlısı (aynı zamanda son derece ustalıklı) tefecilerin sürekli kâr etmelerini sağlayan temel kaynaktır. Ödünç aldıkları parayı hemen geri veren müşteriler, günümüzde tefecilerin korkulu rüyasıdır. Kazanmadıkları parayı harcamak istemeyen ve borç almaktan imtina eden insanlar, tefecilerin hiçbir işine yaramaz. Borçlarını zamanında ödemek için (ya ihtiyatlı olduklarından ya da eski usul onur duygusuyla) acele eden insanlar da.

Onların ve paydaşlarının kâr etmesi için, bankalar ve kredi kartı çıkaranlar şimdi borçların çabucak ödenmesinden ziyade sürekli yeni borçların "sunulmasına" bel bağlanmaktadır. Onlara göre "ideal bir borçlu", borcunun tamamını asla ödemeyen kişidir. Tasarruf hesabı olan fakat kredi kartı kullanmayan kişiler pazarlama için zorlu birer hedef olarak görülür: Kârlıyım diye bağıran, sömürülecek yeni ve zengin kaynakların vaadinde bulunan "bakir topraklar" gibidirler. Bir kez ekildiği anda (yani borç verme-ödünç alma oyununa dahil edildiğinde) asla çekilmelerine yani yeniden "nadasa bırakılmalarına" izin verilmemelidir. Onları oyunda tutmak için, ipotekli borçlarını vaktinden önce tamamen kapatmak isteyen kişilere yüksek cezalar dayatılır. Şu

son "kredi krizine" dek, bankalar ve kredi kartı dağıtanlar eski borçların ödenmemiş faizlerini toplamak için müflis borçlulara yeni krediler dağıtmaya dünden razıydılar. Britanya'nın önde gelen kredi kartı firmalarından biri, şu hareketiyle ağzından baklayı kaçırınca kamuoyunun (elbette kısa süreli) tepkisine yol açmıştı: Her ay borçlarının tamamını geri ödeyen böylece aynı bankaların vergiden kaçındığı gibi faiz ödemekten kaçınan müşterilerin kartlarını yenilememişti.

Özetleyelim: Günümüzün "kredi sıkışıklığı" bankaların başarısızlığıyla yaşanmış bir sonuç değildir. Aksine çoğu kişi öngörmemiş olsa bile tamamen öngörülebilir bir şey, muazzam başarılarının meyvesidir. Yani erkek kadın, genç yaşlı birçok insanı borçluya dönüştürmedeki başarılarının ürünüdür. Bankalar hedefledikleri şeye ulaşmışlardır: Kalıcı bir borçlu ırkı, "borçlu olma" koşulunun kendi kendini idame ettirmesi, geçici de olsa faaliyette bulunmanın tek gerçekçi yolu olarak borç almanın herkesçe evrensel bir alışkanlık haline getirilmesi.

Bu koşullara girmek yakın zamanda insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar kolaylaşmıştır. Bu koşullardan kaçınmaksa hiç bu kadar zor olmamıştır. Borçlu bireylere dönüştürülmüş herkes, en başta borçlanma tuzağına düşmemesi gereken milyonlarca kişi, kredilerle yaşamanın cazibesine ve etkisine çoktan kapılmış haldedirler. Kapitalizmin tüm eski mutasyonlarında olduğu gibi, bu sefer de devlet yeni bir otlağın kapitalist sömürüye açılmasına destek olmuştur. ABD'de borçlarını geri ödeme imkânı olmayan insanlara ev alacakları kredileri dağıtmış, böylece eskiden krediyle hiç sömürülmemiş belli bir nüfus grubunu borçlu bireylere dönüştürmüş "yüksek faizli", devlet destekli mortgage/ipotekli krediler Başkan Clinton'un girişimiyle hayata geçti. Fakat nasıl yalınayak insanların azalması ayakkabı sektörü için sorun teşkil ettiyse, borçsuz insanların ortadan kalkması da kredi endüstrisi için felaket demekti. Rosa Luxemburg'un meşhur kanısı bir kez daha doğrulanmıştı: Yine kapitalizm, yeni bakir alanların sömürüye açtığı kaynakları tamamen tüketerek, istemeden intiharın eşiğine gelmişti.

ABD'de hane halkının ortalama borcu son sekiz yılda (görünüş itibariyle refahın eşi benzeri görülmedik oranlarda arttığı bir dönemde) %22 arttı. Ödenmeyen kredi kartı borçlarının toplam miktarıysa %15 arttı. Ve belki en tehlikelisi, kolej öğrencilerinin yani gelecekte ülkenin politik, ekonomik ve ruhani seçkinlerini oluşturacak gençlerin borçları iki katına çıktı. Öğrenciler krediyle yaşamaya, en iyi ihtimalle (refahın ve tüketimci sefahatin uzun yıllar süreceği varsayılırsa) çok sonra ödeyecekleri bir parayı harcamaya zorlanmış/teşvik edilmişlerdir. "Borçlu yaşama" ve sonsuza dek borçla yaşama zanaatı, ulusal eğitimin müfredatlarına bir ders olarak girmiştir. Benzer bir duruma Büyük Britanya'da da ulaşılmıştır. Ağustos 2008'de geri ödenmemiş tüketici borçlarının toplamı gayri safi milli hâsılayı tamamen geride bırakmıştır. Bugün Britanyalı hane halkı, ülkenin tüm fabrikalarında, çiftliklerinde ve dairelerinde üretilen değerden daha fazlasını borçludur. Avrupa ülkelerinin geri kalanı da yakın arayla onu takip etmektedirler. Bankaların gezegeninde artık bakir topraklar bitmek üzeredir. Yerellerdeki bozkır alanlardan oluşan alanlar şimdiden acımasız bir şekilde sömürülmektedir.

CRM *Ekonomideki son hadiseler bir dönüm noktasını temsil edecek mi? Batılı siyaset düşüncesinde "belirleyici bir moment" olacak mı? Politik paradigmalarımız (modern veya postmodern) hiç geri dönmeyecek şekilde parçalanıp yok oldu diyebilir miyiz? Ölüyü gömmenin zamanı geldi mi?*

Zygmunt Bauman Mark Twain'in de söyleyeceği gibi kapitalizmin ölümünü ilan eden haberler fevkalade abartılıdır. ... Kapitalist birikim tarihinin kredi aracılı aşamasının öldüğünü söyleyen ilanlar bile zamansızdır.

"Kredi sıkışıklığına" verilen tepkiler şimdiye dek, basının manşetleri ve politikacıların kısa konuşmalarında geri dönüşümden geçirildiğinde kulağa ne kadar etkileyici, hatta devrimciymiş gibi gelse de, "her zamanki tepkilerin aynısı" olmuştur. Kâr elde edilmesini ve tüketimin yeniden canlanmasını sağlama potansi-

yeline sahip bakir alanların henüz tamamen sömürülmediğine dair beyhude bir umut vardır. Tefecilere yeniden sermaye verip borçlu kişileri yine borçlanabilir bireylere dönüştürerek, borç verip alma işini eski "olağan" haline getirme umudu. Zenginlere çalışan refah devleti (yoksullara çalışan adaşının aksine, bırakın durdurulmayı asla mantığı dahi sorgulanmamıştır), kırıcı karşılaştırmalardan kaçınmak için geçici süreliğine dairelerini kaydırdığı bakım odalarından tekrar teşhir salonlarına dönmüştür. Devletin uzun süre bu amaçla kullanmadığı kasları, kamuoyu nezdinde tekrar esnetilmiştir. Fakat bu sefer onun kaslarını esnetmesini kırıcı fakat tiksindirici ölçüde kaçınılmaz hale getiren bir oyunu sürdürme pahasına. Tuhaf bir şekilde kaslarını esnetmeye tahammül edemeyen fakat bunsuz hayatta kalmasının imkânsız olduğu bir oyun.

Bu durumda neşe içinde (veya budalaca) unutulan şey, insanın çektiği acılara insanların nasıl yaşadıklarının yön verdiğidir. Bugün herkesin yakındığı acının kökleri aynı tüm toplumsal kötülüklerin kökü gibi, yapmacık ve eğitilmiş yaşam tarzımızın derinlerine uzanmaktadır. Ne zaman yüzleşecek bir sorun veya aşılacak bir güçlük olsa, tüketici kredilerine koşma alışkanlığıyla itinalı bir şekilde ekilip derinlere işlenmiştir. Krediyle yaşamak diğer birkaç uyuşturucu gibi bağımlılık yapıcıdır ve sunulan diğer sakinleştiricilerden daha bağımlılık yapıcı olduğu kesindir. Dahası yıllarca bir uyuşturucuyu müsrif bir şekilde kullanınca, uyuşturucunun tedariki azaldığında veya durma noktasına geldiğinde bir sarsıntı ve travmanın yaşanılması kaçınılmazdır. Şimdi bize, hem uyuşturucu bağımlılarını hem de satıcıları etkileyen bir sarsıntıdan çıkmak için görünüş itibariyle kolay yolu seçmemiz tavsiye edilmektedir: Uyuşturucu alımını (mümkünse düzenli bir şekilde) sürdürerek. Yani şimdiye dek sorunlarımızı çok kafaya takmamamızı sağlayan, hatta kökleri üzerinde hiç düşünmemizi mümkün kılan bağımlılığa geri dönmek.

"Çok gizli" bölmelerden alınıp kamuoyunun tekrar ilgi odağına taşınmış sorunların kökenine inmek hemen bir çözüm sunmaz. Sunamaz da. Fakat sorunun ehemmiyetine uygun

düşebilecek, uyuşturucuyu bırakmanın getirdiği yoğun ama görece kısa ıstıraptan sağ çıkmamızı sağlayacak tek çözüm budur.

Şimdiye dek sorunun köküne yaklaştığımızı gösteren hiçbir işaret yoktur. "Vergi veren yurttaşlara ait paraların" savurgan bir şekilde sokulmasıyla krizin uçurumun kıyısında durdurulduğu anda, TSB Lloyds Bankası kurtarma paketinin bir kısmını paydaşlarının temettülerine aktarılması için Hazine'ye lobi yapmaya başladı. Devlet sözcülerinin kızgınlıklarını belirten resmî beyanlarına rağmen, doymak bilmez açgözlülükleri bankalarla müşterilerinin başına felaketler açmış kişilere yapılan prim ödemeleri kesintisizce sürmeye devam etti. ABD'de 70 milyar doların, yani federal otoritelerin Amerikan bankacılık sistemine pompalamaya niyetlendikleri sübvansiyonların yaklaşık %10'unun, sistemi yıkımın eşiğine getirmiş insanlara prim ödemede kullanıldığını duyduk. O günden itibaren, bu pratik öyle çok tekrar etti ki artık manşetlere dahi çıkmaz oldu. Hükümetlerin halihazırda aldığı önlemler ne kadar etkileyici olursa olsun, hepsi ya niyet itibariyle ya da açık açık söylendiği gibi, bankalara "yeniden sermaye sunmayı" ve hepsinin "olağan işlerine" dönmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bir başka deyişle mevcut krizin sorumluluğunu taşıyan kurumların faaliyetlerine kaynak aktarılmaktadır. Eğer borçlular bankaların geçmişte teşvik edip pekiştirdiği tüketim sefahatlerinin faizlerini doğrudan ve kişisel olarak ödeyemezlerse, belki devletin koyduğu vergiler yoluyla bu maliyeti ödemeye zorlanabilirler/itilebilirler.

Henüz tüketim ve kredilerle yol alan toplumumuzun sürdürülebilir olup olmadığını ciddi ciddi düşünmeye başlamadık. "Olağan seyre dönüş" kötüye gidiş ve her zaman potansiyel tehlikelerle dolu yerlere gidiş demektir. Bunu yapma niyeti kaygı vericidir: Bırakın icraatlarını yaptıkları teşhislerde bile, ne finansal kuruluşların başındaki insanların ne de hükümetlerimizin sorunun kökenine ulaştığına işaret etmektedir. Finansal Hizmetler Dairesi'nin başkanlığını yapmış ve birkaç gün önce "ne yazık ki iş modellerimizin mevcut gerilimden sağ çıkma konusunda yetersiz olduğunu" iddia etmiş Hector Sants'tan alıntı yapan,

Guardian'ın sezgileri son derece güçlü analizcilerinden Simon Jenkins, "motor dışında uçağın gayet iyi olduğundan yakınan bir pilotu andırdığını" gözlemlemişti. Fakat Jenkins umudunu yitirmemişti: "Açgözlülük iyidir" diyen kültür "Kent gelirindeki son histerinin yol açtığı yıkımla sınandığında", hem yaşam felsefemizde hem de hükümetlerimizin politik stratejilerinde "belli belirsiz iyi bir yaşamla ilişkilendirdiğimiz ekonomi dışı unsurların öne çıkacağını" tahmin etmekteydi. Onunla aynı şeyi umalım: Hâlâ geri dönüşü imkânsız noktaya ulaşmadık. Hâlâ düşünecek ve yolumuzu değiştirecek (kısa da olsa) bir vaktimiz var. Bu sarsıntıyı ve travmayı kendimizle çocuklarımızın avantajına dönüştürebiliriz.

CRM *Finansal krizi takip eden haftalarda, bu sohbetlerin kâğıda dönüştürüldüğü anlarda devlet adeta mutasyonunu tamamlayıp, Amerikalı yazar Naomi Klein*'ın The Nation*'da yazdığı makalelerde söylediği gibi, bankalar ve Wall Street'e sigorta poliçeleri dağıtan dev bir sigorta firmasına dönüşmüştür. Bu dönüşüm belirleyici bir noktanın işaretçisi olacak mı? Bir şekilde akışkan zamanlardan sağ kurtulmuş söylemsel bir oluşumun muazzam çöküşü olur mu?*

Zygmunt Bauman Zenginlere çalışan "refah devletleri" (veya daha net bir ifadeyle, devletin eliyle özel veya kamusal şirketlerin kamuyu kendilerine teslim etmeye ikna edemediği kamusal kaynakları onların hizmetine seferber etme politikası) kesinlikle yeni bir olgu değildir. Sadece geldiği ölçek ve kamuya teşhiri öfke taşkınlıklarına sebep olacak büyüklüklere ulaşmıştır. Cato Enstitüsü'nden Stephen Sliwinski'ye göre, 2006 yılında dahi federal Amerikan hükümeti Boeing, IBM veya General Motors gibi dev Amerikan firmalarının teşvikine 92 milyar dolar harcamıştır.

Yıllar önce *Meşruiyet Krizi* adlı kitabında Jürgen Habermas, temel işlevi ve var olma nedeni sermayeyle emeğin "yeniden metalaşması" oldukça devletin "kapitalist" nitelikte olduğunu iddia etmişti. Habermas'ın hatırlatmasıyla kapitalizmin özü, ser-

mayeyle emeği buluşturmaktır. Bu buluşmanın amacıysa ticari bir işlemdir: Sermaye emeği satın alır. Bu işlemin gerçekleşmesi için iki koşulun gerçekleşmesi zorunludur: Sermaye satın alma kabiliyetine sahip olmalı, emekse "satılabilir" olmalıdır. Sermayenin almasına yetecek kadar çekici ve cazip olmak zorundadır. Kapitalist devletin esas görevi (ve aslında "meşruiyeti") bu iki koşulun da gerçekleştiğinden emin olmaktır. Dolayısıyla devlet iki şey yapmalıdır. Öncelikle emeğin satın alınması için gereken para kıt olduğunda sermayeyi desteklemelidir. İkincisi, satın alınabilen emeğin alınmaya değer olduğundan emin olmalıdır. Yani fabrikalardaki zorlu çalışma koşullarına dayanıklı, bedenen güçlü ve sağlığı iyi olan, yeterli beslenen, düzgün vasıflara sahip olan ve endüstriyel istihdam için doğru davranışsal alışkanlıklara sahip olmalıdırlar. Devletin idaresiyle verilen teşvikler olmadığında, kapitalist işveren adayları bu harcamaların altından nadiren kalkabilirler. Bu yükün altına girmek, emek kiralamanın maliyetini standartlarının çok üzerine çıkarır.

Habermas bunların hepsini, "katı, modern" üretici toplumun alacakaranlığında yazmıştı ve (ortaya çıktığı gibi yanlış bir yorumla) toplumun bekası için zorunlu olan bu iki görevi yerine getirmede devletlerin bariz şekilde başarısız oluşunu, kapitalist devletin "meşruiyet krizi" olarak tanımlamıştı. Oysa yaşanan şey, üreticilerin oluşturduğu "katı" modern toplumdan tüketicilerin "akışkan" modern toplumuna geçişti. Kapitalist birikimin temel kaynağı sanayiden tüketici piyasalarına geçti. Kapitalizmi canlı tutmak için, emeğin alım satımını mümkün kılacak işlem, yani sermayeyle emeğin "yeniden metalaşması" artık temel bir şart olmaktan çıktı. Onun yerine kapitalizmi sürdürmek için esas gerekli olan, devletin sermayenin meta satmasını, tüketicilerinse onları almasını sağlayan teşvikleri dağıtmasıdır. Kredi bu çifte görevi yapması beklenen ve ümit edilen sihirli mekanizmaydı. Nitekim bugün, yani modernitenin akışkan aşamasında, devletin kredi erişimini sürekli kıldığı ve tüketicilere sürekli kredi alma imkânını verdiği müddetçe "kapitalisttir".

CRM *Endüstriyel sermayeye dayanan bir ekonomiden finansal sermayeye dayanan ekonomiye geçişin ilk aşamalarını deneyimlediniz. Doğrusu bu dönüşüm akademik çalışmalarınızda işlediğiniz onlarca konudan biri. Ayrıca istisnai tarihsel hadiseler yaşadınız ve bunların içinde totaliteryanizmle liberalizm arasındaki çarpıcı çatışma da var. O gün dünya bugün olduğu gibi bir kavşağın eşiğindeydi. Bariz bir "ikilem" karşısındaydı: "Devletin diktatörlüğü" ya da "piyasaların diktatörlüğü" (ikincisi bugüne dek hiçbir Batılı lider tarafından bu şekilde adlandırılmamıştı, ta ki Fransız başkan Nicolas Sarkozy'nin Wall Street çöktükten sonra piyasaların öldüğünü ilan ettiği güne kadar). Bunlar bağdaşmaz politik ve ekonomik sistemlerle ilgili gerçek ikilemler miydi? Yoksa bizim tipik, ikili ve şizofrenik düşüncelerimizi, dikotomiler dışında düşünmekten aciz oluşumuzu mu yansıtıyordu? Ya da iktidarı ele geçirme irademizle tahakküme duyduğumuz arzunun basit bir dışavurumu muydu (hâlâ da öyle mi)?*

Zygmunt Bauman Filler tepiştiğinde, vay çimenlerin haline ... İsmini andığınız o iki diktatör arasındaki savaşta, yoksullar, miskinler ve fiziki veya toplumsal sağ kalım koşullarını sağlamaktan aciz olanlar (sözde olmasa bile icraatta) tamamen unutulmuştu. Fakat iki diktatörlüğü başat karşıtlık ve çağımız toplumunun ikilemi olarak sunmak son derece yanıltıcıydı. İnsan kolaylıkla dış görünümü gerçeklikle, beyanları siyasetle karıştırabilmektedir...

İlk olarak iki filin yani devletle piyasaların sık sık çekişme içinde olabileceğini, fakat kapitalizmde olağan ve normal yani rutin ilişkilerinin simbiyotik bir ilişki olduğunu belirtelim. Şili'de Pinochet, Güney Kore'de Syngman Rhee, Singapur'da Lee Kuan Yew, Tayvan'da Chiang Kai-shek veya Çin'in mevcut yöneticileri, geçmişte ve bugün isimleri dışında her bakımdan "devlet diktatörleridir". Fakat piyasaların muazzam derecede yayılmalarına veya hızla güçlerini artırmasına başkanlık etmişler ve etmektedirler. İsmi olan tüm ülkeler uzun süre "devlet diktatörlükleri" olmasalardı, bugün piyasaların zaferine örnek

olamazlardı. Diğer yandan sermayenin ilk birikiminin her zaman yaşam koşullarını eşi görülmedik boyutlarda ve derin öfkelere yol açacak şekilde kutuplaştırdığını, patlamaya hazır toplumsal gerilimler ürettiğini de hatırlayalım. Nitekim bu gerilimler geleceği parlak girişimcilerin ve tüccarların, güçlü, acımasız ve zorba devlet diktatörlüklerinin eliyle bastırılmasına veya patlama noktasının altında tutulmasına feci halde ihtiyaç duyduğu şeylerdir.

Devlet ve piyasa arasındaki işbirliği kapitalizmde bir kuraldır. Oluşması halinde aralarındaki çatışmaysa bir istisna. Genelde kapitalist devletin politikaları, ister "diktatöryel" ister "demokratik" nitelikte olsun, piyasaların çıkarına karşı değil onların menfaatine olacak şekilde yorumlanıp hayata geçirilir. Esas (ve her zaman açıkça söylenmese de niyetlendikleri) hedef, piyasa hâkimiyetinin güvenliği ve uzun ömürlü olmasını sağlamak/bunu desteklemek/güvence altına almaktır. Yukarıda değindiğimiz "yeniden metalaşma" çiftinin ikincisi, yani "emeğin yeniden metalaştırılması" da bunun istisnası değildi. "Refah devletinin" kurulmasına vesile olmuş ahlaki değerlendirmeler ne kadar güçlü olursa olsun, "yedek işçi ordusunun" bakımını (yani tekrar aktif hizmete çağrılabilir diye onları iyi koşullarda tutmayı) iyi ve kâr potansiyeli yüksek bir yatırım olarak görmüş fabrika sahipleri olmasaydı böyle bir devlet çok güç açığa çıkardı. Bugün refah devleti yeterince finanse edilmiyorsa, çözülüyor veya aktif bir şekilde parçalanıyorsa, sebebi kapitalist kâr getiren başat kaynakların, fabrika emeğinin sömürüsünden tüketicilerin sömürüsüne kaymasıdır. Bir sebebi de tüketici piyasalarının ayartıcı çağrılarına yanıt vermek için gereken kaynaklardan yoksun fakir insanların, mevcut "ekonomik fayda" anlayışı içinde bir işe yaramaları için ödünç veya kazanılmış bir paraya ihtiyaçlarının olmasıdır (bu da "refah devletinin" tedarik etme ihtimalinin olmadığı bir hizmettir).

CRM *Eylül 2008'deki küresel finansal krizin ilk sarsıntısından sonra, Başbakan Gordon Brown Britanya'daki bankacılık sektö-*

rünün bazı kurumlarını kurtarmaya girişince, Washington onu milyarlarca dolarlık bir paketle takip edip Wall Street'i, akabindeyse Kuzey Amerika bankalarını kurtarmaya yöneldi. Kısa süre sonra diğer sektörler de aceleyle yardım için ellerini açıp sadaka istemeye başladılar.

Çocuk partilerinde büyük çocukların yukarıya asılmış pinatadan dökülen şeker ve tatlılara saldırması gibi, bankalar ve büyük şirketler parçalanmış pinatayı sarmış, tüm ganimete el koyarken, "büyük adamlar" yüzünden utangaç, çekingen ve küçük seyircilere çok az şey bırakmışlardır. Bunlar 2008 kışında yaşanmıştır. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı için Polonya Poznan'da buluşmuş devlet başkanları, çevre bakanları ve üst düzey hükümet temsilcileri, 2020'ya kadar sera gazlarını yarı yarıya azaltmak için nihai bir anlaşmaya varma çabasındaydı.[62] *Aynı anlarda Washington'da, araba endüstrisinin en büyük firmaları General Motors, Chrysler ve Ford Senato'dan 14 milyar dolarlık bir acil kurtarma paketi çıkarmasını talep ediyorlardı. Bu konuşma gerçekleştiğinde, sistem toplu kamu taşımacılığına önemli yatırımlar yapmaya ve araba endüstrisini yavaş yavaş terk etmeye hazırmış gibi görünmüyordu. Sera gazı salınımlarını radikal bir şekilde azaltmaya da hazır değillerdi. Diğer meselelerin dışında biyo-yakıtlarla ilgili tartışmalar, taneli etanolün sera gazlarına deva olan bir ilaç olduğuna inananlarla biyo-yakıtların yerini aldıkları karbon salınımlı fosil yakıtlara daha fazla ihtiyaç duyarken, su ve gıda güvenliğini riske attığını savunan kişiler arasında hararetle devam etmekteydi.*[63]

Kendi döneminde son yüzyılın durgunluğuyla karşı karşıya gelen Başkan Franklin D. Roosevelt, araba endüstrisine araba

---

62. 2009 sonlarına doğru hükümetler, kimi sivil toplum kuruluşlarına göre gezegeni kurtarmayı amaçlayan en önemli toplantıya ev sahipliği yapacak ve Kyoto Protokolü'nün yerini alacak yeni bir stratejinin kabul edileceği Kopenhag'ta bir araya gelecekler.

63. Bu mesele hakkında şuna bkz. "Growing fuel: the wrong way, the right way", *National Geographic* (Ekim 2007). Biyo-yakıtlar hakkında çok farklı bir perspektif için bkz. *New Internationalist,* no. 419 (Ocak 2009), www.newint.org/features/2009/01/01/keynote-climate-justice/.

üretimini durdurup yerine tank ve savaş uçağı üretmesini emretmişti (kimisi bu hamlenin belki savaş endüstrisi sayesinde "bir taşla iki kuş vurma" yani düşmanla ekonomik durgunluğu yok etme imkânı sağladığı için atıldığını söyleyecektir). Ancak çiçeği burnunda 21. yüzyılda, yeni bir faktör yani küresel ısınma işleri daha karmaşık bir hale getirdi. Şimdiki soruysa şu: Bu yüzyılın sorunlarını çözecek başka bir Franklin D. Roosevelt bulabilir miyiz? Araba endüstrisi, ister kurtarma paketleri çıkmadığı isterse son çevre felaketinin tetikleyici unsuru olduğu için bu süreçten sağ çıkamazsa, bu sektöre bağımlı milyonlarca aileyle dünya genelinde sektörün yarattığı ekonomiye bağımlı milyonlarca tüketicinin geleceği ne olacak? Ve son olarak, iklim değişikliği cephesinde bir ilerleme kaydedilmezse, su tedariki ve gıdada ciddi kıtlığa yol açacağı, başka çevresel kıyametlere sebep olacağı için, su güvenliği iddiaya göre 21. yüzyılda barışı en çok tehdit eden şey olacaktır. Meksika'nın eskiden başkanlığını yapmış, Ekonomik ve Toplumsal Üçüncü Dünya Araştırmaları Merkezi'nin eski yöneticisi Luis Echeverria Alvarez'in kısa bir röportajda bana aktardığı gibi,[64] gerçekten başka bir dünya savaşının eşiğinde miyiz? Rosa Luxemburg'un yılanının kendi başını yiyip yuttuğu âna varıyor muyuz?

Zygmunt Bauman Yılan metaforunu tümüyle akıl almaz hale getiren şey, tam da yılanın kendi başını yemesidir. Yılanın başı belki canlı canlı dondurulabilir (Wikipedia'nın bize söylediği kadarıyla canlı dondurma [cryonics], "güncel tıbbi uygulamalarla artık hayatta tutulması imkânsız olan insan ve hayvanların, gelecekte yeniden uyandırılmaları mümkün oluncaya dek düşük ısılı ortamda muhafaza edilmeleridir"). Böylece belirsiz bir gelecekte, bedenin geri kalanını yeniden canlandırmak mümkün olduğunda kurtarılması umut edilir (bugün bu umutlarla öngörü

64. Yönetimi sona erdikten sonra, Meksika'nın eski başkanı Luis Echeverria Alvarez uluslararası üne kavuşan Ekonomik ve Toplumsal Üçüncü Dünya Araştırmaları Merkezi'ni kurup yöneticiliğini yaptı. Sözde üçüncü dünya hareketinin dış politikası ve dünya genelindeki etkileriyle ilgili sürmekte olan bir araştırma projesi için yapılmış bir röportajdan alınmıştır.

ve planlama hedefleri kisvesiyle oynanan, devletin inşa ettiği, doğaçlama olsa da devletin müsrifçe finanse ettiği atölyelerden sadece birkaç tane vardır). Leşçillere yemek olabilecekleri gibi (ki etrafta burnunu çeken, salya akıtan, dudaklarını yalayan ve dişlerini sivrelten çok sayıda leşçil vardır) gelecekte dikilecek binalara yer açmak için kullanılan alanlara moloz gibi de dökülebilirler (sahaları kazan ekipmanlar hâlâ tasarımcıların elindedir ve gelecek binaların tasarımları hâlâ çizim tahtalarının üzerindedir). Yahut bakterilerin ağır ağır besleneceği bir ardiyeden ibaret kalabilecekleri gibi (gelecek yüzyıllarda paleontologlar tarafından yeniden keşfedildiklerinde) bitmek bilmez tartışmalar, tezler ve fikir çatışmaları, akademik terfi ve üstünlük taslama araçlarıyla dolu bir depoya da dönüşebilir. Bu örneklerin hangisi yaşanırsa yaşansın, yılanın başı dışarıdan hiçliğe karışması için belli bir yardım gelmediği sürece asla çözülüp yok olmayacaktır...

Ancak yılan metaforunun ima ettiği şey (ne kadar dolaylı olsa da), kapitalizmin ölümünü/çöküşünü bırakın dışarıdan gelecek bir darbenin yarattığı yıkımı, patlamayla bile ilişkilendiremeyeceğimiz ancak içe dönük bir infilak olarak düşünülebileceğimizdir (dışsal bir darbe gelse bile anca öldürücü son darbe olabilir): Erişilebilen/olası/tahayyül edilebilir kaynaklar tükendiği noktada, kapitalizm kendi kendisini aç bırakarak öldürecektir. Ve toprağı ekip biçen ve madencilikle uğraşan herkesin çok iyi bildiği gibi azalan getiriler yasasına göre, kullanışlı/kullanılabilir/kârlı her ekstra ürün için harcanan çaba, havuz tükenme noktasına geldikçe fahiş boyutlara yükselir. Böylece gelecek ekimleri veya madencilik faaliyetlerini anlamsız kılar. İmkânsız hale gelmeden önce terk edilme ihtimallerini artırır.

Görünüşe göre böyle bir noktaya ulaşmış durumdayız. Kılavuzlarımız "normale dönmek" için ne kadar hararetli bir şekilde uğraşsalar da, bizi bu noktaya taşımış yolda yürümeye devam etmek artık imkân dahilinde değildir. Bu noktaya ulaşmanın ne tür travmalara yol açabileceği hâlâ tahmin gücümüzü aşmaktadır. Artık geriye dönüşü tahayyül edilmez bir "normalliğe"

örnek olsun diye araba endüstrisini seçerek doğrusunu yaptınız. Ancak durum böyleyse bu belirgin dalga hangi uzun vadeli ve yıkıcı sonuçlara vesile olacak acaba? Hesaplamalara göre ABD nüfusunun yaklaşık üçte biri, geçimlerini arabalara bağımlı yaşam tarzına hizmet ederek kazanmaktadır. ABD'de kolay para kazanma beklentisiyle aşırı ekim faaliyetlerinin yapıldığı ve böylece bereketli bakir alanların "toz çanaklarına" dönüştüğü, yüz binlerce ailenin (aynı *Gazap Üzümleri*'ndeki yarıcı Tom Joad'un ailesi gibi) evleriyle artık bozkıra dönüşmüş arazilerini terk ettiği veya kovulduğu, toprak, iş ve onur arayışıyla yollara düştüklerinde neler yaşandığı hatırlanacaktır. Bunun üzerine yine haklı olarak aklınıza tekrar Franklin Delano Roosevelt gelecek ve şunu soracaksınız: "21. yüzyıl sorunlarıyla ilgilenecek başka bir Franklin D. Roosevelt'i gerçekten bulabilir miyiz?"

Son başarılı savaşın planını yapıp mücadelesini vermeye istekli olanlar sadece generaller değildir. Bu soruyu sormanız doğaldır. Roosevelt'in New Deal politikaları kuşkusuz, kapitalizmi kendi içinde yatan intihara yatkın eğilimlerin en dehşetli sonuçlarına karşı korumak için verilmiş son derece başarılı bir mücadeleydi. İlaveten soğuk savaş sonrasında dünyanın "gelişmiş" diliminde, devletin gücünden yararlanarak kapitalizmde yaygın şekilde rastladığımız, arkasında sadece tek bir niyetin yani kârı maksimize etme çabasının olduğu kaotik ve mantıksız pratiklere mantık ve düzen getirmeyi hedeflemiş Rooseveltçi fikri benimseyip geliştiren icraatlar de böyleydi. Bugün önümüze yığılmış bol miktarda bulgu sayesinde, kapitalist ekonominin kendi kendini dengeleyen bir sistem olmadığını yahut piyasaların "görünmez (ama usta ve akıllı) elleriyle" hareket etmediğini biliyoruz. Kapitalist ekonomi aksine, bariz bir şekilde evcilleştirmekten ve kontrol altında tutmaktan acizken, tabiri caizse kendi "doğal eğilimlerinden" yararlanan devasa bir istikrarsızlık üretmektedir. Kabaca ifade edersek, kendi başına bırakın önlemeyi durdurmaktan bile aciz olduğu felaketler üretmektedir. Dahası bu felaketlerin yol açtığı hasarı tazmin etmekten de acizdir. Kimi saray iktisatçıları tarafından kapitalist ekonomiye

atfedilen "kendi kendini düzeltme" becerisi, nihayetinde yerini ardı ardına şişen "balonların" periyodik patlamalarına bırakmıştır (iflasların ve kitlesel işsizliklerin patlak vermesiyle). Ayrıca kapitalizme özgü yaratıcılığın getirdiği faydalardan yararlanacağı düşünülen kişilerin yaşamlarına ağır bedelleri olmuştur.

Bu açıdan Roosevelt'in New Deal politikalarından bu yana hiçbir şey değişmemiştir. Fakat bu politikaların tasarlanıp faaliyete geçirildiği koşullar değişmiştir: Bunlar, tekrarına dönük girişimleri, Roosevelt ve danışmanlarının uğraşmak zorunda kalmadıkları bir şüphenin gölgesiyle karartan koşullardır. Sadece tek bir şey değişmiştir: Roosevelt'in karşısındaki "Keynesçi meydan okumaydı": Sanayiyi, başat işverenleri ve dolaylı olarak ekonomiyi ayakta tutacak talebin yaratıcılarını canlandırmak, "teşvik etmek", yağlamak ve güçlendirmek; ardından kapitalist yeniden üretim için gerekli artığın üretimini yeniden başlatmaktı. Oysa günümüzün güçlüğü çok daha derinlere ulaşmaktadır: Finansal piyasalarla, yani işveren kitleyle değil günümüzün ve geleceğin tüm işverenleri arasındaki "besin zincirinin" vazgeçilmez ve belki belirleyici zinciriyle ilişkilidir. Talep kıtlığıyla sıkıntıya düşen bir endüstrinin canlandırılmasıyla, borçları finanse etmek için yeterli kaynağa ulaşamayan finansal kuruluşları "yeniden sermayelendirme" arasındaki benzerlik yüzeysel olduğu kadar yanıltıcıdır da. Hyman Minsky'nin yirmi yıl önce belirttiği gibi, kapitalizmin kendi çözümsüz bir şekilde kendi istikrarsızlığını ve kırılganlığını üretip yenileme eğiliminde esas sorumlu finansal piyasalardır. Ayrıca Paul Wooley'in yakın zamanda belirttiği gibi,[65] yakın zamanda tamamen finansal ve üretici olmayan faillerin eliyle komik derecede devasa boyutlara gelmesi, "borsalardaki kısa vadeli düşünce tarzı veya momentum etkisinin" işlevi olup, durdurması imkânsız ve hafifletmesi son derece güç bir borsa eğilimidir. İkincisi aşırı büyümüş "finansal sektörü" tümörlerle karşılaştırmıştır. Nitekim tüm tümörlerin yaptığı gibi, zamanında kesilip alınmazsa er ya da geç konak

65. Bkz. Kay Glans ve Johanna Laurin (ed), *Towards an Hourglass Society?* Glasshouse Forum, Stockholm, 2008, s. 24-6.

organizmayı yok edecektir. Dolayısıyla devlet, aynı Roosevelt'in Amerika'da emek istihdam eden endüstrileri kurtarmasında olduğu gibi, finansal kurumları yeniden canlandırmak için duruma müdahale edip vergi ödeyen yurttaşların vergi ödeme potansiyelini ve yurtdışından borç alma becerilerini harekete geçirdiğinde, mevcut felaketi nerdeyse kaçınılmaz hale getirmiş bir suçu, yani "kısa vadeli düşünceleri ve momentum etkilerini" teşvik etmekle kalacaktır. Borç verenler "krediyle yaşam" blöfünün yapılıp borç alma verme oyununun aniden son bulmasıyla yardıma koşan devletin kendileri için bir güvenlik tamponu olduğunu fark ettiklerinde, "yeniden canlandırılması" muhtemel tek şey, anlık finansal getiriler uğruna, uzun vadeli sonuçlara hiç aldırmadan ve uzun vadede oyunun sürdürülebilir olup olmadığını önemsemeden tekrar spekülasyonlara girip risk alma davranışlarıdır. Sonraki balonun büyümeye başlaması kaçınılmazdır. Ayrıca şunu da eklemem gerek: Borç veren kişiler için geçerli olan şey, onlara uyarlanmış bir ölçekte olsa bile baştan çıkma-ayartılma döngüsü içine sıkışmış borçlular için de geçerlidir. Kredi işlemlerinin nesnesi sadece ödünç alınıp verilen para değildir. "Kısa vadeci" psikolojinin ve yaşam tarzlarının yeniden canlandırılmasıdır. Patlama noktasına gelinceye dek o büyük balonun etrafını, onu cehenneme kadar takip etmeye yazgılı kişisel veya ailevi bir dolu baloncuk çevrelemektedir.

New Deal politikalarından bu yana köklü bir şekilde değişmiş diğer şey, ekonominin makul bir beklentiyle, kendi kendine yetmese bile en azından bu koşullara yaklaşabilmesini, bütçesini dengeye kavuşturmasını sağlayabilecek "bütünselliklerdir". Bugün kabileci hissiyatın ve (Britanya Ulusal Partisi'nin "İngiliz işleri İngiliz halkı içindir" sloganını tekrarlayan Gordon Brown gibi) "çadırlarına geri dön ey İsrail" tipi politikaların yeniden dirilmesiyle farz edilen ve öne atılan şey ne olursa olsun, bu "bütünsellik" artık tek bir ulus-devletin, hatta birkaç konfedere devletin sınırlarıyla bile çevrelenemez. Bu "bütünsellik" artık küreseldir. Hükümetler kendilerini küresel eğilimlerden ve küresel ticaret şartlarından ayrı tutmaya çalışabilirler fakat ellerinin

altındaki önlemlerin etkisi kısa vadeli olmaya yazgılıdır. Uzun vadeli etkileriyse feci şekilde ters tepme riski taşımaktadır. Manuel Castells'in hafızalara kazınmış adlandırmasıyla küresel "akış mekânı", inatla "yer mekânlarla" sınırlanmış kurumların erişimi dışındadır ve buna devlet yönetimleri de dahildir. Politik sınırlar, bir devletin kendi topraklarında aldığı önlemlerin bu önlemle niyetlenen şeyi tersyüz etmesi kaçınılmaz sermaye akışlarına dayanıklı olduğundan emin olamayacak kadar geçirgendir.

Karl Marx kâhince, tamamen kendi çıkarlarına göre hareket etseler de kapitalistlerin işleri eline alan ve rakipleri kabul etmedikçe (ki etmemekte serbesttiler) tek tek başlatıp kabul etmeleri imkânsız sınırlamaları sermaye girişimcilerine dayatan devleti hoş karşılayacaklarını öngörmüştü. Marx çocuk emeği veya yoksulluk sınırı altındaki ücretleri şöyle değerlendirmekteydi: Uzun vadede tek tek kapitalistlerin rekabetten üstün çıkmak için uyguladığı bu politikalar illa başlarına bela açacak; emek arzı azaldıkça, yeterince beslenen, ayakkabıları, barınacak yerleri, eğitimleri olan işçiler azaldıkça ve belki yok olma noktasına geldikçe hepsinin felaketine yol açacaktı. Bu zararlı ve nihayetinde intihardan farkı olmayan pratiklere son vermek ancak toplu bir çabayla başarılabilir. Dayatılması, tabiri caizse "iktidarın desteğini" gerektirir. Kapitalizmin kolektif çıkarlarını kurtarma adına, münferit kapitalistler belli güçler tarafından aynı anda ve toplu bir şekilde çıkarlarından taviz vermeye zorlanmalıdırlar. Daha doğru bir ifadeyle, dizginsiz, herkesin tuttuğunu götürdüğü bir rekabet içinde tanımlanmış özçıkarı terk etmek zorundadırlar.

Roosevelt, Marx'ın nerdeyse yüz yıl önce öngördüğü yolu takip etmiştir. Aldığı sayısız ve çeşitli ulusal formlarıyla "refah devletinin" diğer öncüleri de aynısını yapmışlardır. Savaş sonrasının "şanlı otuz yılı", savaştan önceki bunalım yıllarının anılarıyla, savaş döneminde doğal kaynak seferberliğinin (Rossevelt Amerikalı araba yapımcılarına, şahsi araba üretimini durdurup, yerine tank ve silah üretmelerini emredebilmişti) bir araya gelip, "hangi ideolojiden olursa olsun" bireysel kazanç

arayışlarının sonuçlarına karşı ortak (zorunlu) bir sigorta oluşturduğu zamanlardı.

Ancak "şanlı otuz yıl" aynı zamanda tüm bu faaliyetlerin, egemen bir ulus-devletin yasamasıyla ortaya konup, hayata geçirilip uygulanabildiği son dönemdi. Kısa süre sonra yeni bir durum açığa çıktı ve hesabı dengelemeye yarayan bir dolu değişken ya ortadan kalktı ya da devletin denetim gücünden çıktı (aslına bakılırsa devlet egemenliğinin sınırları dışına çıktı). Piyasaların yön verdiği bir kaderin kaprislerine ve yanlışlıklarına karşı, tek bir ülkenin kurumlarıyla sorumlu bir şekilde garanti sunma imkânı kalmadı. Nitekim bellekler zayıfladıkça ve deneyimler unutuldukça, kısıtlamalardan ve düzenlemelerden oluşmuş yoğun ağıyla "sosyal devlet" sınıflar arası kabul ve rızayı kaybetti. Margaret Thatcher bilindiği gibi acı olmadıkça şurubun iyileştirmeyeceğinde ısrarcıydı. Bahsetmediği şey, yutturduğu acı şurubun (onun aşırılıklarını evcilleştirme potansiyeline sahip güçleri tek tek zincire sokarken sermayenin zincirlerini söktü) kimilerini iyileştirirken kimilerine rahatsızlık vereceğiydi. Bu sefer, belki yanlış öngörülerin, dar görüşlü öğretmenlerin sağlamlaştırdığı cehaletiyle söylemediği şey, bu tedavinin er ya da geç farklı boyutlarıyla herkesi etkileyecek bir ıstıraba yol açacağı, herkesin (veya nerdeyse herkesin) bu acı şurubu yutmak zorunda kalacağıydı. Bu "er ya da geç" bugün "şimdiye" dönüşmüş haldedir.

Hepimizin yutmak zorunda kalacağı şuruplar daha da acılaşmaktadır çünkü "kredi sıkışmasının" sağır edici gürültüsü nerdeyse tüm alarmları bastırmış, onları daha az acil hale getirmese de daha az duyulabilir kılmış veya tamamen dilsizleştirmiştir. En gürültülü alarmların karşısına çıkarken ve onlarla mücadele ederken görünmek, diğerlerine tepki vermeye kıyasla çok daha etkili bir seçim galibidir. Dolayısıyla seçtiğimiz liderlerin ilgisini ve samimi çabalarını üzerlerine çekme ihtimali daha yüksektir. *Guardian*'ın 27 Aralık 2008 sayısında derlediği ve gelecek yıl ortak uğraşlarımızın ahvaliyle ilgili öngörülerin olduğu yazılar içinde, Polly Toynbee'nin şu uyarısını görmekteyiz: Son kamu-

oyu yoklamalarına göre on Britanya yurttaşından sadece biri iklim değişikliğini "temel bir ulusal mesele" olarak saymakta, önemli bir çoğunluk suça ve ekonomiye işaret etmektedir. Eklediği gibi "finansal çöküşün iklim değişikliğini kamuoyunun ilgisinden" ve tabii ki hükümetin önceliklerinden uzaklaştırma ihtimali yüksektir. Madeleine Bunting üzerine vura vura, içinde bulunduğumuz açmadan çıkmak için mutlaka bir "değer değişimine" ihtiyaç olduğunu, eski bunalımların aksine bu kez "değer değişiminin birkaç yıllık durgunluktan çok daha uzun sürmesi gerektiğini" söylemektedir. Üzerine şu eklemeyi yapar: "Ancak en büyük paradoks (yaşam tarzımızı iyileştirmek ve sterilize etmek, kendimizin ve çocuklarımızın geleceğini birazcık daha güvenli kılmak için ihtiyacımız olan) dinginlik ve tutumluluğun tam da, ekonomiyi canlandırmak için çırpınan politikacıların bizi uyardığı şey olmasıdır" (Bu noktada şunu eklemeliyim ki bu mevcut felaketin sorumlusu olan, politikacıların bizi inandırmak istediği gibi hiçbir gerçek alternatifi olmayan ekonomidir).

Sohbet 2

Ekonomik Küreselleşme Çağında Refah Devleti: Bentham'ın Panoptikon'undan Geriye Kalmış Son Parçalar. Yoksullara Polislik Yapmak mı Yardımcı Olmak mı?

Citlali Rovirosa-Madrazo *Küresel finansal çöküşü açıklamada en fazla kabul gören tezlerden biri, ekonomimizde, özellikle de finans ve bankacılık sektörlerimizde yeterli devlet düzenlemesinin olmadığıdır. Eski başkan Ronald Reagen'ın yönetiminden ve bahsettiğiniz gibi Margaret Thatcher'ın 1980'lerdeki başbakanlığından bu yana, neoliberal politikaların dünya geneline dayatılmasıyla devletin "küçüldüğü" geniş kabul gören bir gerçektir. Finansal gerilemenin ardından medyanın her yerinde "cılız devlet", "zayıf devlet", "hayalet devlet" ve benzeri bir dolu terim yankılanmıştır. Aslına bakılırsa 2008'in çok öncesinde, bu*

temaya başta Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları *(1997) daha sonra* Liquid Times *[Akışkan Zamanlar] (2007) gibi eserlerinizde tekrar tekrar gönderme yaparak "olmayan devletle" (ve "olmayan toplumla") ilgili politik analizlere öncülük ettiniz.*[1]

Şimdi kötü düzenleme ve olmayan devlet fikrine rağmen bir paradoks vardır: Bugün bazılarının hâlâ "refah devleti" olarak adlandırdığı şeyin temsilcilerini ele aldığımızda, ezici ve baskın bir varlıkları varmış gibi görünmektedir. Yarattıkları illüzyonla katı, demiri andıran ve her şeyi aşırı şekilde düzenleyen yapılardan oluşuyormuş izlenimi vermektedir. Gerçekten de bu temsilcilikler son derece düzenleyicidirler. Britanya ve diğer Avrupa ülkeleri gibi yerlerde sosyal güvenlik kurumlarına bağımlı olanlar için, ortada devlet "müdahalesiyle" ilgili pek bir şüphe bulunmamaktadır. Aslında refah devleti görünüş itibariyle toplumsal ve sınıfsal hiyerarşileri yeniden üreten katı bir mekanizma olarak büyük bir titizlikle kurgulanmıştır. Ve bu karmaşık mühendislik çabasının içine hem makro hem mikro düzenlemeler girmekte. Kimilerine göre devleti (finansal ve bankacılık sektörüne karşı) güçlendirmek için gereken düzenlemelerin aksine, sosyal güvenlik sistemindeki her şey son detayına kadar kuralsızlaştırılmaktadır: Bu titizce örgütlenmiş yapıda kimseye "fazla ücret ödenmemektedir". Görünürlerde "sosyal yardım" makbuzu alanlara yardımcı olacak cömert veya şefkatli hiçbir "görünmez el" yoktur. "İşsizlik yardımına" veya diğer sosyal güvenlik yardımlarına bağımlı olanlara "kurtarma paketi" yoktur. "Kanunların yaşamanız için gerekli saydığı" paradan bir sterlin daha fazla bulundurursanız cezalandırılırsınız. Dolayısıyla bu mesele, bunların tümüyle tutarsızlık olup olmadığını sorgulamakta? Bunlar basitçe yan yana gelmiş şeyler mi yoksa birer paradoks mu? "Devletin imkânsızlığı" onun başarısızlığına mı başarısına mı kanıt olmaktadır? Sosyal güvenlik kurumlarının (finans ve bankacılık sektörünün aksine) aşırı kurallarla düzenlenmesi, devletin klasik doğasına ve sınıfsal

1. Yakın zamanda, 2008 yılında Bauman, Joseph Rowntree Vakfı'nın Yirmi Birinci Yüzyılın Toplumsal Kötülüklerini Keşfetme adlı forumunda yaptığı konuşmada bu meseleye değinmiştir, York.

hiyerarşilerle eşitsizliği yeniden üretmede oynadığı role delalet etmiyor mu? Yahut gördüğümüz şey "mevcut haliyle" fakat belki "var olmayan" bir devletten mi ibaret (şimdi görüyorsun, şimdi görmüyorsun)?

Zygmunt Bauman Tarif ettiğiniz düzen, başlarda niyetlendiği ve yapmaya çalıştığı şeylerden ötürü "refah devletinin" yerine önerdiğim "sosyal devlet" değildir. Sosyal devletle tarif ettiğiniz düzen arasındaki örgütsel/bürokratik sürekliliğe ve müşterilerinin görünüş itibariyle benzer olmasına rağmen, İngilizlerin dediği gibi "çok farklı meselelerdir".

Kökeni itibariyle Almanya'da Bismarck'ın, Britanya'da Lloyd-George'un savunduğu sosyal devlet, üreticilere/askerlere ait toplumun hayati çıkarlarını teşvik etmeye ve pürüzsüzce işlediğinden emin olmaya dönük bir girişimdi. Üreticiler toplumu gücünü, fabrikadaki çalışma koşullarıyla savaş alanlarında mücadele etmeye uygun ve dayanıklı, bedensel anlamda sağlıklı erkeklerin sayısıyla ölçüyordu. Aktif anlamda görevde olmadıklarında bile (işsiz fabrika işçileri, ordunun yedek güçleri), bir gün işgüçlerine veya savaşma kabiliyetlerine ihtiyaç olması halinde yeniden saflara katılacak şekilde hazır tutuluyorlardı. Düzgünce beslenmeleri, giyinmeleri ve bakılmaları gerekiyordu. Sağlıkları iyi olmalı ve sağlığa kavuşmalarını veya sağlıklarını korumayı sağlayacak koşullarda yaşamalıydılar.

Kamusal kaynakların iyi (ve aslında zorunlu) yatırımı olarak nitelenmiş şeylerin bedelini ödemek, üreticilerin/askerlerin toplumunda "sol ve sağın ötesinde", çekimser bir şekilde olsa da herkesin onayladığı bir şeydi. Sendikaların yoksulluk ve işsizliğin zorluklarına karşı devlet garantisi için verdiği mücadeleyle kamuoyunun ahlaki açıdan hassas kesiminin vaazları ve baskıları, açık veya örtük bir şekilde "sosyal devletin" rolünü kabul eden tutum olmasaydı boşa giderdi. Nitekim bu devlet Jürgen Habermas'ın geriye dönüp baktığında "sermaye ve emeğin yeniden metalaşmasıyla" uğraşıyordu (yani sermayeyi emek satın alabilir ve satın almaya istekli kılarken, emeği alıcılar için yeterince

cazip hale getiriyordu). Uzun vadede onsuz kapitalizmin hayata kalamayacağı önemli bir devlet faaliyetiydi.

Teritoryal fetihlerin ve kitlesel ("Fordist") sanayinin çağını geçtikçe, yoksullar artık endüstri ve ordu tarafından, her an aktif hizmete çağrılabileceklerinden zinde bir şekilde tutulması zorunlu yedek güç olarak görülmez oldular. Bugün yoksullara yatırım yapmak "mantıklı bir yatırım" değildir. Yoksullar potansiyel bir varlıktan ziyade ebedî bir yükümlülüktür. Endüstrinin "saflarına dönme" ihtimalleri zayıftır. Öte yandan yeni, küçük ve profesyonel orduların artık harcanacak erlere ihtiyacı yoktur. "Yoksulluk meselesi", toplumsal olarak ele alınırsa büyük oranda bir yasa ve düzen meselesi olarak baştan tanımlanmıştır. "Aşağı", "çalışan" veya "yardıma muhtaç" sınıfların "altsınıf" olarak adlandırılmasında görüldüğü gibi, yoksulluğu "mücrimleştirmeye" dönük net bir eğilim vardır (diğer terimlerin aksine "altsınıf" "altta", dışarıda kalan, başka sınıflardan olmayıp tüm sınıf sisteminin yani toplumun altında bulunan bir kategoriye işaret etmektedir). Devleti yoksullukla ilgilenmeye iten başat ve belirleyici amaç, artık onları zinde bir şekilde tutmak değil, kolluk faaliyetleriyle yoksulları denetlemek, onları haylazlıktan ve beladan uzak tutmaktır: Kontrol etmek, gözetlemek, izlemek ve disiplin altına sokmaktır. Yoksul ve uyuşuk insanlarla uğraşan kurumlar "sosyal devletin" devamı değildir. İsimleri hariç her şeyleriyle, Jeremy Bentham'ın Panoptikonunun son kalıntılarıdır. Yahut refah devletinin yükselişinden önceki dönemlerden kalma düşkünlerevinin güncellenmiş bir biçimidir. Dahil etmeden ziyade dışlamanın araçlarıdırlar. Yoksulları (yani tüketici toplumunun kusurlu tüketicilerini) içeride değil dışarıda tutacak araçlardır.

Şu konuda net olalım: Bu ne "devletin şizofrenisinin" kanıtı olabilir, ne de "devletin imkânsızlığı". Zaman zaman "ekonominin çıkarına" olan şey her neyse onun dümeninde ilerlemiş modern devletin politikaları, bugün eskiden olduğu gibi "mantıklı tepkilerdir" (toplumun değişen yapısına uyarlansa da). Üreticilerin toplumunda kendisini evinde bulmuş "sosyal devlet",

tüketicilerin toplumunda yabancı bir yapı, tuhaf bir konuktur. Hayata geçirilip sürdürülmesi için toplumsal güçleri harekete geçirmek şöyle dursun, bu fikri destekleyen toplumsal güçlere bile nadiren rastlanır. Tüketiciler toplumunda yaşayan büyük çoğunluğumuz için, sağ kalım ve refah için gerekli hizmetler devlet eliyle münferit kaygılara, kaynaklara ve becerilere "bırakılmıştır". Bugün yanlış bir adlandırmayla "refah devleti" denen şey, yalnızca yeterli kaynakları olmadığı için varlıklarını koruma kapasitesine sahip olmayan bireylerin tortularıyla uğraşan bir mekanizmadır. Bu insanları kayıt altına alan, ayıran ve dışlayan, ayrıca onları toplumun "normal" kısmından güvenli bir şekilde yalıtan bir kurumdur. Bu kurum adeta duvarları olmayan bir gettoyu, (her ne kadar gözetleme kuleleriyle doldurulsa da) dikenli tellerle çevrelenmemiş bir kampı yönetmektedir.

CRM Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları ile Iskarta Hayatlar'*da*[2] *şimdi olduğu gibi "yoksulluğun mücrimleşmesi" dediğiniz şeyi ele almıştınız. Keskin betimlemelerinizle, refah söyleminin yurttaş hakları kültüründen, yardımlaşma, aşağılanma ve damgalama kültürüne nasıl indirgendiğini anlatmıştınız.*[3] *Ekonominin kuralsızlaşması ve ekonomik küreselleşmenin yaşamlarımıza bıraktığı etkileri canlı bir şekilde tarif ediyorsunuz. Durmak bilmez kaleminizle, tüm ıstırabıyla şunu anlatıyorsunuz: "İnsanlığın kaderinin radikal biçimde özelleşmesinin endüstri ve finansın radikal bir şekilde kuralsızlaştırılmasıyla iç içe geçtiğini"*[4] *tarif ediyor ve insanlığın giderek daha fazla yoksulluk içine düştüğünü söylüyorsunuz. Şimdi soru şu: Tek sorun kuralsızlaştırma mı yoksa ateşe benzinle giden şey sürekli oyunun kurallarının değişmesi mi (bitmek bilmez bir hareket içinde konan ve kaldırılan kurallar/düzenlemeler)? Sizin "duvarsız gettolar, gözetleme kuleleriyle*

2. Z. Bauman, *Wasted Lives: Modernity and its Outcasts*, Polity, Cambridge, 2003 [*Iskarta Hayatlar: Modernite ve Safraları*, Çev. Osman Yener, Can Yay., 2018].
3. Bauman, *Postmodernity and its Discontents* [*Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*], s. 35-45.
4. A.g.e., s. 44.

dolu olsalar da dikenli teli olmayan kamplar" diye bahsettiğiniz o kurumlar, bana göre yoksulluğun ve sınıfsal hiyerarşilerin yeniden üretilip geri dönüşümden geçirilmesinde de rol oynamaktalar. Şimdi edindiğim izlenime göre bu kurumlara meydan okuyan görüşleriniz olsa da, sanki ilk refah devletine birazcık da olsa romantik bir ümit besliyorsunuz. Israrla onu "sosyal devlet" olarak görmemiz ve "kolektif sigorta politikası" şeklinde ele almamız gerektiğini söylüyorsunuz. Savaş sonrası Britanya'da miras kaldığı biçimiyle özgün refah devletine yaklaşımınızda bir nebze tereddüt ve kararsızlık görüyorum. Bu onu ele alırken adeta "gitmesine izin vermediğiniz" (özellikle The Absence of Society'de [Toplumun Yokluğu], *2008) için mi, yoksa henüz akışkanlığa geçişini tamamlamadığını söylemek istediğiniz için mi böyle emin değilim. Belki yukarıda belirttiğim gibi, bir yanda her şeye rağmen "küçülen" ve kesintiler arttıkça "yok olma tehlikesine girmiş" katı, demir kadar sert, aşırı kuralcı sosyal güvenlik kurumlarımız olduğu için böyledir? Dolayısıyla elimizde ne var? Salt paradokslar, tutarsızlıklar ve tamamlanmamış mutasyonlar mı?*

Zygmunt Bauman Evet, müthiş bir şekilde ortaya koydunuz: Paradokslar, tutarsızlıklar ve tamamlanmamış mutasyonlar. Yaptığımız işlerde (gerek şahsi yaşantılarımızda gerekse tarihte) nadiren boş bir sayfayla yola çıkarız. Üzerine bir şeyler inşa ettiğimiz saha her zaman darmadağın haldedir: Geçmiş, geleceğin (kimi zaman kasten ama çoğu kez gizli ve el altından) kök salmaya çalıştığı "bugünün" hafızalarında yer tutar. Tüm süreklilikler kırılmalarla kesilir. Hiçbir süreksizlik ("kopuş", U dönüşü, "yeni başlangıçlar") status quo ante'nin kalıntılarından ve tortularından muaf değildir. Adorno bize şu haklı uyarıda bulunmuştu: Teorik modellerimizi tutarlı, ahenkli, *eindeutig*, "saf" ve mantıksal anlamda ince (ne zaman bir şeyleri teorize etsek kendimizi yapmaktan alıkoyamadığımız genel eğilimimiz) kılmaya çalıştığımızda, istemeden de olsa gerçekliğe sahip olduğundan ve olabileceğinden çok daha fazla rasyonellik dayatırız. Bu sebeple tüm teorik modeller ütopyadır (illa "iyi toplum"

anlamında olmasa da, kelimenin diğer anlamıyla yani "hiçbir yerde bulunmayan mekânlar" olarak). Teorik modellerimiz ancak akademide, seminer odalarında ve bilimsel sempozyumlarda nefes alıp özgürce hareket edebilir. Sadece basılı veya kameraya kaydedilmiş kayıtlarda katılaştığında dinlenebilirler. Diğer yanda kayıtlarımızın dağınıklığı, mantığa tutkun bir zihin için ne kadar gücendirici ve hakaret edici olsa da, kimi zaman düzensiz, dağınık düşüncelerden ileri gelir. Ama çoğu kez de kayıt altına alınmış nesnelerin dağınıklığından hareketle aklı başında ve özüne sadık yeniden üretimler sebep olur.

Fakat bakış açımızın odağındaki nesneye geri dönelim: "Refah" (veya "sosyal) devletle bugün içinde bulunduğu açmaza. Dahası ilk başta "sosyal devlet" fikrinin onu gerçekleşmesi imkânsız işlere benzeten bir çelişkiyle doğduğunu belirtmeme izin verin. Bu fikir, tatminkâr hatta ucu ucuna çekilebilir bir hayat için eşit derecede vazgeçilmez olan fakat "aşk-nefret" ilişkileriyle bilinen iki değeri, özgürlük ve güvenliği evlendirmeyi hedefledi. Bu değerlerin ikisi de diğeri olmadan hayatta kalamaz fakat diğeriyle de yaşayamaz (en azından barışçıl ve huzurlu bir şekilde). Freud bilindiği gibi medeniyeti, özgürlük ve güvenlik arasında bir "tercih meselesi" olarak tanımlamıştı. Kendi ifadesiyle güvenlik ancak özgürlük pahasına artırılabilirdi ve özgürlük arttığı an güvenlik azalıyordu. Sosyal devlet fikri bu kuralı bozma niyetindeydi. Ama bozulabilir mi?

Modern çağımız "Tanrı'nın yokluğunu" keşfederek başladı. Kaderin dışarıdan bakıldığında rasgele yapısı (iyi talih ve erdemle kötü talih ve kötülük arasında görülebilir bir bağın olmayışı), Tanrı'nın yarattığı dünyaya aktif bir şekilde müdahale etmekten kaçındığına, insan işlerini insanların zihinsel ve pratik (Herkül'e, Süpermen'e has) çabalarına havale ettiğine delil sayıldı. Dünyanın kontrol masasında açılan boşluk, kör talihin yerine "normatif düzenlemeleri, varoluşsal güvensizliğin yerine hukukun üstünlüğünü koymaya çalışan insan topluluğuyla doldurulmak zorundaydı. Tüm fertlerini yaşamsal risklere ve münferit talihsizliklere karşı güvence altına alan bir toplum. Bu

icat en net tezahürünü, herkesin "refah devleti" diye adlandırdığı toplumsal düzenlemede buldu.

Her şeyden öte "refah devleti" (bir kez daha tekrar edersem, bunu sosyal devlet ismiyle adlandırmayı tercih etmekteyim çünkü bu isim vurguyu maddi yararların dağıtımından çıkarıp, bu tedarikin amacı ve motivasyonuna kaydırmaktadır) insanların birlikteliğine dair bir düzenlemeydi. Sanki "özelleştirme" (özünde bireyleri birbiriyle rekabet içine sokan tüketici piyasa tarzının özünde komün karşıtı, bireyselleştirici pratiklerin kısaltması) dürtüsünün tetiklediği, beslediği ve pekiştirdiği mevcut eğilimi, insani bağlardan oluşmuş ağları kıran ve insan dayanışmasının toplumsal temellerini çürüten eğilimi durdurmak için icat edilmişti. "Özelleştirme" toplumsal düzeyde oluşmuş sorunlarla mücadele etme ve (umulan o ki) çözme işini, çoğu kez bu iş için çok zayıf kalan, alabildiğine yetersiz vasıfları ve az sayıda kaynaklarıyla baş başa kalmış erkeklerle kadınların omuzlarına atar. Oysa "sosyal devlet" her bir ferdini "herkesin herkesle savaştığı" ve "üstünlük sağlamaya çalıştığı", ahlaken yıkıcı rekabetten koruma çabasında onları birleştirme eğilimindeydi.

Devlet, bireysel talihsizliklere ve sonuçlarına karşı herkesçe desteklenen kolektif güvenceler verdiğinde "sosyaldir". "Hayali toplumu" "gerçek" (somut olarak hissedilen ve yaşayan) bir topluluk düzeyine yükselten ve bu sayede (John Dunn'un tabiriyle) güvensizlik ve şüphe üreten "egosit düzeni" güven ve dayanışmaya esin kaynağı olan "eşitlik düzeniyle" değiştiren bu ilkedir (bu ilkenin ilanı, hayata geçirilmesi ve düzenli bir şekilde çalışır halde tutulmasıdır). Dahası toplumun fertlerini yurttaş statüsüne taşıyan da aynı ilkedir. Yani onları hisse sahibi olmanın dışında ortak kılan ama aynı zamanda sosyal faydanın yaratılması ve düzgünce paylaştırılmasından sorumlu aktörler haline getirir. Devletin düzenlediği "kolektif güvenlik politikalarının" sağlamlığı ve güvenilirliğini emanet edebilecekleri kamusal kurumlarda sahip oldukları ortak mülkiyete ve bu kurumların sorumluluğuna duydukları güçlü ilgiyle tanımlanmış, harekete geçmiş yurttaşlardır.

Bu ilkenin hayata geçirilmesi muhtemelen ve çoğu kez, kadın ve erkekleri yoksulluğun, acizliğin ve aşağılanmanın üçlü belasından korur. Ancak daha önemlisi (genellikle) "toplumu" müşterek, komünal bir meta şeklinde geri dönüşümden geçiren toplumsal dayanışmanın üretken bir kaynağı da olabilmektedir. Toplum fertlerini sefalet ve onursuzluğun yarattığı çifte dehşete, hızla yol alan ilerleme taşıtından dışlanma, düşme veya atılma korkusuna yahut "sosyal fazlalık" olarak damgalanıp "artık insanların" içine atılma korkusuna karşı etkin bir şekilde koruduğu sürece topluluk düzeyine çıkar.

En başta niyetlendiği haliyle, "sosyal devlet" tam olarak bu amaçlara hizmet edecek bir düzenlemeydi. Savaş sonrası İngiltere'de kurulan "refah devletinin" şablonlarını kendisine borçlu olduğumuz Lord Beveridge, sosyalist değil liberaldi. Herkese kapsamlı, kolektif şekilde desteklenerek verilecek sigorta, kendisi için liberal bireysel özgürlük fikrinin kaçınılmaz ve ayrılmaz bir tamamlayıcısıydı. Ayrıca liberal demokrasinin zorunlu bir koşuluydu. Franklin Delano Roosevelt'in korkuya açtığı savaş aynı varsayıma dayanmaktaydı. Joseph Seebohm Rowntree'nin insanlardaki yoksulluk ve sefaletin boyutlarıyla sebeplerine eğilen öncü sorgulamasında da kesin bunun payı vardı. Neticede tercih özgürlüğü sayısız ve sayılamayacak kadar çok başarısızlık riski taşımaktadır. Birçok insan bu riskleri katlanılmaz bulup, şahsi anlamda başa çıkma kapasitelerini aşmalarından korkar. Çoğu insan için liberal bir ideal olarak tercih özgürlüğü, topluluk adına hayata geçirilmiş bir sigorta politikasıyla, yani kişisel olarak yenildiklerinde veya talihsizlik yaşadıklarında güvenip bel bağlayabilecekleri bir politikayla yenilgi korkusu yatıştırılmadığında, hep ulaşması zor bir hayal, boş bir rüya olarak kalacaktır.

Eğer tercih özgürlüğü teoride veriliyor fakat pratikte ulaşılamıyorsa, umutsuzluğun verdiği acıya bir de bahtsızlığın getirdiği aşağılanma eklenir. Yaşamın güçlükleriyle baş etme becerisinin her gün sınanması, neticede bireylerin özgüveni ve özsaygılarının katılaştığı veya eriyip dağıldığı atölyenin ken-

disidir. Bireysel uyuşukluktan veya acizlikten kurtuluş, sosyal olmayan veya sosyal devlet olmayı reddeden politik bir devletten beklenemez. Herkese sosyal haklar tanınmadığında, çok büyük bir olasılıkla insanların büyük kısmı politik haklarının pek faydalı olmadığını ve üzerinde durmaya değmediğini görecektir. Politik haklar toplumsal hakları yerleştirmek için gerekliyse, sosyal haklar da politik hakları "gerçek" kılmada ve işler halde tutmada vazgeçilmez bir unsurdur. Varlıklarını korumak için iki hak da birbirine ihtiyaç duyar. Sağ kalımları ancak ortak kazanımlarıyla mümkündür.

Sosyal devlet topluluk fikrinin nihai modern tecessümü olmuştur. Yani karşılıklı bağımlılık, adanmışlık, sadakat, dayanışma ve güvenin farkındalığıyla kabulü sayesinde örülmüş "hayali bir bütünlüğün" modern formu içinde, bu fikrin kurumsal düzlemde yeniden canlanışıdır. Tabiri caizse sosyal haklar, bu hayali bütünlüğün somut, "ampirik olarak verili" tezahürleridir. Gündelik gerçekliklerle soyut kavramları birbirine bağlar ve hayal gücünü gündelik yaşam denetimlerinin katı zemini üzerine yerleştirir. Bu haklar karşılıklı ve kişiler arası güvenin doğruluğuyla gerçekçiliğini, bireylerin kolektif dayanışmayı destekleyip arka çıkan ortak kurumsal ağlara duyduğu güveni tasdik eder. "Ait olmak" insan dayanışmasıyla, bu dayanışmanın içinden doğup ona hizmet eden ve devamlılığını garanti altına alan kurumların faydasına duyulan güvene karşılık gelir. 2004'te İsveç sosyal demokrasisinin programında belirtildiği gibi: "Herkes yaşamın belli bir noktasında kırılgandır. Birbirimize ihtiyacımız var. Yaşamlarımızı bugün burada, başkalarıyla birlikte, değişimin orta yerinde sürdürüyoruz. Hepimize katılma imkânı sunulduğunda ve kimse dışarıda bırakılmadığında hepimiz zenginleşeceğiz. Sadece birkaç kişi değil herkes için güvenlik sağlanırsa, hepimiz daha güçlü olacağız."

Bir köprünün taşıma gücü nasıl en zayıf ayağının gücüyle ölçülüp bu güçle artıyorsa, bir toplumun güveni ve becerikliliği de en zayıf kesiminin güvenliği ve becerikliliğiyle ölçülür. Bunlar arttıkça toplumunki de artar. Toplumsal adalet ve ekonomik

etkinlik, sosyal devlet geleneğine sadık kalmak ve toplumsal uyumla dayanışmaya pek hatta hiç hasar vermeden hızlı bir şekilde modernleşme becerisi birbiriyle çatışmadığı gibi böyle olmasına gerek de yoktur. Aksine İskandinav komşularımızın sosyal demokrat pratiklerinde görüldüğü üzere, "toplumsal anlamda daha uyumlu bir toplumun peşinden koşmak, insanların rızasını alarak gerçekleşecek modernleşmenin zorunlu önkoşuludur." Bu İskandinav model bugünlerde, geçmiş umutların, bir zamanlar güçlü fakat bugün bütünüyle hüsrana uğramış umutların kalıntısından başka bir şey değildir.

Ancak bugünlerde bizler ("bizden" kasıt esas olarak "gelişmiş" ülkelerde yaşayanlardır ama küresel piyasaların, IMF ve Dünya Bankası'nın ortak baskısı altında "gelişmekte olan" ülkelerin çoğunda yaşayanlar da dahildir) tam tersi bir yöne gidiyor gibiyiz: "Bütünsellikler" yani gerçek veya hayali toplumlarla "cemaatler" giderek "ortadan kalkmaktadır". Bireysel özerkliğin sınırları genişlemektedir fakat eskiden devletin sorumluluğunda olan, şimdi bireysel kaygılara terk edilen ("havale edilen") işlevlerin yükü omuzlarına her geçen gün daha çok binmektedir. Devletler artık kolektif güvence/sigorta politikalarını desteklemekte, refaha ve güvenli bir geleceğe ulaşma görevini bireysel çabalara bırakmaktadır.

Kendi becerileri, kaynakları ve sezgileriyle baş başa bırakılmış bireylerden, toplumun yarattığı sorunlara bireysel çözümler üretmeleri ve bunu kendi becerileriyle, kendi şahıslarına ait varlıkları kullanarak yapmaları beklenmektedir. Bu beklentiler bireyleri karşılıklı rekabet içine sokmakta olup, komünal dayanışmanın (geçici ve kolaylık sağlayan ittifaklar, yani istendiğinde kurulup bozulan ve "bağlayıcı hiçbir zincirin" olmadığı insani bağlar hariç) düpedüz zararlı olmasa da büyük oranda gereksiz görülmesi demektir. İnsanları bu konuma sokmak (etkili kurumsal müdahalelerle yumuşatılmadığında) bireysel fırsatların farklılaşmasını ve kutuplaşmasını kaçınılmaz hale getirir. Aslında olasılık ve fırsatların kutuplaşmasından kendi kendini üreten ve hızlandıran bir süreç yaratır. Bu eğilimin sonuçlarını

öngörmek kolay olmuştur. Bugün hepsini saymak mümkündür. Örneğin Britanya'da en yüksek %1'lik gelir seviyesindeki kişilerin payı 1982'de ulusal gelirin %6,5'iyken iki katına çıkıp %13'ü bulmuştur. Diğer yanda FTSE 100 listesindeki şirketlerin baş yöneticileri (son "kredi sıkışmasına" ve arkasından yaşanan gelişmelere kadar) 1980'de ortalama çalışandan 20 kat fazla para almışken, şimdi 133 kat fazlasını almaktadırlar.

Ancak bu öykünün sonu değil. "Bilgi otoyollarından" oluşan yeni ağlar sayesinde, her birey (kadın veya adam, yetişkin veya çocuk, zengin veya fakir herkes) kendi bireysel yazgısını diğerlerininkiyle, özellikle halka malolmuş idollerin (sürekli sahne ışıkları altında, TV ekranlarında, tabloit ve dergilerin ön sayfalarında yer alan ünlülerin) kaderiyle kıyaslamaya ve hayatı yaşamaya değer kılan değerleri onların cafcaflı bir şekilde sergiledikleri zenginliklerle ölçmeye davet edilmektedir (yahut medyanın dillere düşmüş aşırılıkları, her yere yayılması ve sırnaşıklığıyla mecbur bırakılmaktadır). Aynı zamanda tatminkâr bir yaşam sürdürme ihtimalinin gerçeğe dönüşme şansı sürekli azalırken, "mutlu bir yaşamın" hayali kurulan standartlarıyla gıptayla bakılan nişanları aynı çizgide buluşma eğilimindedir (alın bir başka "tutarsızlık"!). Artık insanların davranışlarına yön veren şey, "Joneslarla aynı konumda" olmak gibi az çok gerçekçi bir arzudan öte, "ünlülerle aynı konumda" olmak, süpermodelleri, birinci lig futbolcuları ve ilk ona girmiş şarkıcıları yakalamak gibi son derece bulanık bir fikirdir. Yakın zamanda Oliver James'in söylediği gibi, "gerçekçilikten uzak özlemlerle gerçekleşmesi imkânsız beklentilerin" beslenmesi gerçekten zehirli bir karışım yaratmaktadır. Ama Britanya nüfusunun önemli kesimi "zengin ve meşhur olabileceklerine", "başarma ihtimalleri aslında 1970'lerden bu yana azalmış olsa da Alan Sugar veya Bill Gates gibi olabileceklerine inanmaktadır."[5]

Peki, tüm bunlar bizi nereye götürüyor? Tahminimce alınacak derslerden biri her gün daha da netlik kazanıyor. "Düzenlenen"

---

5. Bkz. Oliver James, "Selfish capitalism is bad for our mental health", *Guardian*, 3 Ocak 2008.

ve "düzenlenmeyen" toplumlarda yaşam birçok bakımdan farklılıklar taşımakta. Fakat mutluluğun hacmiyle (şimdiden keyfi sürülen yahut temin edilip elde edilmesi daha muhtemel olan) mutsuzluğa bağışıklık bunların arasında değildir. Her iki toplum da kendine has ıstıraplara, acılara ve korkulara sahiptir.

Bugün biliyoruz ki daha fazla özgürlük, insanın cesaretini ve inisiyatif alma gücünü hareketlerini kısıtlayan küçük zincirlerden kurtarma yahut tercih özgürlüğü gibi sloganlarla desteklenmiş deregülasyonlar (kuralsızlaştırmalar), neticede evvelden onu destekleyen kişilerden oluşan, devlet müdahalesine ve kuralsız özgürlüklerin tetiklediği felaketten zorla, iktidar yardımıyla kurtulmaya methiyeler düzen bir koroyla sonuçlandı. "Kuralsızlaştırma" hızla kirli bir sözcüğe dönüşürken, geçmişin kirli sözcükleri (kamu harcamaları, devlet teşebbüsleri, zorunlu düzenlemeler hatta millileştirme/kamusallaştırma gibi sözcükler) otuz yıllık "özgürleşme" dönemi içinde, üzerlerine yapışmış tüm kir ve çamurdan hızlıca arındırılmaktadır. Şu an kimse bu şaşırtıcı dönüşün ne kadar uzun süreli olacağını söyleyememektedir; ne var ki şimdi sarkaç "kuralları kaldıran" mantığın tam tersi yöne sallanmaktadır. Ancak fizik derslerinden öğrendiğimiz kadarıyla, her sallantıda sarkacı hareket halinde tutan "kinetik" enerji azalma eğilimine girerken, "potansiyel" enerji (sarkaç tekrar yön değiştirdiği anda "kinetiğe" dönüşecek enerji) hacim kazanmaktadır. Bu kural tüm sarkaçlar için geçerli gibi görünmektedir. Düzenlemeler ve kuralsızlaştırmalar, yahut güvenlik ve özgürlük arasında gidip gelenler de buna dahildir...

Sohbet 3

"Devlet" Denen Şu Şey: Demokrasiyi, Egemenliği ve İnsan Haklarını Yeniden Ziyaret Etmek

Citlali Rovirosa-Madrazo *Son dönemlerde moderniteden "epistemolojik anlamda kopuş" ve sözde postmodern ve post-yapısalcı düşüncenin yaygınlaşması zorlu ve ayartıcı fikirlerin açığa çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Çok az kişi büyüleyici, alımlı cazibesinden kaçınabilmiştir. Ben bu büyülü aşk ilişkisinden kaçamadım. Belki sebebi 1995'te, ulus-devletlerin (ve aslında devletin) medeniyetlerimize has diğer kurumlarla birlikte etnik merkezli yapılardan ibaret olduğunu, hatta Batı'nın ataerkil illüzyonları olduğunu yazma cüretinde bulunmamdı (nitekim bundan geri adımda atmış değilim...).*[1] *Postmodernizmle aramız-*

1. Bkz. Rovirosa-Madrazo, "Indigenous rights."

da karşı konulmaz bir aşk ilişkisi olduğundan, hepimiz Avrupalı ve Akdenizli "ebeveynlerimize" (Yahudi-Hıristiyan geleneğinden Yunanlara, ardından Marx ve diğerlerine, modernlikten postmoderniteye) başkaldırdık. Hepimiz postmodern kutsal kâseden su içtik (canlandırıcı değil miydi? Gerçi hazmı güçtü). Fakat bugün çoğu kez "hemen hemen her şeyin" "çöküşü" gibi görünen şeyden ne kurtaracak? Ütopyanın olasılıkları neler ve o günden bu yana bu konuda hissiyatınız ne oldu? ("Sosyalizm 19. yüzyıl Avrupa'sına bir ütopya olarak indi" cümlesini yazdığınız ânı hatırlıyor musunuz?")[2] Bir başka deyişle buradan nereye gidiyoruz? (Omuzlarınıza konulmuş yük için üzgünüm...)

Zygmunt Bauman "Hemen hemen her şeyin gerçekten çöküşü", güncel yaşam formumuzda hâkim bir konuma gelmiş eğilimin varması muhtemel nihai durağı "burada" değildir. Hiç olmazsa henüz değildir. Ama oldukça yakın zamana dek öyleymiş gibi göründü. En azından her an varacakmış ve eli kulağındaymış gibi görünüyordu...

Michel Houellebecq'in *The Possibility of an Island* [Bir Adanın Olasılığı][3] adlı kitabında, klonlanmış bir dizi Daniel'in (kendi tercihiyle) sonuncusu olan Daniel25 finalde şu cümleleri karalar:

> Belki yaşayacak altmış yılım daha kaldı. Birbirinin aynısı 20 bin gün daha. Nasıl acıdan kaçınıyorsam düşünmekten de kaçınacağım. Yaşamın tuzakları çok gerimde kaldı. Şimdi sadece ölüm sürecinin beni koparıp atacağı barışçıl bir alana girmiş durumdayım...
> Uzun süre güneşin ve yıldızların ışığı içinde yüzdüm. O belli belirsiz, muğlak ve besleyici hissiyattan başka hiçbir şey duyumsamadım...
> Ben, ben artık yoktum. Yaşam gerçekti.

Bu düşüncelerin orta yerinde, Daniel25 şu sonuca varır: "Mutluluk varılacak bir ufuk değildi. Dünya ona ihanet etmişti." Houellebecq'in yorumuyla bu son olacaktı. Peki, başlangıç neydi? Tüm bunlar nasıl başladı?

2. Bauman, *Sosyalizm.*
3. Michel Houellebecq, *The Possibility of an Island,* Çev. Gavin Bowd, Phoenix, Londra, 2006.

Yirmi beş klondan önce, "epistemolojik ihlal/tecavüz" olarak adlandırdığınız şeyin sert, zehirli zamanlarında, gezegende insan nüfusunun "İlk" ve "İkinci Azalışla" yok olmasından önce (belki bir kredi çöküşü veya ekolojik çöküşün adlarıdır bunlar) başlıyordu öykü. Vaktiyle adına insan denilen türden geriye kalanları dağınık halde yaşayan yamyam vahşilere dönüştürecek, insanlığın geçmiş belleğini tümüyle "neo-insanların" mülkiyetine, bekçiliğine ve bakımına terk edecek felaketlerden sonra. Bu neo-insanlarsa, kendilerini sonsuza dek yeniden kopyalayabilen, "güvenilir bir yeniden üreme ve özerk iletişim ağlarıyla donatılmış", "insanlığın bütün bilgi birikimini yıkım ve yağmadan korumak" için (Daniel25'in geriye dönüp baktığında itham edeceği bir motivasyon) "mükemmel güvenlik sistemleriyle korunan sığınaklarda toplanmış" canlılardı. Daniel1 (anne karnından doğmuş Daniel'lerin sonuncusu) günlüğüne şunları yazmıştı: "İçimde artık hiç nefret hissetmiyorum, içimde sıkı sıkıya yapışacağım hiçbir nokta veya ipucu yok... Artık gerçek dünya diye bir şey, ne dünya ne insanların dünyası var. Zamanın dışındayım. Artık ne geçmişim ne geleceğim var. Ne üzüntüm, ne planım, ne nostalji hissi, ne yitiklik, ne de umudum var..."

Daniel25'in yirmi beş neo-insan klondan sonra, olan biten her şeyin kaynağında hangi saiklerin yattığıyla ilgili hipotezlerini çürüten bir sonuçla fark edeceği gibi, Daniel1 bu tema yani arzuya duyulan nostalji söz konusu olduğunda "özellikle belagatli" biriydi. Tahmin de edebileceğimiz gibi bu nostalji, her şeyden öte onu nihai Yeni Başlangıç teklifine sarılmaya itmişti: Kendisinden önceki benliklerin klonlanmış taklitleriyle sonsuza dek yeniden dirilme/canlanma/doğma şansı. Klonlanmış Daniel'ler içinde anne karnından doğmuş ilkinin bu teklifi cazip bulması şaşırtıcı değildi, çünkü kendisinin de belirttiği gibi "gerçek yaşamda" (yani bildiği yaşamda, sonsuza dek klonlanma gerçekçi bir olasılığa dönüşmeden önce bilip bilebileceği tek yaşamda) "yeni başlangıçlar yapma" şansı (çok geçmeden) nerdeyse sıfıra inmişti: "Yaşam ellisinde başlar, doğru; kırkında bittiğine göre"...

Mutluluğun tüm standartları dikkate alındığında, ilk Daniel başarının sembolüydü: Çene çalan sınıfların sevgilisiydi, bol parası vardı, hep ilgi odağıydı, tüketme becerisini aşan dişil bir cazibesi vardı. Ancak küçük olsa da hayıflanıp yakınmasına sebep olan mide bulandırıcı sinek, her şeyin çileden çıkarıcı bir şekilde sona erecek oluşuydu. Kırk yaşına kadar bu nihai sonun hayaletini hafife alabilir veya göz ardı edebilirsiniz! Ancak "mutlu edici kısmın" bu sonla ilgili kaygılardan arındırılması gereklidir. Aynı şekilde sarhoşluğun getirdiği çakırkeyiflik, ani bir ayılma ihtimaliyle lekelenmemelidir. Daniel1'in zamanında (yani sizin ve benim yaşadığım zamanlarda), mutluluğa erişmek bitmek bilmez bir öztekrar varsayımına bağlıdır: Bu bakımdan, en azında "mutluluk ve daha fazla mutluluk adına yaşama" düşüncemiz belki klonlanma projesinin yani yüksek teknolojiyle ölümsüzlüğün muadilini yaratma çabasının arketipidir.

Ancak kaçınılmaz sonun yaşanma ihtimali, sinsice ve fark ettirmeden size yaklaşmaktadır ve kırkla elli yaşlarınızın arasında oraya yani "bugün" dediğiniz yere yerleşir. Sizi her zaman hazırlıksız ve afallamış halde yakalar. Neticede başarılarla dolu yaşamınız, o sonun rahatsız edici ve kaçınılmaz mevcudiyeti hakkında çok az şey öğretmiş ve ayrıntılarına girmiştir. Aniden kendinizi hazırladığınız ve "hayat" olarak adlandırdığınız yaşam, yani arzu ve zevklerle dolu o nehrin suyu azalmakta, hatta kuruma noktasına gelmektedir. Daniel sonra Schopenhauer'in uyarısında saklı meşum mesajı görüp yazanları idrak eder: "Kimse kendisinden ötesini göremez." Neyse ki onun için arzusunun ele geçirilmesi zor nesnesi Isabelle hâlâ ortalıktaydı (yaşamından sonsuza dek yitip gitmeden kısa süre önce) ve "o an Isabelle benim ötemi görebilirdi".

Peki, Isabelle ne görmüştü? Kendi sözcükleriyle gördüğü şuydu: "Yaşlandığında rahatlatıcı ve hoş şeyler düşünmeye ihtiyacın oluyor. Bizi cennette güzel şeylerin beklediğini hayal etmen gerekiyor." Ardından derin düşüncelere dalmıştı: Çok ahmak veya çok zengin olmadığımızda kendimizi ölüme hazırlıyoruz. Çok zengin olunca (veya çok ahmak olunca; ancak

aptal olunca doğası gereği farkında olmazsınız), birbirini takip eden hazların sona ereceğini düşünmek size dehşetli derecede zor gelir. Tabii düşünmeye çalışırsanız. Bu durumda görmek, hayal gücünün devreye girmesinden önce yaşanır. Son onun ne kadar tahayyül edilmez (daha doğrusu dayanılmaz) bir şey olduğunu anlamadan önce, gözlerinize bakmak zorundadır.

Daniel'in bunu fark etmesi için ardı ardına yirmi beş kez yeniden doğması gerekmişti: "İnsanların zevkleri bizim (neo-insanlar) için hep bilinmez olacak. Tersine onların ıstıraplarından koparılmamız imkânsız. Gecelerimiz artık dehşetle veya esrimeyle sarsılmıyor. Yine de yaşıyoruz, zevksiz ve gizemsiz yaşamın içinden geçiyoruz."

Tahmin edebileceğimiz gibi Daniel25'i Daniel1'in aldığı kararı hükümsüz kılıp, onun kaçmak istediği şeyi tercih etmeye iten şey bu keşifti: Klonlanmanın garanti altına aldığı ebedî yaşamını/sonsuz varoluşunu terk etmek (veya inkâr etmek) ve kendisini gelecekten koparmak (yani aynı insanın gelecekte yeniden doğma ihtimalinden). "Tüm neo-insanlar gibi can sıkıntısına karşı bağışıktım... Hazdan hatta gerçek bir mekândan bile çok uzaktım: Var olma gerçeğinin kendisi zaten bir talihsizlikti. Kendi özgür irademle yeniden doğum ve ölüm döngüsünden koparak, sade bir hiçliğe, hiçbir şeyin olmadığı bir yere doğru ilerliyordum." Daniel25'in kendisi bu hükmü dile getirmekteydi (çünkü etrafında o an o yerde veya gelecekte kendisi için bu sözleri söyleyecek kimse yoktu): Onu hiçliğin cennetinden, en iyi Samuel Beckett'in aşağıdaki sözcükleri ödünç alındığında tarif edilebilecek bir tahayyülden koparan arafta 20 bin yıllık bir hüküm:

> Bu akşam, burada, yeryüzünde sadece ben ve bir yere gitmediği için hiç duyulmayan bir ses var... Kimsenin olmadığı, hiçbir şeyin yaşanmadığı bu yerde ne olduğuna bakın... Biliyorum, burada kimse yok. Ne ben ne de başkası. Ama bazı şeylerin söylenmemesi daha iyidir, bu yüzden bir şey söylemiyorum. Belki başka bambaşka yerlerde... [Ama] buradaki bu sonsuzluk karşısında hangi başka yerler olabilir?[4]

4. Samuel Beckett, *Texts for Nothing*, John Calder, Londra, 1999 [*Hiç İçin Metinler*, Çev. Uğur Ün, Ayrıntı Yay., 1999], s. 23, 20, 32.

Doğrusu yutulacak her şeyi içine çeken, doymak bilmez oburluğundan ne geçmiş, ne bugün ne gelecekte hiçbir şeyin kurtulamayacağı sonsuzluk, "başka bir yerin" imkânsızlığına denktir. Dahası neo-insanların trajik bir şekilde unutmayı başardığı şey, bir sonraki köşe veya bir sonraki sabahlardan oluşan belli sayıda yerin ötesinde "başka yerler" olmadığında insanlık diye bir şeyin olmadığı ve olamayacağıydı. En azından distopya yazarları da dahil olmak üzere hepimizin bildiği türden insanlık.

Ütopyaların ebediliğiyle ilgili kayda değer bir makalede,[5] Miguel Abensour, William Morris'ın 1886'da ısrarla söylediği şu sözleri alıntılar: "İnsanlar mücadele verir ve kaybedeler. Uğruna savaştıkları şey yenilmelerine rağmen gerçekleşir ve gerçekleşen şey onların istediği şey çıkmaz. Dolayısıyla onların istediğine ulaşmak için başka insanların başka isimler altında mücadele etmesi gerekir..."[6] Morris tüm insanlar, "bu tarz insanlar" için yazıyordu. Tüm insanların "olmayan şeyler" için mücadele ettiklerini varsayıyor ve iddia ediyordu. Hatta bu ona göre "insan olmanın" belirleyici özelliğiydi. Erkekler (ve hemen ekleyelim kadınlar) için böyle bir şey uğruna mücadele etmenin, bir zorunluluk olduğunda bu mücadelenin doğalarında yattığına inanıyordu ("Hiçlik [veya Nicht]" Ernst Bloch'un işaret ettiği gibi, "Bir şeylerin yokluğu, aynı zamanda bu yokluktan kaçıştır dolayısıyla eksik olan şeye doğru ilerlemektedir").[7] Eğer Morris'le aynı görüşteysek, ütopyaları insan doğasına ait önemli bir unsurun incelikli ve sistematik birer ifadesi olarak görebiliriz. Ütopyalar, uğruna sonraki mücadelenin başlatılacağı o "şeyi" ayrıntılarıyla ve eksiksiz bir şekilde tanımlamak için verilen sayısız girişimdi.

Ancak hemen şunu belirtelim: Diğer tüm hususlarda çeşitli farklılıkları olsa da, Morris'in öncülleriyle çağdaşlarının yazdığı

5. Miguel Abensour, "Persistent utopia", *Constellations*, cilt 15, no. 3 (Eylül 2008): 406-21.

6. William Morris, *A Dream of John Ball; and, a king's lesson*, elektronik ortamda Project Gutenberg sitesinden erişilebilir: www.gutenberg.org [*John Ball'un Rüyası*, Çev. Zeynep Aslan, Otonom Yay., 2007].

7. Ernst Bloch, *The Principle of Hope*, MIT Press, Cambridge, 1995, s. 306 [*Umut İlkesi 1-2*, Çev. Tanıl Bora, İletişim Yay., 2007-2012].

(Morris'in kendisi de dahil), Houellebecq'in çığır açıcı zihninde bir dizi Daniel'in canlanışından belki yüzyılı aşkın zaman önce kaleme alınmış tüm ütopyalar, "olmayan şeyler" uğruna verilen savaşların artık söz konusu olmayacağı bir dünyanın şablonlarıydı. Bu savaşların ne verilmesi gerekir ne de arzulanır şeylerdir. Çünkü her zaman kaldırılacak son bir taş çıkar ve taşları kaldırmak halihazırda varılan mükemmeliyetten bizi uzaklaştırmış olur. Dolayısıyla Morris'le hemfikir olduğumuzda, özlenen, dolayısıyla doğalarında eksik ve özlenen şeyler uğruna savaşma isteğini barındıran insanlarca kavgası verilen "büyük şeyler" (o an savaştıkları şeye ne isim verirlerse versinler, verdikleri isim geçici ve ihtilaflı olsa da), çelişkili bir şekilde mücadeleye son vermekti. Bir gerekliliğe veya dürtüye, savaşma arzusuna, onun arzulanabilirliğine son vermek. Nitekim yitik savaşların ardından "meydana çıkmayı" sürdüren büyük şeyler (neticede "istenenden farklı şeyler olduğu" ortaya çıkan ve diğer insanları aynı şey için başka isimler altında mücadele etmeye iten şeyler), bu mücadelenin kimseye düşmemesiydi. Çatışmaları sona erdiren ateşkeslerden farksız ama daima, uğruna savaş verilmiş barışla geleceği hayal edilen ve umulan mutluluğu karşılamaktan aciz bir şey. Ütopyaları tasarlayıp peşlerinden koşan, takıntılı ve müptela insanların rahatsızlığı, dinmek bilmez bir dinlenme arzusuyla pekişip varlığını sürdürmüştür. İnsanlar savaşlara, silahlara sonsuza dek veda etme hayaliyle koşmaktadırlar.

William Morris'in döneminde (ve ardından nerdeyse bir yüzyıl boyunca) ütopyaların bir diğer tanımlayıcı özelliği radikallikleri oldu. Bir sorunun, zorluğun ve meselenin köklerine iniyorsa yapılan eylemlere, girişimlere, araçlara ve önlemlere "radikal" deniyordu. Fakat "radikal" sözcüğünün metaforik kullanımlarına temel olan Latince "*radix*", sadece köklere değil temellere ve kökenlere de işaret eder. Peki, bu iç kavramın yani kökün, temelin ve kökenin ortak yanları nelerdir? İki şey.

Birincisi: Normal koşullarda bu üçünün maddi imlemlerini sadece tahmin etmek, kestirmek, hayal etmek mümkündür. Neticede gözlerden saklanmış şeylerdir ve bırakın duyularla

tecrübe edilmeyi incelenmeleri dahi imkânsızdır. İçlerinden çıkıp büyümüş şeyler ("dalları", yani köklerdeki gövdeler ve saplar, temellerin üzerindeki binalar ya da kökenlerin türettiği sonuçlar) onları "sonraki tarihsel gelişmelerle" sıkı sıkıya örülmüş, yoğun ve geçit vermez bir dokuyla sarmalamıştır. Onları örterek ve gölgeleriyle gözlerden saklayarak cisimleşmişlerdir. Dolayısıyla "radikal" düşünceyle eylemlerin temeline ulaşmak isteyen kişiler için, parçalanacak, kovulacak veya sökülecek ilk doku işte budur.

İkincisi: Bu hedefe ulaşmak için açılan yolda, bu filizlenmiş dalların kavramsal anlamda yapıçözümden geçirilmesi veya maddi açıdan "yoldan kaldırılmaları" ve parçalanmaları gerekir. Bu yıkım ve parçalama işinin sonucunda hedefin işe yaramaz bir hale gelme, tüm pratik işlevlerini yitirme ihtimali yüksektir. Bir daha başka filizlerin açığa çıkabileceği bir yer olmaktan çıkma, başka filizler yaratamama, sökülüp atılanların yerine yenilerini çıkaramama ihtimali vardır. "Radikal" bir tutum almak yok etme niyetine işaret eder. Yahut en azından yıkım riskini almaya hazır olmaktır. Çoğu kez radikal bir tavır "yaratıcı yıkımı" hedefler. Toprağı başka ürünlerin ekip biçilmesine uygun hale getirmek, başka bitkilerin kök salması için toprağı hazırlamak için "sahanın temizlenmesine" yarayan türden yıkımlar. Kişi tüm bu koşulları kabul ettiğinde ve bu niyetlerle hedefleri kendisine rehber aldığında "radikal bir tavır" almış olur.

Russell Jacoby modern ütopyacı düşüncede, zaman zaman çakışsa da illa bağlantılı olmayan iki geleneği birbirinden ayırır: "Şablon" ("şablon ütopyalar geleceği santim santim ve saniye saniye haritalandırır") ve "put kırıcı" (put kırıcı ütopyalar "daha üstün bir toplum düşü kurmuş" ama "onu net bir şekilde tanımlamayı reddetmiştir").[8] Jacoby'nin "şablon olmayan" ikinci ütopyacı geleneğe önerdiği ismi korumayı ama anlamını biraz değiştirmeyi öneriyorum: Kavramı muğlaklıktan veya kasıtlı belirsizliklerden başka özelliklere odaklamayı istiyorum. Önerdiğim anlam "put

8. Bkz. Russell Jacoby, *Picture Imperfect: Utopian Thought for an Anti-utopian Age*, Columbia University Press, New York, 2005, s. xiv-xv.

kırıcılık" fikrinin kendisine çok yakın olup, dönemin hâkim yaşam değerleri ve stratejilerini çözme, esrardan arındırma, en nihayetindeyse alaşağı etme niyetine işaret etmektedir. "Put kırıcı" ütopyalar, daha üstün bir toplum veya üstün bir yaşamın kurulmasını temin altına almak yerine, bu değerler ve stratejilerin peşinden koşmanın ikisi için de aşılmaz engeller yarattığını gösteren cinste ütopyalardır. Diğer deyişle "put kırıcı ütopya" kavramını şöyle açmayı öneriyorum: Mevcut yaşamın yol ve yordamlarını didikleyen eleştirel bir tutumun (tüm ütopyalarda olduğu gibi), normalde bastırılmış ve gizlenmiş olan, şimdiye dek bilinmeyen "başka yerlerin" başka "toplumsal gerçekliklerin" bulunma ihtimalini keşfetmeye odaklanması. Bu "put kırıcı ütopyaların" temel odağı ve meşguliyeti olduğu için, bugünün karşısına dikilen alternatiflerin üstünkörü kalmasına şaşılacak bir yan yoktur. İleriye dönük tahayyüllerin muğlaklığı basitçe bu temel kaygının türevidir. Put kırıcı ütopyacılığın temel meselesi, alternatif toplumsal gerçekliğin net ve kesin tasarılarından ziyade olasılığının kendisidir. Put kırıcı ütopyalar örtük veya açık bir şekilde, "daha üstün toplumlara" giden yolun tasarımcılara ait çizim masalarından, geleceğin önde gelen birlikleri veya serdümenlerinden değil, mevcut insan pratikleri ve inançlarının eleştirel süzgecinden, (Bloch'un fikrini hatırlarsak) "eksik olan o şeylerin" örtüsünü kaldırmaktan ve onun yaratılması yahut kurtarılmasına ilham kaynağı olmaktan geçtiğini varsayar.

William Morris'in zamanında, ütopyalar genelde "şablon" niteliğindeydiler. Bana göre put kırıcı ütopyaların zamanı gelip çatmıştır (ancak ne kadar kalacağını söylemem zor). Ve akışkan modernite, takıntılı/saplantılı bir kuralsızlaştırma, bireyselleştirme, özelleştirme üçgeni ve son olarak tüketimciliğin iç içe geçtiği bir paketle gelmiştir. Bu ütopyalar kök saldıkça, himayelerinde sürdürülecek yaşamın nihai/beklenen/eli kulağında güzergâhı daha da netlik kazanmaktadır. Her ütopya kendi distopyalarına gebedir. Her çocuk gibi kaderleri genetik olarak belirlenir. Lebenswelt'e girdiklerinde embriyolar içerideki o şeytanlara dönüşürler...

CRM *Eserlerinizde, özellikle "emeğin yükselişi ve düşüşünde",*[9] *İşçi Partisi'nin tarihini ve gelişimini incelediniz. Aslına bakılırsa İşçi Partisi, ilk günlerinde yola çıktığı halinden ve doğrusu 1997'de iktidara geldiği dönemde çok farklı bir şeye dönüştü. Yanlış giden neydi? Partinin ilkelerine ihanet etmesi kadar basit bir şey miydi, yoksa bundan daha karmaşık bir şey mi? Parti politikaları ve demokrasiyle oluşmuş Batı paradigmasının her şekilde başarısızlığa mahkûm olduğunu gösteren başka bir örnek mi? Başka deyişle solun başarısızlığı (veya ihaneti) Batı'nın demokrasi alışkanlıklarını (bağımlılığını) nerede bıraktı? Sanırım sormaya çalıştığım şey şu: Demokrasi de bir illüzyon, istikrarsız kurumlardan biri mi?*

Yoksa demokrasi, inatla insanlığın nihai varış noktası, "medeni dünyanın" ekümenik ve teleolojik kaderi olarak mı inşa edildi? Öyleyse bizim için ümit nerede? 20. yüzyılın son on yıllık döneminden öğrendiğimiz kadarıyla, Atlantik'in diğer yakasında, Latin Amerika'nın geneline yayılmış birkaç yerli örgüt, özellikle Meksika'nın güneydoğusundaki Zapatistalar 1994 gibi erken bir dönemde 20. yüzyılın ilk postmodern devrim diye adlandırdığım şeye girişerek demokrasiyi gündemlerinden çıkarmışlardır.[10] *Ataları Mayalara dayanan bir avuç yerli kadın ve erkek, Batılı demokrasi geleneğine meydan okumuşlar, yeni formlar geliştirmeye koyulmuşlar daha doğrusu siyaset yapmanın çok kadim geleneklerini yeniden icat etmeye girişmişlerdir.*[11] *Onlara göre daha iyi bir dünyanın inşası için tek umut temsilî demokrasiden ziyade (artık yaklaşımlarında "mevcudiyetin metafiziğine" özlem duyulmamaktadır) "doğrudan demokrasidir". Bu sebeple Zapatistaların tabiriyle "beceriksiz, ırkçı ve yozlaşmış" siyasi*

9. Z. Bauman, "The rise and fall of labour", *Sotsiologicheskie Issledovaniya,* cilt 5 (2004): 77-86.
10. C. Rovirosa-Madrazo, "This thing post-modern Zapatismo: ethnocentrism and ethnic conflict in Mexico", Meskika Ulus-Devleti üzerine Yerlilerin Bakış Açısı üzerine yuvarlak masa tartışması, Latin Amerika Merkezi, Essex Üniversitesi, 16 Haziran 1994; ayrıca bkz. Rovirosa-Madrazo, "Indigenous rights."
11. C. Rovirosa-Madrazo, "Chiapas: from bellum justum to XXI century constitutional narratives", "Chiapas'ta Barış İnşası" adlı uluslararası konferansa sunulmuş bildiri, York Üniversitesi, 9 Temmuz 2002.

partilerin Meksika genelinde bıraktığı boşluk, Juntas del Buen Gobierno veya İspanyol filozof Luis Villoro'ya göre[12] *"başka bir dünya tahayyülünün mümkün olduğunu" göstermiş İyi Yönetim Konseyleri tarafından doldurulmuştur (Villoro için "bu alternatif dünya zaten buradadır, bir Ütopya olarak değil 'gerçek', 'mevcut' bir yer olarak"). Kısaca sizin açınızdan, günümüzün dönüşümleri içinde, demokrasi paradigmasının geçerliliği nedir? Kavramın arkasında yatan mitleri açığa çıkarmanın zamanı geldi mi?*

Zygmunt Bauman Yaklaşık elli yıl önce T.H. Marshall çağının yaygın haletiruhiyesini (ileride görüleceği üzere görünüş itibariyle) geri kazandırıp insani gelişimin evrensel yasasına dönüştürmüştü: Mülkiyet haklarından politik haklara ve onlardan toplumsal haklara dönüştürdü. Çeyrek yüzyıl sonra Kenneth Galbraith Marshall'ın tanısını doğrudan çürütmese bile ciddi şekilde değiştiren/düzelten başka bir düzen tespit etti. Toplumsal hakların evrenselleşmesi meyvelerini vermeye başladıkça, giderek daha çok politik hak sahibi insan oylarını, yaratacağı tüm sonuçlarıyla bireysel girişimleri desteklemek amacıyla kullanmaktadır. Bu da gelir eşitsizliğini, yaşam standartlarını ve yaşamsal olasılıkları azaltıp iyileştirmek yerine büyütüp kötüleştirmektedir. Galbraith bu eğilimi, yeni açığa çıkmakta olan (risklerin büyüdüğü fakat fırsatların da arttığı dünyada kendilerini evlerinde gibi hissedip güvenle hareket eden), "refah devletine" hiç ihtiyaç duymayan "karnı tok çoğunluğun" son derece farklı haletiruhiyesine ve yaşam felsefesine atfetmişti. "Refah devleti", kendilerine bir güvenlik ağından ziyade güçlü ve dehşetli bir şekilde kafes gibi gelen bir düzenlemeydi. Ayrıca kendi kaynaklarıyla geçimlerini sağlayabilen bu karnı tok çoğunluğun, asla ihtiyaç duymayacağı ve hiçbir şekilde yararlanmayacakları kaynakların cömertçe israf edilmesinden farksızdı. T.H. Marshall'ın "insan haklarının tarihsel mantığı" için varılacak nihai güzergâh olarak gösterdiği sosyal devletin

12. L. Villoro, "Otra vision del mundo (II)", *La Jornada,* 18 Ocak 2009.

yaygın, "her ideolojik gruptan" aldığı destek muazzam bir hızla azalmaya, ufalanmaya ve kaybolmaya başlamıştı.

Bir yirmi beş yıl daha geçti ve sosyo-politik gerçeklikler Marshall'ın yerine Galbraith'in teşhisine yakın bir görünüme kavuştu.

Gerard Schröder on yıl önce, "Üçüncü Yol" ve "Yeni İşçi Partisi"nin balayı dönemlerinde", açık açık "ekonomik politikaların" "ne sağcı ne de solcu olduğunu, ya iyi ya kötü" olduğunu ilan ediyordu. On yıl sonra şu sonuca varabiliyoruz: Benimsendiği anda bu varsayım adeta kendi kendini gerçekleştiren kehanetlerin gücüne kavuşmuş, ancak gerçekleşme biçiminin kâhinleri öngörüde bulunmaya iten niyetlerle örtüşmemiştir... Bu kehanet/ilan halka duyurulduğu dönemde, Avrupa Birliği'nin on beş hükümetinden on biri sosyalistler tarafından yönetilmekteydi. Şimdi sol seçim seçim, ülke ülke iktidar pozisyonundan el çektirilmiş bir haldedir. Eğilimlerin tersyüz olduğu dönemden önceki on yılda, sosyal ve demokrat partiler kazançların özelleştirildiği, kayıpların kamulaştırıldığı "ekonomi politikalarına" başkanlık ettiler. Kuralsızlaştırmalar, özelleştirmeler ve bireyselleştirmelerle meşgul devletlerin başlarındaydılar. Bu on yıllık dönemin sonunda, Gordon Brown, Avrupa genelinde "vergi ödeyen yurttaşları" kapitalist ekonomiye yeniden sermaye kazandırmak, böylece onu kendi açgözlülüğü ve doğasında saklı intihara yatkın eğilimlerin sonuçlarından geçici suretle kurtarmak, bankacılığı, tefeciliği ve kredilerle işleyen ekonomiyi "normale döndürmek" için verilen seferberliğin başını çekmektedir. Ekonomi ve diğer tüm politikalarda "solu" "sağdan" ayırmaya yarayan hiçbir şey kalmamıştır. Ancak herkesin, solun da sağın da rızasını almış olan, ne sağcı ne solcu denilen bu politikalar "iyi" olmaktan çok uzaktır.

Bugün seçmenlerin hayal gücüne hitap edecek ve onları "iyi ekonomik politikaların" "sol ekonomi politikalarla" eşanlamlı olabileceğine ikna eden inandırıcı ve belirgin anlamda "solcu" hiçbir program yahut vizyon yoktur. Üçüncü Yol'un düşünce tarzını takip ettiğimizde, "solda" olmak bir işi "sağın" talep ettiğinden daha kapsamlı bir şekilde yapabilmek ama düz-

günce bitirememek demektir. Margaret Thatcher'ın "toplum diye bir şey yok, sadece bireylerle aileleri var", diye ifade ettiği ama olgunluktan uzak fikirlerle, onun dizginlerinden boşalmış bireyselleşme, özelleştirme ve kuralsızlaştırma politikalarının kurumsal temellerini inşa eden Tony Blair'in "Yeni İşçi Partisi" oldu. Fransa'da sosyal devletin parçalanmasına en çok katkı sunan Fransız Sosyalist Parti'ydi. Ve Doğu-Orta Avrupa'nın "postkomünist", (komünist geçmişlerine hâlâ bitmemiş bir bağlılık duymakla suçlanmaktan korktukları için) kendilerini "sosyal demokrat" diye isimlendiren partilere gelirsek, zenginlere sınırsız özgürlükler verilmesini ve yoksulların kendi hallerine terk edilmesini en hırslı ve gürültülü bir şekilde savunup, bu yönde tutarlı adımlar atanlar onlardır.

Yüzyılı aşkın bir süre boyunca solun belirleyici nişanesi, tek başlarına savaşmaya güçlerinin yetmediği muktedir etmenler karşısında, topluluğun fertlerine bakması ve onları desteklemesini kutsal bir görev olarak görmekti. Ancak bu görevin yerine getirilmesine dönük sosyal demokrat umutlar, ekonomik çıkarları ulusun politik iradesine ve ulusal topluluğun ahlaki ilkelerine saygılı olmaya zorlayarak, piyasaların serbestçe işlemesinden doğan zararları sınırlayacak kadar güçlü ve iddialı, egemen, modern ulus-devletlere bağlandı. Ancak ulus-devletler artık eskisi kadar güçlü olmadıkları gibi güçlenme umutları da yoktur. Eskiden toprakları ve halkı üzerinde eksiksiz bir askeri, ekonomik ve kültürel egemenlik kurmuş politik devletler artık ortak yaşamın hiçbir yönüne egemen değildirler. Ekonomik güçler üzerinde etkin bir politik denetim kurmanın olmazsa olmaz koşulu, politik ve ekonomik kurumların aynı düzeyde faaliyet yürütmesidir. Oysa bugün durum böyle değildir. Gerçek güçler, birçok çağdaşımız için yaşamda karşılarına çıkan seçeneklerle şansların ne olacağına karar veren güçler, ulus-devletlerin elinden çıkıp politik denetim olmadan özgürce dolaştıkları küresel mekânlara uçmuştur: Siyaset eskisi gibi yerel bir unsur olmuştur. Dolayısıyla artık bu güçleri sınırlamak şöyle dursun onlara erişememektedir. Küreselleşmenin sonuçlarından

biri, iktidarla (Almanca *Macht* yani işleri halletme kapasitesi anlamında) siyasetin birbirinden kopmasıdır. Şimdi küresel mekânda siyasetten kurtulmuş bir iktidara (Manuel Castells'in diliyle "akışların mekânı") ve yerel mekânda iktidardan mahrum kalmış bir siyasete (aynı yazarın kelime dağarcığında "yerlerin mekânı") sahibiz.

Bu gelişme sosyalistleri, projelerini hayata geçirmekte kullanmak istedikleri önemli (belki de tek) araçtan mahrum bıraktı. Basitçe herkese dışsal bir güvence sunan "sosyal devlet" artık ulus-devletlerin çerçevesi içinde inşa edilemez yahut hayatta kalamaz (bu amaçla ehlileştirilmesi gereken güçler artık ulus-devletin hâkimiyeti altında değildir). Bu amaç doğrultusunda zayıflamış devlet aygıtından yararlanma girişimleri, çoğu kez sınırlar üstü, küresel ekonomik güçler veya piyasaların baskısı altında başarısız olmuştur. Sosyal demokratlar bu vaadi yerine getirme konusunda düştükleri ani acizliği her geçen gün daha net bir şekilde göstermektedirler. İşte bundan ötürü başka alametifarikalar ve meşruiyet kaynakları bulmak için umutsuz bir arayış vardır. İtalya Demokrat Parti veya Polonya "Soluyla Demokratları", bu arayışın götürdüğü güzergâha örnektirler: Alametifarikalar ve meşruiyet kaynaklarının tamamen yok oluşu. Aldığı bu nihai biçimde, geçmiş soldan türeyen ama onunla alakası kalmamış mirasçılar seçimleri kazanabilmek için sadece rakiplerinin başarısızlıklarından medet umabilirler ve sadece bu başarısızlıkların muhalif, kızgın kurbanlarından oy alabilirler.

İlk tali/ikincil kayıp "varoluşsal güvenlik" meselesidir. Solun tacındaki son mücevher, "sol" adını hiç hak etmeyen partiler tarafından terk edildi. Tabiri caizse sokaklara atılmış ve yine haksız bir isimle "sağcı" denilen güçler tarafından alınmıştır. Aşırı sağcı İtalyan Lega bugün varoluşsal güvenliği yeniden tesis etme vaadinde bulunmaktadır. Diğer yanda İtalyan solunun meşru mirasçısı olma iddiasını taşıyan Demokrat Parti ve baş sözcüleri, sermayeyle ticari piyasaları daha kuralsız hale getirerek, emek piyasalarına daha fazla esneklik kazandırarak ve ülkenin kapılarını esrarlı, öngörülmez ve denetlenemez küresel güçlere daha fazla

açarak bu güvenlik hissini daha da zayıflatmayı vaat etmektedir (söz konusu kapılar kendi acı deneyimlerinden bilindiği gibi hiçbir şekilde kilitlenemez). Sadece hileli bir tarzla, yeni popülist sağ varoluşsal güvensizliğin sebeplerini geçmişin solundan farklı bir şekilde yorumlamaktadır: Kapitalist meydan kavgasının ürünü olarak değil (yüce ve güçlülerin özgür, aşağı konumda olan ve varlıksızların güçsüz olduğu koşulların sonucu), Roma tarafından müreffeh Lombardiyalıların zenginliklerini tembel Kalabriyalılar yahut Sicilyalılarla paylaşmaya ve herkesin geçim araçlarını yabancılarla paylaşmaya zorlanmasının sonucu olarak görmektedirler (21. yüzyıl itibariyle İtalyanların ABD ve Latin Amerika'ya göçmüş milyonlarca atasının şu anki zenginliklerine devasa katkılarının bulunduğunu unutmaktadırlar).

Ancak gördüğüm kadarıyla hâlâ ikna edici bir yanıtı olmayan çok daha temel bir soru sordunuz: Mevcut iklimde "demokratik paradigmanın" geçerliliği nedir? Bu soruyu biraz daha keskinleştirelim: "İyi bir toplum" (bu deyişin içine hangi içeriği koyabiliyorsak) kurma umutları, insanların ortak yaşamını ve kendi kendilerini yönetmelerini düzenleyen demokratik formlara ne ölçüde bağlanabilir? Churchill bilindiği gibi demokrasinin diğer herkes haricinde en kötü politik sistem olduğunu söylemişti. Peki, "politik hâkimiyetin kötü formları içinde en az kötü olanı" ne kadar tatmin edici? Ve birlikteliğimizden doğan sorunları çözmek için ona ne derece bel bağlayabiliriz?

Henry Giroux yakın zamanda şu gözlemlerde bulunuyordu:

> Demokrasi basitçe insanların yaşamlarını geliştirme arzusundan ibaret değildir. Daha önemlisi kamu yararı adına kendi kaderlerini tayin etme ve kendilerini yönetme haklarını koruma mücadelesini verme istekleriyle alakalıdır. Serbest piyasa köktenciliği altında, piyasa ilişkileri hem kamusal alan üzerindeki hâkimiyetini genişletmiş, hem de insanları giderek tüketici özneler veya metalar olarak tanımlar olmuştur. Böylece eleştirel yurttaşlara dönüşmek için kullanacakları entelektüel ve duygusal kapasiteleri geliştirme olanaklarını iyice kısıtlamaktadır.[13]

13. www.counterpunch.org/giroux02062009.html.

Ayrıca Sheldon Wolin'in meseleyle ilgili şu sözünü alıntılamıştır: "Demokrasi özyönetime katılmakla ilgili bir şeyse, ilk koşulu eşitliği, işbirliğini ve özgürlüğü beslemek için karmaşık inançlar, değerler ve pratiklerden destekleyici bir kültürün oluşturulmasıdır."[14] Nitekim "eşitlik, işbirliği ve özgürlüğe" ait bu "inançlarla pratikleri" hükümetlerimizin faaliyetlerinden türettiğimiz gibi, çağımızın "gerçekten varolan" demokrasisinin mantığıyla üretip sağlamlaştırmak mümkün mü, merak ediyorum (görünüşe göre bunun olup olmayacağından yahut olabileceğinden şüphe etmekte Zapatistaların sağlam sebepleri vardır). Eşitlik, işbirliği ve özgürlük ruhu demokrasinin ürünü mü yoksa onun önkoşulu mu yani başta mevcut değilse devletin pratikleriyle açığa çıkması muhtemel bir etmen mi? Sezdiğim ve muhtemelen sizin de gördüğünüz gibi, mesele sadece bu temel soruların şimdiye dek ikna edici yanıtlar alamamış olması değil, soruların yanıtlara zemin oluşturmak için henüz yeterli bir şekilde ifade edilmemiş olmasıdır.

Sanırım şu anki demokratik kurumlarımızın "eşitlik, işbirliği ve özgürlüğü" geliştirme becerisine duyduğumuz şüphelerle gelecekte kendisini eleştiri süzgecinden ve reformdan geçirme ihtimaliyle ilgili olumsuz önsezilerimiz, tabiri caizse demokratik kurumların yapılanma ve işleme biçimlerinden değil, bu kurumların hizmet etmeyi umduğu, hizmet etmeye zorunlu olduğu veya hizmet ettiğini farz ettiği toplumun doğasından gelmektedir. Modern demokrasi üreticilerin toplumuna ait gereksinimlerin ve özlemlerin içinden doğmuştu. "Kendi kaderini tayin etme" ve "özyönetim" üreticilerin becerileriyle üretim pratiklerine göre ayarlanmıştı. Fikrime göre büyük soru, üreticilerinkinden tüketicilerin toplumuna geçince bu fikirlerin hayatta kalıp kalamayacağıdır. Ortak emeğin kolektif ürünü olarak görülmüş bir toplumdan, tüketicilerin uğraşlarından ve yaşam stratejilerinden bakıldığında görüleceği üzere ele geçirmek, keyif almak ve hızlıca tüketip atmak için alınacak malların

14. Sheldon Wolin, *Democracy, Inc.: Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism*, Princeton University Press, Princeton, 2008, s. 260-1.

kabı olarak görülen bir topluma. Bir diğer deyişle demokratik kurumların hepsi bireysel değerlerden çok kolektif değerleri, rekabetten ziyade işbirliğini, "egoist düzenden" ziyade "eşitlikçi düzeni" desteklemeye mi meyillidir? Yoksa demokratik idari yapılar, başta içine ne koyarsanız onu çıkaran otomatlardan farksız mıdır?

Şu ya da bu şekilde, demokratik yollarla seçilmiş hükümetler son dönemlerde yurttaşları devletin sunduğu hizmetlerin tüketicilerine, ideal yurttaşıysa tatminkâr, şikâyet etmeyen müşterilere dönüştürmek için çok şey yaptı. Tüm pratik niyetleri ve amaçlarıyla, demokrasiyle seçilmiş hükümetler, emtia piyasasının aracılığını etkileyici bir şekilde gerçekleştirdiler ve onun dünya görüşünün, değerlerinin ve pratiklerinin azimli birer satıcısı oldular.

Amerika Katolik Üniversitesi'nden tarih profesörü Jerry Z. Muller, yakın zamanda ait olma, sadakat ve bağlılık hislerini gerçek veya farazi bir ortak köken üzerinde odaklayarak tanımlamış "etno-milliyetçiliğin" (Fransız okullarındaki ders kitapların "Atalarımız, Galyalılar" diye başlaması veya Churchill'in "bu ada ırkı" diye konuşması) dünyada yükselişe geçen bir ideoloji olduğunu açıkladı.[15] Gezegenin ulusla devleti birleştirmeye çalışan, çatışmalarla dolu o modern sürecin yeni başladığı yahut henüz tamamlanmadığı yerlerde, etno-milliyetçi hissiyatın güçlenmesi çok şaşılacak bir şey değildir. Fakat Muller'in yaptığı genelleme "eski demokrasileri" yani herkesin tek sesle, ulus inşasının o etno-milliyetçi gazabının yerini artık tümüyle serinkanlı, barışçıl ve iyiliksever "liberal milliyetçiliğin" (yahut Jürgen Habermas'ın deyişiyle "anayasal vatanseverliğin") aldığını söylediği ülkeleri kuşatmaktadır. Nitekim bu kafa karıştırıcı ve herkesçe şaşırtıcı bir gelişmedir. Muller şöyle açıklamaktadır: "Etno-milliyetçilik duygusal gücünün büyük kısmını, ulusa ait fertlerin geniş bir aileye ait olduğunu söylemesinden alır." Burada bana göre bir sır saklıdır. "Aile" akla, sona ermeyen bir karşılıklı bağı, eşit bir hak

15. Jerry Z. Muller, "Us and them: the enduring power of ethnic nationalism", *Foreign Affairs* cilt 87, no. 2 (Mart-Nisan 2008).

sahipliğini, (vazgeçilmez olduğu için) hakların güvence altına alınmasını, özellikle herkesin iyi talihten eşit derecede yararlanmasını ve şanssızlıkta herkesin aynı koşulları paylaşmaya hazır olmasını getirmektedir. "Topluluk/cemaat" dünya haritamızda böyle "geniş bir aileye" tekabül eder. Nitekim sosyal devlet, ülke yurttaşlarını "ulusal topluluk" düzeyine çıkarmaya dönük sürüncemeli ve dolambaçlı bir girişimdi. Ancak bugün tüm ülkeler az çok "çözümsüz bir çelişkiyle" veya işlevsel anlamda iç içe geçmiş olsalar da bölünmüş ve çoğu kez birbirine düşman bağlılıklarla boğuşmaktadır. Devletler topluluk arayışındaki seçmenlerinin beklentilerini karşılarken, aynı zamanda, doğası gereği topluluk tipi kapatmaların ve otarşik hırsların hepsine düşman küresel güçlerin taleplerine de uymak zorundadır. Bu iki baskı çoğu kez birbiriyle fena halde çatışır. Sonuçlarından biri ülkenin, demokratik yollarla seçtikleri temsilcilerin kendilerini düzgün bir şekilde temsil etmediğini düşünmeleri, dolayısıyla demokrasiye duydukları güvenin azalmasıdır. Şüphesiz, devletin yönettiği kamusal alandan çıkmayı tercih etmeleriyle ve "doğrudan demokraside" daha güvenli, topluluğu daha çok andıran bir sığınak aramalarıyla Zapatistalar, çözülmüş ve başıboş bırakılmış güveni tekrar tesis etmeye dönük öngörülebilir bir çaba vermişlerdir. Ve bu amaçla devlet güçlerinin çıkarlarına ihanet etmesi olarak algıladıkları şey karşısında iki muhtemel tepkiden birini seçmişlerdir. Popülistlerin kelime dağarcığına başvurdukları anda demokratik yollarla seçilmiş hükümetlerin vermeye çalıştığı ve daha yaygın olan diğer tepki, boşanmanın eşiğine gelmiş olsa da devletle ulus arasındaki evliliği yeniden kurtarma umudundan vazgeçmemektedir. Hükümetler yetim kalmış ulusal topluluklarının yabancı düşmanı ve dar görüşlü dürtülerinden yararlanma çabasıyla ellerini güçlü tutmaya çalışırken, diğer taraflarını küresel sermayenin hızlı ve sert misillemelerine karşı savunmasız hale sokmaktadır. Yarattığı sonuçlar, yabancı düşmanı bir ağız kullanmalarına rağmen, onları büyük ihtimalle ayartmak istedikleri seçmenlerin gözleri ve kalplerinde sevimsiz hale getirmektedir. Yine de bu, hızlı bir kaçış bulma

ihtimalinin çok zayıf olduğu bir ikilemdir. Hele, (örnek olarak) Edmund L. Andrews'in 7 Şubat 2008 tarihli *New York Times*'ta şunları aktardığı bir dönemde:

> [ABD] Çalışma Bakanlığı Ocak ayında yaklaşık 600.000'lik bir iş kaybının olduğunu ve Aralık 2007'de başlamış durgunluktan bu yana toplam 3,6 milyon işin yok olduğunu söyledi. Diğer yanda işsizlik oranı bir ay önce %7,2 iken %7,6'ya çıkmış halde. Şu son üç ayın her birinde yarım milyondan fazla insanın işsiz kalmasıyla, ülke daralan tüketici talebi, yükselen işsizlik ve bankacılık sisteminde derinleşen krizin girdabına hapsolmuştur.

Ve tabii benzer haberlerin, eski demokrasilerde yaşayan tüm yurttaşlar için hızla gündelik bir veriye dönüştüğü dönemde.

Bir bakıma, demokrasinin kabile toplumlarındaki hisler ve mezhepsel ayrımlar karşısında sahip olduğu üstünlük, "yüksek riskli mortgage kredilerinin" aksine, varlıklardan elde edilecek gelirin sürekli tahakkuk eden yükümlülüklerin hacminden hızlı artacağını söyleyen beklentiden gelmiyordu. Bir kez daha yüksek riskli mortgage örneğinin tersine, bu beklentinin mesnetsiz olduğu, şu ilk aşamalarda kestirmesi zor toplumsal ve politik sonuçlar üreteceği görüldü.

CRM *Şimdi devlet meselesini bu bağlama kısaca geri taşımama izin veriniz. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği'nce derlenip yayınlanmış bir raporda, O'Donnell ve diğerleri devlet ve demokrasi arasındaki ilişkinin simbiyotik yapısı hakkında ikna edici tezler geliştirmişlerdir.*[16] *Daha geniş bir ifadeyle, rapor adeta sağlam bir devlet olmadan demokrasinin olamayacağını iddia etmektedir. Ağırlıkla Latin Amerika toplumlarına odaklanmış analizde, demokrasiyi korumak için devletin konsolide olması gerektiği sonucuna varılmıştır. Sormadan edemeyeceğim: Denklemde doğru sıralama bu mu? Demokrasi adına gerçekten "devleti kurtarmaya" mı girişmeli?*

16. G. O'Donnell vd, *La democracia en America Latina. Hacia una democracia de ciudadanos y ciudadanas,* Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, New York, 2004.

Zygmunt Bauman Devlet, ister günümüzün ulusla evlenmiş ve bölgesel anlamda sınırları belli haliyle, isterse henüz sınanmamış, bilinmeyen, hatta şu anda idrak dahi edilemeyen başka bir formla olsun, "demokrasi adına değil" (böyle dersek arabayı atın önüne koşmuş oluruz), insanların eşitliğini gerçek olmasa bile olası (hatta "hayal edilebilir" bile diyebilirim) kılmak adına vazgeçilmez bir unsudur.

Sınıf eşitsizliğin aldığı tarihsel formların sadece birisidir. Ulus-devletse onun tarihsel çerçevelerinden biri olup "ulusal sınıf toplumunun sonu" ("ulusal sınıflı toplumlar" çağının gerçekten bitip bitmediği tartışmalı bir meseledir) "toplumsal eşitsizliğin sonuna" işaret etmez. Şu an eşitsizlik meselesini, herkesin dar bir kafayla GSYH'ye veya "kişi başı gelire" sıkıştırıp odakladığı o yanıltıcı dar alandan çıkarıp, yoksulluk ve toplumsal kırılganlık, yozlaşma ve tehlikelerin birikimi, aşağılanma ve onurun inkâr edilmesi arasındaki o karşılıklı ve ölümcül çekimi kapsayacak şekilde ele almalıyız. Yani bilginin küreselleştiği bir çağda önemleri giderek büyüyen, davranışları ve tutumları biçimlendiren, grupları eklemleyen (onların örneğinde çözülmeye uğratan) faktörlerle düşünmeliyiz.

Bana göre bugün "eşitsizliğin küreselleşmesinin" altında yatan şey, bu sefer gezegen hattına yayılmış olsa da Max Weber tarafından modern kapitalizmin kökenlerinde tespit edilen ve onun "işle hanenin ayrılması" diye adlandırdığı sürecin tekerrür edişidir. Diğer deyişle ticari çıkarların, ilhamını ahlaktan almış gözetleme ve denetimin tüm mevcut sosyokültürel kurumlarından (o dönemde ailenin evi/atölyesinde, onlar aracılığıyla yerel topluluk içinde yoğunlaşmış kurumlardan) özgürleşmesi; sonuç olarak ticari hedeflerin, kârı azamiye çıkarma hariç bütün değerler karşısında bağışıklık kazanmaları. Geçmiş tecrübelerin yardımıyla, günümüzde yaşanan kopuşları, iki yüzyıl önce gerçekleşmiş özgün sürecin devasa tekrarları olarak görebiliriz. Dahası sonuçları da aynıdır: Sefaletin hızla yaygınlaşması (yoksulluk, aile ve cemaatlerin dağılması, insani bağların zayıflaması, özgürleşip Thomas Carlyle'in "nakdi bağlarına" indirgenmesi)

ve bağlayıcı yasalarla idari gözetimden muaf, gezgin yargıçların sadece zaman zaman ziyaret ettiği yeni bir "sahipsiz toprak" (sonraları Hollywood stüdyolarının baştan yarattığı "Vahşi Batı" türevi yerler). İş ve ticaret dünyasının ilk özgürleşmesini, yeni açığa çıkan devletlerin rekabete açık alanları işgal etmek, boyunduruk altına sokmak, sömürgeleştirmek ve nihayetinde "normatif bir şekilde düzenlemek", eskiden topluluğun değerlerini ticaret üzerine dayatan hanelerin, cemaatlerin, loncaların ve diğer kurumların gerçekleştirdiği yaşamsal işlevleri artık yürütme güçlerini yitirmiş yerel toplulukların elinden almak için verdiği, uzun, şiddetli, çetin mücadeleler takip etmişti. Bugün "iş dünyasındaki ayrılmanın ikinci perdesine" tanıklık ediyoruz: Bu sefer "hanelerin" ve "dar kafalı kale duvarlarının" statüsüne atılma sırası ulus-devletlere gelmiş; modernleşmeyi dayatan ve ekonomiye düşman mantıkdışı kalıntılar olarak reddedilir, kötülenir ve suçlanır olmuşlardır.

İkinci ayrımın özünde yatan, aynı ilkinde olduğu gibi iktidar ve siyaset arasındaki kopuştur. İlk ayrımın yarattığı toplumsal ve kültürel hasarı sınırlama mücadelesinde (II. Dünya Savaşı'nı izleyen "şanlı otuz" yılda zirveye çıkmış) yeni modern devlet, ulus ve devletin teritoryal birliği içinde iktidarla (*Macht, Herrschaft*) siyaset arasındaki kabul görmüş birlikteliğe uygun, siyasi ve idari kurumlar geliştirmeyi başarmıştı. İktidar ve siyaset arasındaki bu evlilik (daha doğrusu ulus-devlet içindeki ortak yaşantıları), kısmen iktidarın buharlaşıp siber alanlara, kısmen pişkin ve militan bir biçimde apolitik olan piyasalara uçmasıyla yahut (verilen hükümlerle) yeni "azat edilmiş" bireylerin "yaşam politikalarına (yine zorla ve "hükümlerle") "terk edilmesiyle" sona ermiştir.

Sonuç çoğunlukla ilk ayrımdakilerle aynıdır fakat bu sefer kıyaslanamayacak kadar büyük bir ölçekte (doğrusu "radikal") boyutlarda yaşanmaktadır. Ancak şu an ortalıkta, bugüne dek hep olumsuz sonuçlar yaratmış (kurumları dağıtmış, yapıları eritmiş) küreselleşmeyi evcilleştirmesini ve ahlaki kaygılarla kurulup politik bir şekilde uygulanacak bir denetime tabi kılmak

için dizginsiz güçleri yeniden ele geçirmesini sağlayacak gerçekçi bir ihtimali (bırakın gerçekleştirmeyi) tahayyül dahi edebilecek (veya etmesini umduğumuz) "egemen ulus-devletler" yoktur. En azından şimdiye dek çıkmamıştır... Şu anki "uluslararası" (daha iyi ifadeyle "devletlerarası") siyaseti (aslında ortada olmayan) küresel siyasetle karıştırmak, iş dünyasındaki anarşiyi meşrulaştırıp "doğallaştırmaya" yarayan bir başka çaredir (*Siyaset Arayışı*'nda bu boşanmaya, sosyokültürel sonuçlarına *Iskarta Yaşamlar*'da kafa yormuştum).

Neticede şimdi elimizde siyasetten özgür bir iktidar, iktidardan yoksun bir siyaset vardır. İktidar şimdiden küreseldir. Siyasetse acınacak derecede yerel. Teritoryal/sınırlara dayalı ulus-devletler yerelde "kanun ve düzeni" tesis eden polis mıntıkalarıdır. Aynı zamanda küresel ölçekte üretilen risklerle sorunların atıldığı yerel çöplükler, çöp yok etme ve atık işleme tesisleridir.

Bir de göç olgusu vardır (illa etten ve kemikten bir göç de olmak zorunda değildir: İnsanlar seyahat etmektedirler fakat ikamet ettikleri yerler de sabit kalmayı başaramamaktadır). Endüstriyel sermaye dışarıya, özgün yerelinin dışına göçmektedir. Hizmet sermayesi insan getirmekte, ticari sermayeyse gezegenin her yönüne yolculuk yapmaktadır. Mevcut tahakküm hiyerarşisinde esas tabakalaştırıcı etmen hareket imkânıyken (*glebae adscripti* yani kişinin ufak bir toprağa mahkûm edilmesi, en alt kesimin nişanesi/damgasıdır), kimin hareket edeceğine karar verme hakkı güç mücadelesinin temel meselesidir. Gezegende yaşayan sakinlerin yüzde doksanı veya fazlası coğrafi terimlerle yerlerinden kımıldamamaktadır. Hareket halinde olanlar veya şimdiden yerinden edilen kişiler belki turistlerden (gönüllü serseriler) çok serserilerden (gönülsüz turistlerden) oluşmaktadır.

Tersine mevcut göç dalgası, milliyetçi beklentilerin ve yeni gelenleri "asimile etme" kararlılığının sınırlarını ifşa etmiştir. Etnik köken üzerinde etnik meskenin önceliğini savunma ve koruma çabasının kısıtlılığını göstermiştir. Göç bugün genel anlamda, mekânsal açıdan dağınık diasporaların, çifte sadakatli

yerleşimlerin kurulmasına yol açmaktadır. Bu insanlar "yerel" topraklarıyla ruhsal, çoğu kez politik ve ideolojik bağlarını sürdürmeye dönük zorlu ama çoğu kez başarıyla sonuçlanan çabalarında "enformasyon otobanlarının" sunduğu araç gereçlerden faydalanmaktadırlar. Süreç içinde gezegene has çokkültürlülük eve getirilmekte, tabiri caizse en yakın mahalleye boşaltılmaktadır. Yeni gelenleri "sindirme" (dönüştürüp asimile etme) umudunun sönmesi, milliyetçi hisleri "büyüten bir başka faktöre" dönüşmektedir. Ancak bu sefer bu hisler, geçmişte olduğu gibi dahil edici ve içerici politikaları kapsamlı bir şekilde beslemekten ziyade, ulusal saflığı ve dışlayıcı politikaları savunan saldırgan bir tutuma kaynaklık eder.

İkileminize geri dönelim: Mevcut haliyle devleti kurtarmak mümkün müdür? Veya bunun ötesinde, geçmişte sahip olduğu güce ve şana tekrar kavuşabilir mi? Yanıtımı verdiğim an itibariyle sanki olumlu cevaplar vermek mümkünmüş, bildiğimiz haliyle devleti kurtarmak ve/veya yeniden diriltmek olasıymış gibi davranan etkili insanların dağınık bulgularına rağmen, hatta dünyanın geneline yayıldıkları ve medyada sürekli tekrarlandıkları için üzerlerine yerleşen ekstra aurayla bu cevaplar birçok zihinde belli bir doğruluk payına kavuşabilecek olsalar da iki soruya da olumsuz yanıt verme mecburiyetindeyim. Ben şimdiye dek, yaşadığımız çağda doğaları gereği küresel olan, yani küresel düzlemde ortaya çıkıp ancak küresel çözümlerle yok edilebilecek ciddi sorunlara hiçbir yerel çözümün bulunamayacağını söyleyen tezi çürütecek sağlam bir tez bulamadım.

CRM *Eserlerinizden çıkarılacak sonuçlardan biri görünüşe göre (hatalıysam beni düzeltin), devletin merkezî konumundan uzaklaşmış olmamız. Ama gerçekten böyle mi oldu? Hâlâ devlete ilişkin kavrayışlarımızda bir nebze kaybolmuyor muyuz? (Biliyorum ki ben kayboluyorum!) Örneğin Marx hakkında, sık sık "sağlam ve tutarlı bir devlet teorisinin olmadığı" söylenir (ancak ekonomik gerilemenin ardından, en muhafazakâr yazarlar bile Karl Marx'ın dehasını kabul etmeye başlamışlardır). Kendisinden*

*önceki Hegel'e gelirsek, o da çoğu kez teleolojik tarih anlayışından ve benim tabirimle tarihle hukuka (sonuç olarak devlet inşasına) etnisite ve mantığı merkeze (*logocentric*) koymuş*[17] *yaklaşımından ötürü çok "romantik" hatta belki de "saplantılı" biri gibi görünmektedir. Görünüş itibariyle postmodernizm ve post-yapısalcılığın pek yararı olmamış, "büyük sorulara" açıklık getirmemiştir. Bu yüzyılda "dadı devlet", "piyasaların görünmez eli" gibi kullanışsız, ad hoc (ve son derece rahatsız edici) tuhaf kavramlarla baş başa kalmış gibiyiz. Bunlara dolaylı olarak, akla fakat "bedenle" kurduğu işlevsiz ilişkiye işaret eden "biçimsiz şeyler", "baş" gibi şeyler de dahildir. 21. yüzyılda devlet meselesi eskisinden daha anlaşılmaz olmuştur. Yukarıda tarif edilen çelişkilerin ötesinde devleti somutlaştırabilir miyiz? Somutlaştırmalı mıyız?*

Daha da ileri gitmeme izin verin. Politik devlet ekonomideki merkezî konumunu kaybetmiş olabilir (kuralsızlaştırıcı eğilimlerden zaten bahsettik) ama belli stratejik alanlarda ezici merkeziliğini hâlâ koruyor gibidir (size önceden de söylediğim gibi refah devletinin kurumları da buna dahil). Ama aynı zamanda ve en önemlisi, devlet gözetleyici iktidarda sahip olduğu merkezî ve stratejik konumu korumuştur. Korumacılık tehdidi olmadığında bankacılık ve finans sektörlerine uygun bir şekilde müdahale etmeyen "hayalet devletin" aksine, Britanya'da MI5'in eski başkanı Dame Stella Rimington'un yakın zamanda ifade ettiği gibi[18] *"polis devleti" büyümekte, iyiden iyiye şişmektedir. O halde çok katı bir polis devleti söz konusudur: Sadece Büyük Birader'in boyutlarına bakın (ki* Kuşatılmış Toplum*'da ve önceki eserlerinizde*

17. Mantık merkezciliğine etno-merkezcilik ve devlet üzerinden bakmak için bkz. Rovirosa-Madrazo, "Indigenous rights", s. 81-97; Rovirosa-Madrazo, "Analfabetismens censur." Söz konusu mesele için bkz. W.G.F. Hegel, *Philosophy of Subjective Spirit*, cilt 3: *Phenomenology and Psychology*, Ed. ve. Çev. M.J. Perry, Reidel, Dordrecht, 1978, s. 187 [*Tinin görüngübilimi*, Çevç Aziz Yardımlı, İdea Yay., 1986]; W.G.F. Hegel, *Philosophy of Right*, Çev. T.M. Knox, Oxford University Press, Oxford, 1967 [*Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, Çev. Cenap Karakaya, Sümer Yay., 2015], s. 130.

18. İspanyol gazetesi *La Vanguardia*'da yayınlanmış ve yakın zamanda bir kısmı *Daily Telegraph*'ta tekrar verilmiş yakın tarihli bir röportajdan.

bunu muazzam bir şekilde incelemiştiniz). Gücünün karşısında, akışkanlığın kendisi bir illüzyon gibi görünmeye başlamaktadır. Gelin yüzleşelim, Büyük Birader akışkan değil. "Büyük Biraderin" dokunaçları özel sektörün içinden çıkıp büyümüş olabilir fakat esas itici gücü hâlâ devletten geliyor gibidir. Ralph Miliband ve Nicos Poulantzas'la ("aşk-nefret" ilişkilerinin ötesinde) Althusser'e ne oldu? Hâlâ geçerlilikleri var mı? Sözün özü Profesör Bauman, "devleti geri mi getiriyor", onu yeniden mi icat ediyor yoksa ona inanmayı bırakıyor muyuz?

Zygmunt Bauman Yaptığınız tahminler en az benimkiler kadar iyi... Ayrıca ben kimim ki, bazı iddialara göre Hegel veya Marx'ın bile yapamadığı şeyi icat edeyim? Belki "devlet" dediğimiz fenomende, onunla ilgili her teoriyi allak bullak edici derecede karmaşık veya utanç verici derecede basit kılan bukalemunlara has bir özellik vardır. Seçtiğiniz açmaz ve kaçış yolu ne olursa olsun, tercihlerin seçime kapalı bir şekilde belirlendiği koşullarla sınırlanmanız kaçınılmaz. Ve şimdiye dek koşullar önemli ölçüde değişmiştir: Bugün devlet, eyer gibi üzerine vurulduğumuz tüm diğer insan icatları ve ürünleri gibi, Ralph Miliband'la Nicos Poulantzas'ın kılıç tokuşturduğu günlerden alabildiğine farklı bir şekilde çalışmaktadır.

Modern dünyamız, zorlayıcı ve saplantılı "modernleştirme" dürtüsüyle en baştan beri, "insan artığı" üreten, *Iskarta Yaşamlar* adlı kitabımda ayrıntılarıyla analiz etmeye çalıştığım iki devasa endüstri yaratmıştır. Bu endüstrilerden biri düzen inşa eden endüstridir (çok sayıda reddedilmiş, "uyumlu olmayan", düzgün ve düzenli yani "normal" toplumdan dışlanmış kişi yaratmadan duramayan bir şeydir). Adına "ekonomik ilerleme" dediğimiz diğeriyse, muazzam sayıda insan artığı üretir: "Ekonomide" hiçbir yeri olmayan, oynayacak hiçbir yararlı rolü olmayan ve en azından yasal olan yani tavsiye edilen veya sadece tahammül edilen yöntemlerle geçimini sağlama fırsatından yoksun insanlar. Sosyal devlet ("refah devleti") bu iki endüstriyi yavaş yavaş yok etmeye dönük iddialı bir girişimdi. Toplumsal dışlama

pratiklerini aşama aşama zayıflatıp neticede yok ederek, herkesi kapsamaya dönük iddialı (belki aşırı iddialı) bir projeydi. Eksikleri hiç yoktu denemese de birçok bakımdan başarılı olan sosyal devletin kendisi bugün aşama aşama yok edilmektedir. Öte yanda insan artığı üreten iki endüstri tekrar faaliyete geçmiş ve tam faaliyet çalışmaktadır. İlki "yabancılar" ("evraksızlar", yasadışı göçmenler, sahte sığınmacılar ve her türden "istenmeyen" kişiler) üretirken, diğeri "kusurlu tüketiciler" yaratmaktadır. Her ikisi de çok sayıda "altsınıftan" insan üretmektedir. Onlar sınıfsal merdivenin en altında yer alan "aşağı bir sınıftan" ziyade hiçbir toplumsal sınıf içinde yerleri olmayan, "normal toplumun" sınıf sistemi dışına atılmış insanlardır.

Devlet bugün tebaasına varoluşsal güvenliği (Franklin Delano Roosevelt'in meşhur sözüyle "korkudan kurtulmayı") vaat etmekten acizdir ve/veya bunu yapmak istememektedir. Varoluşsal güvenliğe sahip olmak (beşeri toplum içinde meşru ve onurlu bir yere ulaşıp bunu korumak, dışlanma tehdidinden uzak durmak) şimdi her bireyin kendi becerileri ve imkânlarına terk edilmiştir. Nitekim bu da devasa risklerle boğuşmak ve bu işlerin kaçınılmaz bir şekilde getireceği ürkütücü belirsizliğin acısını çekmek demektir. Sosyal devletin kökünü kazıma vaadinde bulunduğu korku intikam hırsıyla geri dönmüştür. Aşağıdan yukarıya çoğumuz, bugünlerde ne kadar muğlak olsa da dışlanmaktan, bu iş için yetersiz görülmekten, küçük düşürülmekten, haysiyetimizin elimizden alınmasından ve aşağılanmaktan korkuyoruz.

Günümüz toplumunu kuşatmış yaygın ve bulanık korkulardan yararlanma konusunda politikacılar en az tüketici piyasaları kadar isteklidirler. Tüketici malları ve hizmetlerini satanlar, belirsizliğin yarattığı iğrenç hisle tam tanımlanamayan tehditlere karşı kusursuz birer çözüm olduklarını söyleyerek ürünlerini pazarlamaktadırlar. Popülist hareketler ve popülist politikacılar, zayıflayıp kaybolan sosyal devletin ve artık tamamen maziye karışmış sosyalist soldan geriye ne kaldıysa onların terk ettiği görevi üstlenmektedirler. Ancak sosyal devletten taban tabana zıt bir şekilde, korkunun hacmini azaltmaktan çok artırmakla

ilgilenirler. Özellikle bu tehlikelerin yarattığı korkuları yaygınlaştırarak, televizyonlarda kendilerini cesurca onlara karşı direnip mücadele eden ve ülkeyi bunlardan koruyan kişiler olarak gösterebilirler. Buradaki çapanoğlu, medyada gürültülü, göz alıcı ve ısrarlı bir şekilde sergilenen tehditlerin, yaygın kaygılar ve korkuların kökünde yatan tehditlerle olsa bile nadiren eşleşiyor olmalarıdır. Devletler kamuya reklamı yapılmış tehditler, kaygının gerçek kaynakları, her yeri sarmış ve dehşetli belirsizlikle toplumsal güvensizliğe karşı direnmede ne kadar başarılı olursa olsun, modern kapitalizmin yaşam tarzına sirayet etmiş korkuların temel sebepleri yerli yerinde kalacak, aksine daha da güçlenecektir.

Küreselleşme çağında insanın gözüne ilişen ve dikkatini çeken, dolayısıyla politik anlamda kârlı olan şey kızgınlığın göçmenlere yöneltilme şeklidir. Sapkın bir anlayışla göçmenler, gizemli, anlaşılmaz ve öngörülmez "küresel güçlerin" üretip çoğaltmaya devam ettiği yeni belirsizlik ve güvensizlik biçimlerindeki dehşeti artıran, kaygıları büyüten ne varsa hepsini temsil etmektedirler. Göçmenler, yok edilmiş geçim kaynaklarının, zorla sürgün edilmelerin, toplumsal yozlaşmanın, nihai dışlanmanın ve hukukla hakların yarattığı evrenin dışında kalan "hiçliğe" atılmanın dehşetlerini somutlaştırmakta, "insanların evlerine" getirmekte, elle dokunur hale sokmakta ve görünür kılmaktadırlar. Dolayısıyla akışkan modern toplumun tüm erkek ve kadınlarına eziyet eden yarı bilinçli, bilinçaltı veya bilinçdışı varoluşsal korkuları yeniden diriltmektedirler. Göçmenleri kovalayarak kişi, herkesi şimdiden göçmenlerin başına gelmiş kaderle tehdit eden o gizemli küresel güçlere (vekâleten) direnç göstermektedir. Bu illüzyonda hem politikacıların hem piyasaların ustalıkla istifade edeceği çok fazla sermaye saklıdır.

Seçmenlerin olabildiğince büyük bir kesimi dikkate alındığında, bugünkü ilham verici siyasi liderler, "güvenlik yarışında" sergiledikleri ciddiyetle ölçülüp yargılanırlar. Politikacılar güvensizlikten mesul olan, gerçek veya farazi ancak yakınlarda bulunan, hemen erişilebilen, mücadele etmesi ve korunması

mümkün, en azından o anki haliyle üstesinden gelinebilecek unsurlara karşı sert davranma vaatleriyle üstün gelmeye çalışmaktadırlar. Forza Italia veya Lega, çalışkan Lombardiyalıları tembel Kalabriyalılar tarafından soyulmaktan kurtarma, bu ikisine kendi konumlarının sallantılı durumunu ve aşılmaz kırılganlığını hatırlatan yeni yerleşimcilere karşı onları savunma, son olarak tüm seçmenleri dilencilerden, takipçi sapıklardan, sinsi tiplerden ve gaspçılardan koruma vaadiyle seçimleri kazanabilir. İnsanın düzgün ve haysiyetli bir şekilde yaşamasına engel olan gerçek, köklü ve belirleyici tehditler, bunların hepsinden yara almadan çıkacaktır.

Bugün demokrasinin maruz bırakıldığı risklerin altında kısmen devleti idare eden hükümetlerin, yurttaşlarının toplumsal faydalılığını, onların toplumdaki saygın konumlarını, dışlanmaya, haysiyetin inkârına ve aşağılanmaya karşı teminatlar vererek koruması (eskiden yaptığı gibi) yerine, (kaslarını sıkarak ve gerçek veya farazi insan bedenine tehdit oluşturan sayısız etmene karşı kararlılıklar dik durduklarını göstererek) çaresizce yönetme ve disiplin talep etme haklarını meşrulaştırmaya çalışması yatmaktadır. "Kısmen" dememin sebebi, demokrasiyi riske sokan ikinci etmenin ancak "özgürlük yorgunluğu" olarak açıklanabilecek şey olmasıdır. Bu kendisini, birçoğumuzun zorla kazandığımız özgürlüklerin, mahremiyet hakkımızın, mahkemelerde savunma hakkımızın, suçlu olduğumuz kanıtlanıncaya kadar masum sayılma hakkımızın adım adım sınırlanmasını kabullenirken gösterdiği uysallıkta gözler önüne sermektedir. Yakın zamanda Laurent Bonnelli devletlerin yeni ve zorlama ihtiraslarıyla yurttaşların ürkeklik ve kayıtsızlıklarının oluşturduğu bileşimi adlandırmak için "hürriyet kırıcı" [liberticide] terimini yaratmıştır. Açıkça ilan edilmemiş olsalar da, gerçek yeni "güvenlikçi" politikaların neler olduğunu sorar: "L'antiterrorisme contre les libertes civiles?": Sivil hürriyetlere karşı antiterörizm mi?

Bir süre önce televizyonda, "akışkan bir bombanın" yaratacağı "tarifi imkânsız tehlikeler" ve dünya genelinde tüm uçakları

havada patlatma planının keşfedildiği duyurulduktan sonra uçuşların iptal olmasıyla başlayan bir "terörist paniği" sırasında İngiliz havalimanlarında iki büklüm bekleyen binlerce yolcuyu izledim. Bu binlerce insan iptaller sebebiyle tatillerinden, önemli iş toplantılarından ve aile buluşmalarından olmuşlardı. Ama şikâyet etmiyorlardı! Hem de hiç. Dahası her yerlerinin köpekler tarafından koklanmasına, güvenlik kontrolleri için sonsuz kuyruklara sokulmalarına, normalde onurlarına hakaret sayacakları vücut aramalarına tabi tutulmalarına hiç karşı çıkmıyorlardı. Aksine mutluluktan havaya uçuyorlardı. Sürekli şunları tekrar etmekteydiler: "Hiç bu kadar güvende hissetmemiştik. Tetikte olduklarından ve güvenliğimizi bu denli iyi koruduklarından yetkililere minnettarız!"

Mahkûmları yıllarca ve herhangi bir suçlama olmadan, Guantanamo, Ebu Gureyb gibi kamplarda, ayrıca muhtemelen gizli tutulan, bu sebepten ötürü daha uğursuz ve daha az insani sayısız zindanda kapalı halde tutmak yer yer protesto eden homurtulara sebep olmuştur fakat bırakın etkili bir karşı hareketi kamuoyunda öfkeye dahi yol açmamıştır. İnsan haklarına yapılan onca ihlalin "bizi" değil "onları" yani farklı türden insanları ("aramızda kalsın, gerçekten insan mı onlar?!") hedeflediğini ve bu hakaretlerin biz düzgün insanları etkilemeyeceğini düşünerek kendimizi avutmaktayız. Lutheryan pastör ve Nazi zulmünün kurbanı Martin Niemöller'in vardığı üzücü sonuçları işimize geldiği gibi unutmuş haldeyiz: Önce komünistleri aldılar, diye düşünüyordu olanları. Ama ben komünist değildim dolayısıyla sessiz kaldım. Ardından sendikacıların peşine düştüler ve sendikacı olmadığım için bir şey söylemedim... Sonra Katoliklerin peşindeydiler. Ama ben Katolik değildim... Sonra bana geldiler... Ama artık birileri için bir şey söyleyecek kimsem kalmamıştı.

Güvensiz bir dünyada, güvenlik oyunun adıdır. Güvenlik oyunun esas amacı ve onun en büyük ödülüdür. Teoride olmasa bile pratikte, diğer tüm değerleri önemsiz kılan ve hepsini kenara atan bir değerdir. Önemsizleşenlerin arasında "onların" en nefret ettiği ama "bizim" en sevdiğimiz değerler de girmektedir. Bu

sebepten ötürü "onların" "bize" zarar verme arzularının, bizim de "onları" mağlup etme görevimizin temel sebebi olarak ilan edilirler. Bizimki kadar güvensiz bir dünyada, kişisel söz söyleme ve eylemde bulunma özgürlükleri, özel hayatın gizliliği, hakikate erişimin (demokrasiyle ilişkilendirmeye alıştığımız ve onlar adına savaşlar verdiğimiz onca şey) budanması yahut askıya alınması gerekir. En azından resmî pratiklerin onayladığı ve resmî görüşlerin savunduğu şey budur.

Her şeye rağmen gerçek şudur: Dünyanın geri kalanından kendimizi çitlerle ayırırken ve sadece kendi evimizdeki meselelerle ilgilenirken, yaşadığımız yerde özgürlüklerimizi etkin bir şekilde savunamayız...

Küreselleşmiş bir gezegende, nerde ve kim olursa olsun insanların çektiği acıların başka insanların acılarını belirler ve onlar tarafından belirlenir olduğu bir yerde, birilerinin artık özgürlük ve demokrasiyi "ayrı bir şekilde", yalıtılmış olarak, tek bir ülkede veya seçili birkaç ülkede güvence altına alma şansının olmadığını söylemek için sağlam sebepler vardır. Ülke ülke özgürlük ve demokrasinin kaderi küresel sahnede belirlenip düzenlenecektir. Sadece bu sahnede onları kalıcılaştırmaya dönük gerçekçi bir ihtimalin savunulması mümkündür. Sınırları dışında kalmış kişilerin hayallerine ve özlemlerine sırt çevirirken ülkesinde seçtiği değerleri korumak, ne kadar zengin, ağır silahlarla donanmış, iradeli ve tavizsiz olsa da, tek başına hareket eden hiçbir devletin güç yetiremeyeceği bir şeydir artık. Fakat sırt dönmek, Avrupa'da ve diğer talihli yerlerde tam da bizim yaptığımız şeydir. Zenginliklerimizi dışarıdaki yoksullar pahasına elimizde tutup büyütüyoruz.

İlk aşamalarında modernite, beşeri bütünleşmeyi ulusların düzeyine çıkarmıştı. Fakat işini tamamlamadan önce, modernitenin çok daha korkunç olsa da bir görevi daha yerine getirmesi gerekmektedir: Beşeri bütünleşmeyi, gezegende yaşayan herkesi kapsayacak şekilde insanlık düzeyine çıkarmak. Bu görev ileride ne kadar büyük güçlüklere ve zahmetlere yol açsa da, acil ve zorunludur. Çünkü her şeyin birbirine bağımlı olduğu bir gezegen

için, tam anlamıyla (ortak) ölüm-(ortak) kalım meselesidir. Bu görevin ciddiyetle üstlenip gerçekleştirilmesinin hayati koşulu, modern tarihin önceki aşamasını (yerel unsurları ve kabileleri ulus-devletler içinde bütünleştirmesiyle) nihayete erdirip zirveye taşımış "sosyal devletin" küresel bir muadilini yaratmaktır. Dolayısıyla belli bir noktada, sosyalist "etkin ütopyanın" esas çekirdeği (sefalete ve kötü talihe karşı kolektif sorumluluk alma ve kolektif teminat verme ilkesi) kaçınılmaz suretle tekrar dirilecektir. Fakat bu sefer küresel bir ölçeğe ulaşacak, hedefine insanlığın tümünü alacaktır.

Sermaye ve meta ticaretindeki küreselleşmenin şu an ulaştığı noktada, tek başına veya grup halinde hiçbir devlet hesapları dengeleyemez. Nitekim hesaplar dengelenmediğinde, yoksulluğu kökten bitirecek ve eşitsizliğe yol açan etmenlerin dizginsiz hale gelmesini engelleyecek "sosyal devletin" uygulamalarını sürdürmek tasavvur edilemez. Ayrıca hükümetlerin tek tek hatta grup halinde, bırakın genişletmeyi mevcut toplumsal hizmetleri sürdürmek için gereken düzeye ulaşmak için vergileri artırma ve tüketime sınır çekme yetisine kavuşacaklarını tahayyül etmek zordur. Gerçekten de piyasalara müdahale edilmesine çok ihtiyaç vardır fakat bu müdahale yapılacaksa ve özellikle yapılmanın ötesinde somut etkiler bırakacaksa devletin müdahalesi mi olacak? Aksine devletten bağımsız olan ve hatta ona muhalif sivil toplum girişimlerinin eseri olacaktır. Yoksulluk ve eşitsizlik, daha genel tabirle küresel laissez-faire'in yıkıcı yan etkileri ve "tali hasarları", gezegenin geri kalanından kopuk tek bir köşede ayrı ayrı çözülebilecek şeyler değildir. Teritoryal devletlerin tek başlarına veya grup halinde, insanlığın küresel düzlemdeki karşılıklı bağımlılık ilişkilerinden "çekilmelerinin" düzgün bir yolu yoktur. "Sosyal devlet" artık uygulanabilir durumda değil. Sadece "sosyal bir gezegen, onun uzun süre önce gerçekleştirmeye çalışıp arada bir başarılı olduğu işlevleri üstlenebilir.

Bence bizi "sosyal gezegene" taşıması muhtemel araçlar, kendi sınırları içinde egemen ülkeler değil, bariz derecede sınır ötesi ve kozmopolit sivil toplum kuruluşları ve derneklerdir. Ayrıca

yerel "egemen" devletleri atlayarak veya onların müdahalesi olmadan, dolaysız bir şekilde yardıma muhtaç insanlara erişen kurumlardır...

CRM *Siyasi geleneğimizin özgün kavramlarından bir diğeri tam da egemenlik kavramıdır. Bu tarz bir kavramın karmaşıklığı ve tutarsızlıkları üzerine uzun süre kafa yordum (lütfen tekerrür eden takıntılarımı bağışlayınız). Taslağını İspanyolca yazdığım uzun bir denemede, "değişkenliği" sebebiyle benim hep ilgimi çekmiş ve şaşırtmış bu tuhaf kavramın anatomisini keşfetmeye çalıştım.*[19] *Ancak eserlerinizde, özellikle de Consuming Life'ta*[20] *[Hayatı Tüketmek] egemenliği çok daha düşünülmez yerlere taşıdınız (pekâlâ tam öyle değil; sadece burunlarının ötesini dahi göremeyen insanlar için "düşünülmez" diyebiliriz). Bize çağımızda egemenliği bulmak için bakılacak en iyi yerlerden birini göstermiş gibiydiniz.*

Eserlerinizden çıkan sonuçlardan bazıları, çağımız için egemenliğin daha gerçekçi "kaynaklarını" tanımlıyor olması. Eserinizi okurken, mevcut dönemde egemenliğin gerçek "kaynağı" ve "alanının" (epey basitleştirecek olursam) artık devletlerin iktidarında (Machiavelli, Hobbes ve Hegel'in yaptıklarının aksine) yatmadığı söylenebilir. (Bodin'in söylediği gibi) İlahi Üstünlük de[21] *değildir. (Rousseau, Locke ve Paine'in aksine) Halk da değildir. Monesquieu'nun (ayrıca Rousseau ve Lock'un) söylediği gibi ne anayasadır, ne de yasalarda "aklın dikte ettiği" şeyler (Kant'ın belirttiği) olarak görülebilir. Ayrıca yasaları yaratma ve feshetme gücü de değildir*

19. C. Rovirosa-Madrazo, *Pueblos indigenas: soberania o autodeterminacion. La batalla de paradigmas en la era del NeoZapatismo y el advenimiento indigena en America Latina* (yayına hazırlanıyor 2009).
20. Bauman, *Consuming Life*, Polity, Cambridge, 2007, s. 62-7.
21. "İlahi" olandan türeyen "egemenlik" fikri ustalıkla ve kurnazca Avrupalı sömürge güçleri tarafından geliştirilmiştir. İspanya'nın Katolik Krallığı bu anlamda büyük bir tarihsel öneme sahiptir çünkü Amerika topraklarındaki imparatorluğunu *bellum justum* ("adil savaş") fikri üzerinde temellenmiş bir egemenlik kavramıyla geliştirmişti. Bu savaşı gücünü doğrudan Tanrı'dan alan bir otorite olarak denizaşırı ülkelerin yerli toprakları üzerinde vermiştir (bkz. Rovirosa-Madrazo, "Indigenous rights").

(Austin'in söylediği). Öyle görünüyor ki onu Kant, John Stuart Mill, Derrida, Bataille ve diğerlerinin yaptığı gibi ne bireyde, ne de feministler gibi (genelde Simone de Beauvoir'in yaptığı gibi) dişi bedende bulabileceğiz. Aslında "egemenliğin piyasa mekânlarda olduğunu" söyleyerek meseleyi daha da karmaşıklaştırdınız. Doğrusu size göre "devlet piyasa egemenliğinin uygulayıcısı".[22] *Yeni egemenler yani kitabınıza göre piyasalar ve finans ile bankacılık sektörü, 2008 güzünde New York ve Londra'da yaşanan olaylardan acı bir şekilde öğrendiğimiz gibi, bizi yeniden aldattılar. Buradan nereye gidiyoruz?*

Zygmunt Bauman Egemenlik nedir? Bugünlerde bu meseleyi aydınlatmaya çalışan birçok düşünür, tarihin en zalim rejimlerinden birine uzun süre, sadık, hevesli ve kendini adarcasına bağlı kalmasıyla hak ederek edindiği kötü şöhretin ardından, Avrupa'nın entelektüel salonlarında itibarını geri kazanmış Carl Schmitt'in üretken yazılarını örnek almaktadırlar. Görünüşe göre, Carl Schmitt'in muhtemelen teorisinin ampirik zeminini, güçlü bir şekilde savunduğu Nazi Führer Prinzip'ten çekerek egemenliğin özü olarak belirttiği şey, kendi iktidarlarımızın eğilimlerini ifade etmede faydalı olmuştur. En azından bu, Carl Schmitt'in hayaletine ait muazzam kariyerin hoş görülebilir açıklamalarından biridir.

Carl Schmitt'in *Siyasi İlahiyat* adlı eserinde (1922'de ortaya çıkan, on yıl sonra eskiden çizilmemiş t'lerin çizilmesiyle ve birkaç noktasız i'nin noktalanmasıyla *Siyasal Kavramı*'na dönüştürülmüş kitapta) belirttiği egemenlik fikri, Eyüp'ün kitabı Yahudilik ve onun üzerinden Hıristiyanlık için neyse politik teori için de öyle olacaktı.

Kudüs'te doğmuş ve herkesin bildiği o rahatsız edici sorulardan birine yanıt getirme niyetiyle ve planıyla hazırlanmıştı. Yine Kudüs'te doğmuş fikirler arasında en meşhur olana, yani yıldızları, dağları ve denizleri yaratmış, tüm dünyanın ve insan-

22. Bauman, *Consuming Life*, s. 65.

lığın kurtarıcısı ve yargıcı olmuş, kadirimutlak ve her zaman her yerde mevcut tek ve biricik tanrı fikrine gebe olmaktan kendini alamayacak bir soru. Bu sorunun başka yerlerde, özellikle irili ufaklı kavimlerin, hatta kentlerin önemli önemsiz tanrı ve tanrıçalarıyla dolmuş bir dünyada yaşayan Atinalılar arasında çıkması çok zordu. Ayrıca tek bir Tanrı'ları olsa da Yunanların tanrıları gibi yeryüzünü (hatta kendi küçük vatanları Kenan ülkesini bile) düşman kavimlerin sayısız tanrısıyla paylaşan antik İbraniler'in de aklına gelmezdi. Tanrılarının gezegenin tamamına egemen olduğunu iddia ettiği anda dahi İbraniler bu soruyu soramazlardı çünkü Eyüp'ün Kitabı henüz soru net bir şekilde ortaya konup onları ciddi ciddi rahatsız etmeye başlamadan önce yanıtı önceden tasarlamıştı. Hatırlayalım. Yanıt daha basit olamazdı: Rab verdi, Rab aldı, O'nun ismi kutsaldır. Uysal bir itaati şart koşar ama hiçbir sorgulamayı yahut tartışmayı kabul etmez. İkna edici bir tona kavuşmak için ne bilgiç yorumlara ne de bol miktarda dipnota ihtiyaç duymuştur. Ancak tek ve emsalsiz bir tanrı fikrine gebe olan soru, İbrani peygamber İsa O'nun Sevgi Tanrısı olmanın dışında her şeye kadir olduğunu ilan etmesiyle ve havarisi Aziz Paul'ün bu Müjdeleri, sorulara mantığın kurallarıyla uyumlu yanıtların verilmesini bekleyen Atina'ya götürmesiyle sorulmak zorundaydı. Yanıtın hemen erişilebilir olmadığı, Aziz Paul'ün boşboğaz ve geçimsiz Atinalılardan gördüğü hasmane karşılamada ve "Yunanlara" hitap ederken mektuplarını daha az felsefe eğitimi görmüş, daha basit Korintlilere göndermeyi tercih etmesinde kendisini göstermektedir...

Yunanların dünyasında (geriye dönüp baktığımızda içlerindeki "postmodernist" *avant la lettre*'yi görebileceğimiz diğer birçok çoktanrılı [politeist] halkın dünyasında olduğu gibi) tüm tuhaf insan deneyimleri için ve ne kadar çeşitli olursa olsun tüm durumlar için bir tanrı vardı. Dolayısıyla tüm geçmiş ve gelecek soruların da bir yanıtı vardı. En önemlisi ilahilerin hareketlerinde görülen ve hatırlanan tüm tutarsızlıkların bir açıklaması, yeni tutarsızlıkların görülmesi halinde özgün ama a priori mantıklı açıklamalar türetmelerini sağlayacak reçeteler

vardı. Tanrıların insanlardaki tutarlılık arayışını hiçe saymalarını önlemek yahut en azından geriye dönük bir biçimde etkisiz kılmak için, birden çok tanrıya ihtiyaç vardı. Tanrılar aynı insanlar gibi çelişkili hedeflerin arkasından koşmaktaydılar. Tanrıların oklarını, başka ilahi okçuların yaylarından fırlamış oklarla hedeflerinden saptırmak mümkündü. Tanrıların ilahi otoritelerini korumaları ve bunu tartışmasız kılmaları ancak ortak çabalarıyla, ne kadar büyük olursa o kadar faydalarına olacak bir grupla olasıydı. Böylece bir tanrının veya tanrıçanın ilahi vaatlerini neden yerine getirmediğini açıklayacak yanıt, Panteon'un sayısız sakininden birinin yine eşit derecede ilahi lanetiyle verilebiliyordu.

İlahi lütuflarla lanetleri darmadağın eden bu sinir bozucu tesadüflere, iyi talihle kötü şansın insanların dindarlığı ve dinsizliğiyle yahut erdemleri ve günahlarıyla kesinlikle aynı ölçüde olmamasına verilen o yatıştırıcı açıklamalar, Panteon'un varlığı tümden inkâr edilip, "tek ve biricik" tanrının bölünmez ve paylaşılmaz, rakip tanımaz ve her şeyi kuşatan hâkimiyetini ilan ederek diğer ilahları (kavimlerin tanrılarını veya "kısmi", "özel" tanrıları) basit birer taklitçiye indirgediği anda bulunmaz oldu. Mutlak güç iddiasıyla ve gücü elinde tutmasıyla, tektanrıcı (monoteist) dinlerin Tanrısı kaderin tüm acı ve tatlı cilveleri için de, sefillerin kötü talihi için olduğu kadar iyi talihin şımarttığı insanların (Goethe'nin tabiriyle) "uzun güneşli günleri" için de mutlak bir sorumluluk üstlenmiş oldu. Mutlak güç gücü elinde bulunduran için bahane değildir. Eğer şefkatli ve koruyucu Tanrı'nın rakibi yoksa yönetimi altındaki insanlara acı çektiren kör, sağır talihin dolambaçlı oyunlarına bırakın net bir yanıtı makul bir mazeret dahi sunamaz.

Eyüp'ün Kitabı Doğa'nın dehşetli tesadüfiliğini Yöneticisinin yüreklere huşu ve korku salan keyfiliğine dönüştürür. Tanrı'nın inananlarına Eylemleri için açıklama borçlu olmadığını ve kesinlikle özür dilemek de zorunda olmadığını ilan eder. Leszek Kolakowski'nin keskin ifadesiyle "Tanrı bize hiçbir şey borçlu değildir" (ne idrak ettiğimi haliyle adaleti, ne de olmayışının

özrünü sunmak zorundadır; hatta kendi şaşırtıcı derecede oynak adalet kavramını dahi açıklamak zorunda değildir). Tanrı'nın her şeye yeten güçlerinin arasında, hep farklı şeyler söyleme, bir şey söyleyip farklı bir şey yapma hakkı da vardır. Değişken istekleri ve geçici hevesleri vardır. Mucizeler gerçekleştirme ve önemsiz varlıkların itaat etmekten başka şanslarının olmadığı mantık kurallarını göz ardı etme gücüne sahiptir. Tanrı istediği anda darbesini indirebilir ve eğer bunu yapmaktan imtina ediyorsa, tek sebebi O'nun (iyi, mülayim, cömert, şefkatli) iradesidir. İnsanların herhangi bir araçla, bizzat Tanrı tarafından önerilen araçlarla (yani eksiksiz ve sorgusuz bir itaat, uysal ve inançlı bir şekilde emirlerine uymak, İlahi Yasalara harfi harfine uymak) O'nun eylemlerini kontrol edebileceği düşüncesi dine küfürdür.

Kendi elinden çıkan duyarsız Doğadan, yarattığı, canlandırdığı ve kişilik verdiği doğadan taban tabana farklı olarak, Tanrı söz söyler ve buyruklar verir. Ayrıca itaatkâr olanları ödüllendirip haylazları cezalandırmak için emirlerin uyulup uyulmadığını da görmektedir. İradesi zayıf insanların düşündüklerine ve yaptıklarına da kayıtsız değildir. Fakat aynı duyarsız Doğa gibi, insanların düşündükleri ve yaptıklarıyla bağlanamaz. İstisnalar yapabilir ve tutarlılığın yahut evrenselliğin mantığı, ilahi imtiyazlarından muaf değildir. Doğrusu bir normun onu koyan kişiyi de bağlama ilkesi, tanımı gereği mutlak karar verme gücüne sahip gerçek egemenle asla bağdaşmaz. Mutlak olmak, iktidarın normları ihmal etme, askıya alma veya lağvetme hakkını da içermek zorundadır. Yani alıcı tarafta mucize olarak yankılanacak eylemlerde bulunma hakkı da dahildir. Schmitt'in egemenlik fikri eski ilahi düzen tahayyülünü, yasama düzeninin üzerine kazır: "Hukuk sisteminden muaf olmak ilahiyattaki mucizelere benzer... Yasal düzen bir norma değil karara dayanır."[23] Kararların normlara itaat etmek zorunda olmadığını varsayar. İstisna

23. Carl Schmitt, *Political Theology*, özgün metin *Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre von der Souveranitat*'tan İngilizceye çeviren George Schwab, University of Chicago Press, Chicago, 1985 [*Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, Çev. A. Emre Zeybekoğlu, Dost Yay., 2002], s. 36, 10.

yaratma gücü kendiliğinden Tanrı'nın mutlak gücüne temel oluşturur ve insanların sürekli o aşılmaz güvensizlik korkusunu duyumsamasına sebep olur. Schmitt'e göre egemen insan artık normlarla pranga altına sokulmadığında yaşanan şey tam olarak budur. Bu istisna yaratma gücü sayesinde, insanlar aynı Hukuk'tan önce olduğu gibi kırılgan ve belirsizlik içindedirler.

Tanrı'nın kavimler arasında "özel kıymet verdiği" halkla yaptığı ahitteki kurallar tek tek pişkin bir şekilde ihlal edildiği için, Eyüp'ün kaderi Rechtstaat olarak görülen modern devletin sakinleri için tümüyle anlaşılmaz bir şeydi. Yaşamlarına kılavuzluk eden ahdi yükümlülüklerin anlamları konusunda aldıkları eğitime ve dolayısıyla medeni yaşamın uyumuyla mantığına aykırı bir şeydi. Filozoflar açısından Eyüp'ün öyküsü, dinmek bilmeyen ve çaresiz bir baş ağrısıydı. Adına "tarih" denilen karmaşık olay akışı içinde sebep sonuç mantığını ve ahengini bulma yahut aşılama umutlarına darbeydi. Nesillerce teologlar beyhude yere onun gizemine daldırmaya çalışırken dişlerini kırmıştı. Modern erkekler ve kadınların geri kalanları gibi (ayrıca Mısır'dan Sürgün'deki mesajları ezberlemiş herkes gibi) bir kural ve norm arayacak şekilde eğitim görmüşlerdi. Fakat Eyüp'ün Kitabı'ndaki mesaj, bel bağlanacak hiçbir kuralın ve hiçbir normun olmadığıydı. Daha önemlisi, yüce varlığın hiçbir kurala veya norma tabi olmadığıydı. Eyüp'ün Kitabı yıllar evvel Carl Schmitt'in "egemen istisna yaratma gücüne sahip kişidir" şeklinde yaptığı kaba hükmün habercisiydi. Kuralları dayatma iktidarı, onları askıya alma ve geçersiz kılma iktidarından gelir.

Muhtemelen modern devletin ve içindeki totaliter eğilimlerin anatomisini en ayık kafayla, hiç göz yanılgılarına kapılmadan çıkaran Carl Schmitt şu iddiada bulunur: "Bir değer koyan kişi, *eo ipso* [salt bu gerçekle] daima değer olmayan şeyi de sabitlemiş olur. Değerin bu şekilde belirlenmesi, değer olmayan şeyin imhasıdır."[24] Değeri belirlemek, olağan, sıradan ve düzenli

24. Carl Schmitt, *Theorie des Partisanen, Zwischenbemerkung zum Begriff des Politischen*, Duncker & Humboldt, Berlin, 1963 [*Partizan Teorisi*, Çev. Sibel Bekiroğlu, Nika Yay., 2017], s. 80. Bu tartışmaya şuradan da bakabilirsiniz: Gi-

şeylerin sınırlarını çizmektir. Değer olmayan şeyler bu sınıra işaret eden istisnalardır.

> İstisna kapsanıp sınıflandırılamayan şeydir; genel kodlamalara karşı çıkar ama aynı zamanda son derece hukuki ve resmî bir unsuru açığa vurur: Mutlak saflığıyla alınan karar... Kaosa uygulanabilecek hiçbir kural yoktur. Düzen hukuki düzenin anlamlı olabilmesi için tesis edilmek zorundadır. Düzenli bir durum yaratılmalıdır ve eğer bu durum gerçekten etkiliyse kesin kararları veren kişi egemendir... İstisna sadece kuralı doğrulamakla kalmaz; *bu kurallar sadece istisnalarla hayatta kalır.*[25]

Parlak İtalyan filozofu Giorgio Agamben'in yorumları şöyledir:

> Kural istisnaya *artık geçerli olmamasıyla* ondan çekilmesiyle uygulanır. İstisna hali bu sebeple, düzenden önceki kaosa basit bir dönüşten ziyade düzenin askıya alınmasının yarattığı durumdur. Bu açıdan istisna aslında, etimolojik kökenlerine göre basitçe dışarıda bırakılmaz, dışarıda (ex-capere) ele alınır.[26]

Diğer deyişle bir kural koymakla istisna yaratmak arasında hiçbir çelişki yoktur. Aksine birbirlerine Siyam ikizleri kadar yakındırlar çünkü kurallara istisnalar yaratma gücü olmadığında o kuralları geçerli kılacak bir güç de olmaz.

Kuşkusuz bunların tümü kafa karıştırıcıdır. Sağduyu ve ortak mantığı aşırı derecede zorlamaktadır. Ancak iktidarın işleyişini anlama yahut onun o aşılmaz anlaşılmazlığına teslim olma çabasında, dikkate alınması gereken hakikat tam da budur. Eyüp'ün Kitabı olmasaydı, Mısır'dan Sürgün Tanrı'nın kadirimutlaklığına ve İsrail'in itaatkârlığına temel oluşturamazdı.

---

orgio Agamben, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Çev. Daniel Heller-Roazen, Stanford University Press, Stanford, 1998 [*Kutsal İnsan: Egemen iktidar ve Çıplak Hayat*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yay., 2001], s. 137.

25. Schmitt, *Political Theology* [*Siyasi İlahiyat*], s. 19-21, italikler bana aittir; ayrıca şuradaki tartışmaya bkz. Agamben, *Homo Sacer* [*Kutsal İnsan*], s. 15.

26. Agamben, *Homo Sacer* [*Kutsal İnsan*], s. 18, italikler bana ait.

O kitapta anlatıldığı haliyle Eyüp'ün yaşamöyküsü, bir düzenin (keyfî) kararlar yerine evrensel bir norma dayandığını söyleyen fikir karşısında, idrak edilebilecek tüm zorluklar içinde en keskin ve sinsi (yani savuşturması en zor) olandır. Şu an aklın elindeki araçların ve rutinlerin içeriği dikkate alındığında, Eyüp'ün yaşamöyküsü kendilerine akıl bahşedilmiş olan ve bundan ötürü mantığa doymak bilmez bir açlık duyan yaratıkların dünyayı evleri gibi hissetme olasılığı karşısında en büyük meydan okumaydı. Nasıl antik dönemin gökbilimcileri gece gökyüzünde gördükleri ışıkların zaptedilmez bulgularına karşı, güneş merkezli bir dünya düzenini savunmak için çaresizce yeni dış çemberler çizmişlerse, Eyüp'ün Kitabı'nda alıntılanmış âlim teologlar da günah ve cezalar, erdem ve ödüller arasındaki bağın yıkılmaz evrenselliğini, her açıdan istisnai, Tanrı korkusu olan, dindar ve her açıdan erdem timsali Eyüp'ün çektiği ıstırapların sürekli biriken delillerinden korumak için ellerinden geleni yapmışlardı. Yaraya tuz basarcasına, açıklığa kavuşmuş açıklamaların hakikatini gösterecek kesin kanıtlar sunup bu hakikati Eyüp'ün talihsizliklerinin asit testinden kurtarma konusunda feci halde başarısız olmalarının üstüne, Eyüp'ün arkası gelmez sorgulamalarıyla kışkırtılmış Tanrı'nın bizzat tartışmaya dahil olması, iyi ve kötü talihin dağılımını sıkı sıkıya sarmış o yoğun sisi çok daha aşılmaz hale getirmişti. Tanrı'nın müdahelesi onun görkemini savunan kişileri hiçe sayan ve son derece aşağılayan bir hamleydi. Tanrı sadece özür dilemeyi ve kendisini açıklamayı yalın bir şekilde reddetmekle kalmamıştı. O âlim teologların boş yere çabaladıklarını göstermiş ve beyanlarını adeta alaya almıştı. Onların avukatlığına ihtiyacı yoktu.

Eyüp şöyle yalvarıyordu: "Bana açık açık anlat, ben de sessizce dinleyeyim: Hata yaptığım yeri göster bana... Neden beni bu duruma soktun ve neden hedef oldum?" (Eyüp 6: 24; 7: 20). Tanrı'nın yanıtını nafile yere beklemişti. Ancak Eyüp bu kadarını bekliyordu. "Doğrusu şu gerçeği biliyorum, hiçbir insan Tanrı'ya karşı haklı çıkamaz. Eğer insan onunla tartışmayı seçiyorsa, Tanrı binlerce sorunun tekini bile cevaplamayacak...

Haklı olsam da hiçbir cevap yok... Masumum... Ama hepsi bir, dolayısıyla söyleyeceğim şu: O masumları da günahkârları da yok ediyor" (Eyüp 9: 2-3; 9: 15, 22).

Eyüp şikâyetlerine hiçbir yanıt gelmeyeceğini biliyordu ve en azından bu hususta bariz derece haklıydı. Tanrı onun sorusunu görmezden gelmişti ve bunun yerine Eyüp'ün soru sorma hakkını sorgulamıştı: "Kendini hazırla ve bir insan gibi karşıma çık. Sana sorular soracağım, sen de yanıtlayacaksın. Adil olduğumu hangi curetle inkâr edersin yahut haklı çıkacaksın diye beni nasıl haksız duruma düşürürsün? Tanrı'nın kolu gibi kolun mu var, onun gibi sesinle yeri göğü titretebilir misin?" (Eyüp 40: 6-9) Tanrı Eyüp'ün sorularını esasen değil şeklen geçersiz saymıştı. Eyüp'ün soruları kabul edilemez şeylerdi çünkü soru soranın buna hakkı yoktu. Her şey sonunda, kimin soru sorma gücüne, dolayısıyla hakkına sahip olduğunda düğümlenmişti. Tanrı'nın kendi soruları, Eyüp'ün akla yatkın tepkilerinden önce gelmekteydi. Eyüp Tanrı'nınkine denk bir kola veya sese sahip olmadığını çok iyi biliyordu ve dolaylı olarak Tanrı'nın ona açıklama borçlu olmadığının, aksine onun Tanrı'ya özür borçlu olduğunun farkındaydı (Kutsal Metnin otoritesiyle, Eyüp'ün değil Tanrı'nın "öfkeyle" soru sorduğunu belirtelim. Bu merhamet dileyen yalvarmalardan hiç etkilenmeyen ve darbelerini rasgele indiren diğer tüm tepkilerin arketipidir).

Eyüp'ün belki farkında olmadığı şeylerden biri şuydu: Gelecek yüzyıllarda Tanrı gibi her şeye kadir olmaya çalışan dünyevi taklitçiler, darbelerinin öngörülmez ve tesadüfi niteliğini en etkili silahları olarak göreceklerdi. Tam da bu sebepten ötürü en dehşetli ve muazzam silahları olacaktı. Dahası yöneticilerin elinden bu silahı çalmak isteyenler, önce etrafını sarmış belirsizlik sisini dağıtmak ve tesadüfi etmenleri bir düzene, anomileriyse (normların yokluğu veya normatif düzenlemelerdeki sınırların akışkan oluşu) norma dönüştürmek zorundadırlar. Ama o dönemde Eyüp bunları öngöremezdi. O modernitenin mahluklarından değildi.

İnsanların karşısına kadirimutlak ama iyiliksever bir Tanrı kılığında çıktığı anlarda, Doğa insanın idrakini hiçe saymış bir gizemdi: Tanrı'nın iyilikseverliği ve her şeye kadir oluşu, kendisinin tasarlayıp harekete geçirdiği dünyayı doldurmuş bunca kötülükle nasıl bağdaştırılacak? Bu ikilem karşısında öne atılan en yaygın çözüm (insanlığa bela olmuş doğa felaketlerinin, en büyük etik kuralların yaratıcısı, adaletin en yüksek mercisi ve ahlaki yasaları hayata geçiren kuvvet Tanrı nezdinde ölümlü günahkârlara verilmiş adil birer ceza olduğu), gelişen modern akıllarda biriken sert bulgularla örtüşmeyecektir. Voltaire 1755 yılında Lizbon'da yaşanmış deprem ve yangını yâd etmek için yazdığı şiirde bu durumu özlü bir şekilde özetlemiştir: "L'innocent, ainsi que le coupable/subit egalement ce mal inevitable" (kaba çevirisi: Masumlar da aynı suçlular gibi bu kaçması imkânsız kötülüğe maruz kalmaktadırlar). Akıllara durgunluk veren bu ikilem, aynı geçmiş nesillerdeki teologlar gibi yeni modern dönemin filozoflarını etkisine almıştır. Dünyada kötülüklerin bu denli abartı derecede fazla olması, dünyanın yaratıcısına ve en üst yöneticisine atfedilmiş iyilikseverlik ve kadirimutlaklıkla bağdaştırılamamıştır.

Bu çelişkiye çözüm bulunamamıştır. Ancak Max Weber tarafından Doğa'nın "büyüden arındırılması" [*Entzauberung*] diye adlandırılan, yani Doğayı ilahi niteliklerden arındırıp ona göre "modern ruhun" gerçek doğumunu müjdelemiş şeyle gündemden çıkarılmış oldu. Bu arınma diğer deyişle, böbürlenerek "yapabiliriz, yapmalıyız, yapacağız" tarzı yeni bir cüretkârlığın, kendinden emin tavırların ve kararlılığın doğumu olmuştu. İtaati, ibadeti ve erdemli davranışları (iyiliksever ve kadirimutlak ilahi varlıktan istenen karşılığı almak için kesinlikle tavsiye edilen bu üç aracı) yetersiz bulması karşısında bir tür ceza olarak Doğa, öznelliğinden soyutlandı. Böylece iyilik ve kötülük yapma arasında tercihte bulunma yetisi de reddedildi. Eskiden yaptıkları tüm hatalara rağmen, insanlar sinsice Tanrı'nın gözüne girmeye çalışabilirler, masum olduklarını kanıtlamak için daha fazla delil biriktirebilirler ve Tanrı'nın hükümlerine karşı çıkıp

kendilerini savunabilirlerdi. Ancak nimetlerinden yararlanma umuduyla "büyüden arındırılmış" Doğayla tartışıp pazarlıklar yapmak kesinlikle anlamsızdı. Aslında Doğa öznelliğinden, Tanrı'nın öznelliğini geri kazandırmak veya kurtarmak için değil onun beşeri kullarını ilahlaştırmanın önünü açmak için soyutlanmıştı.

İnsanların başa geçmesiyle, Doğanın koşulladığı belirsizlik ve belirsizliğin beslediği "evrensel korkular" elbette kaybolmadı. Ayrıca ilahi kisvesini kaybetmiş Doğa eskisine kıyasla daha az muazzam, tehditkâr ve dehşetli bir yere de dönüşmedi. Ancak duaların ve inancın başaramadığı yerde, bilimle desteklenen, herşeye kadir ve etkileyici Tanrı'yla olmasa da kör ve aptal doğayla ilgilenmeye odaklanmış teknik bilgi beceri, bir şeyler yapmasını sağlayacak yeterli düzeye gelip bunları hayata geçirmeyi öğrendiğinde yanıt bulmakta başarılı olacaktı. Artık Doğadaki rastlantısallığın ve öngörülmezliğin geçici birer rahatsızlık kaynağı olduğunu düşünmek, Doğanın insana itaat etmesinin an meselesi olduğuna inanmak mümkündü. Doğal felaketlerle, toplumsal kötülüklere yani gerekli çaba ve beceriyle beşeri dünyadan kovulup dönmeleri engellenecek sorunlara verilen yanıtlarla baş etmem mümkündü (zorunluydu ve öyle de olacaktı). Doğadaki tuhaf şeylerin sebep olduğu rahatsızlıklar, neticede insanların kötü ve lüzumsuz davranışları en azından ilkesel olarak nasıl çözülebiliyorsa aynı o şekilde ortadan kaldırılacaktı. Er ya da geç doğal ve ahlaki tüm tehditler, öngörülebilir ve önüne geçilebilir şeylere dönüşecek; aklın gücüne tabi kılınacaktı. Bunun ne kadar kısa sürede olacağı, tamamen insan aklının gücünden yararlanma kararlılığına bağlıydı. Doğa, beşeri yaşamın tüm diğer yönleri gibi insanların elinden çıkan ve ilkesel anlamda idare edilip "düzeltilebilen" bir şeye dönüşecekti. Immanuel Kant'ın kategorik şartıyla işaret ettiği gibi, vazgeçmesi imkânsız yeteneğimizi yani aklı kullanarak bizler ahlaki yargılarla onlara uygun düşen davranışları, evrensel doğa yasaları mertebesine çıkarabiliriz.

Modern çağın başlangıcında ve tarihinin önemli bir dilimi boyunca beşeri ilişkilerin işte bu şekilde gelişeceği umut edil-

mekteydi. Günümüzün deneyimleriyle tam tersi yönde geliştiğini görüyoruz. Aklı kılavuz alan davranışları doğa yasalarının mertebesine taşımak yerine, yarattığı sonuçları mantıkdışı ve ahlaken kayıtsız doğaya indirgemiştir. Doğal felaketler "ilkesel anlamda idare edilebilen" ahlaki yanlışlıklar gibi olmamıştır. Aksine birçok ahlaksızlık geçmişin doğal felaketlerine dönüşmüş veya onlara çok benzedikleri ortaya çıkmıştı. Yani tehlikeli, kavranması imkânsız, öngörülemez, önlenemez ve insan aklıyla iradesine kayıtsız şeylere dönüştüler. Bugünlerde insanların eylemleriyle yol açtıkları felaketler, muğlak bir dünyadan inmekte, darbelerini rasgele ve öngörülmesi imkânsız yerlere indirmekte, insanların eylemlerini diğer hadiselerden ayıran, motivasyona veya amaca dair bir şeyler söyleyen açıklamaları kabul etmemekte, bu açıklamalardan kaçınmaktadır. Hepsinde öte insanların gayriahlaki eylemleriyle oluşan afetler, ilkesel anlamda giderek daha yönetilmez bir görünüm kazanmaktadır.

İşte Carl Schmitt'in doğduğu ve büyüdüğü dünyada gördüğü şey buydu. Ernst-Wolfgang Böckenförde'nin geriye dönüp çıkardığı özetle, "kendi başlarına garanti altına alamadıkları önkoşullarla hayatlarını sürdüren"[27] seküler devletlere bölünmüş bir dünya. "Güçlü, rasyonel devletin", "gerçek öze sahip bir devletin", "toplumun üzerinde olan ve mezhepçi çıkarlara bağışık"[28] devletin, toplumsal düzenin önkoşulu veya belirleyici olma konumunu, yani eskiden Tanrı'nın yer aldığı fakat artık terk ettiği konumu üstlenebilen devletin modern tahayyülü, görünüş itibariyle çözülmüş; mezhepçi çatışmaların, devrimlerin, eyleme geçmekten aciz güçlerin ve harekete geçmekte isteksiz toplumların yarattığı gerçeklik içinde buhar olup uçmuştur.

Modern çağın doğumuna yardım etmiş fikirler, tesadüflerle dolu kaderin kararsız sallantılarını tümden ortadan kaldırıp imha etmeyi ümit ediyor, insanlara bunu vaat ediyordu. Bununla

---

27. Ernst-Wolfgang Böckenförde, *Recht, Staat, Freiheit,* Suhrkamp, Frankfurt, 1991, s. 112.
28. Bkz. Jan-Werner Müller, *A Dangerous Mind: Carl Schmitt in Post-war European Thought,* Yale University Press, New Haven, 2003, s. 4-5.

birlikte Kudüs Tanrı'sının yönetimine damga vurmuş olan, Kudüs Tanrı'sının yani "seçilmiş halkın" efendisi ve bekçisi olmuş Tanrı'nın düzeltmeyi reddettiği, "her haliyle istisnaları reddettiği"[29] beşeri koşulların ve olasılıkların muğlaklığıyla öngörülmez yapısını da kaldırmayı umuyordu. Bu fikirler kesinlikle insanın icat ettiği ve insan eliyle üretilmiş, anayasal liberal devlet içinde, alternatif, sağlam ve güvenilir bir toplumsal düzen yaratma umuduyla vaadine dayanmaktaydı. Bu devletten beklenense, ilahi takdirin kaprisli parmaklarının yerine, her yere yayılan ve her şeye kadir piyasaların görünmez fakat istikrarlı ve güvenilir elini yerleştirmekti. Ancak bu umudun sonu iğrenç bir hüsran oldu. Öte yanda vaatlerin, hayal ettikleri devletlerin erişimlerinden çok ötede kaldığı görüldü. Aldığı modern, "güçlü ve rasyonel" devlet biçimiyle Kudüs'ün Tanrı'sı kendisini Atina'da bulmuştu. Yani haşarı ve entrikacı tanrıların, Plato'yu takip edersek onun "tek ve biricik" olduğunu duysalar gülmekten ölecek ama (güvende olmak için) sadaklarının okla dolu olduğundan emin olacak tanrıların cirit attığı o karmaşık alana girmişti. Modern devletin teori kitapları ve ona düzülmüş methiyeler, kendinden emin bir şekilde diğer taklitçilerin ilahi niteliklerini reddetmiş Kudüs Tanrı'sının örneğini takip ettiği için, Eyüp'ün Kitabı'nın güncel bir versiyonu eksikti ve yazılması gerekiyordu.

Fakat vurdumduymaz Atinalıların yaygaracı, kaba ve geçimsiz tanrılara alışmış bir şekilde yaşamaları (her yeni toprak fethiyle Panteonlarına yeni büstler ekleyen Romalılarla bu uyumlulaştırma pratiği mantıksal sonucuna ulaşmıştır) modern dünyanın, yani devlet, ulus ve sınırları belli toprak parçasının oluşturduğu kutsal (olmayan) üçlü ittifakı üzerinde kurulmuş o istikrarsız yapının talihsiz sakinleri için uygunsuz düşmeyecekti. Bu modern dünyada aynı Atina veya Roma'da olduğu gibi birden fazla ilah bulmak mümkündü. Fakat barış ve kardeşlik içinde yan yana gelebildikleri yerlerin, rahatça eğlenmeleri için tasarlanmış Partenonlar veya Panteonlarun yokluğu dikkat çekiciydi. Kar-

29. Schmitt, *Political Theology* [*Siyasi İlahiyat*], s. 37.

şılaşmaları buluştukları yeri mutlaka savaş alanlarına ve cephe hatlarına çeviriyordu çünkü ilk Kudüs Tanrı'sının ortaya attığı ilkeleri takip ettiklerinden, her üçlü oluşum kendi alanı içinde mutlak, vazgeçilmez ve bölünmez bir egemenlik iddiasında bulunuyordu. Schmitt'in doğduğu dünya Atinalıların yahut Romalıların çoktanrılı dünyası değil, *cuius regio eius religio* ilkesinin (yöneten hükümdar dini tayin eder) geçerli olduğu bir dünyaydı. Acımasızca birbiriyle rekabet eden, hoşgörüsüz ve kendilerini "tek ve biricik" tanrı olarak duyurmuş yapıların oluşturduğu tuhaf birlikteliğin dünyası. Ulus arayışındaki devletlerle devlet arayışındaki ulusların doldurduğu bir dünya çoktanrılı olabilir (muhtemelen hâlâ bir süre böyle kalacaktır) fakat her biri kendi tektanrılı ayrıcalıklarını (dinsel, seküler ve modern milliyetçilik örneğinde ikisi birden) dişleri ve tırnaklarıyla korumaktadır.

Bu ilke ve niyet Milletler Cemiyeti'nin tüzüklerine kaydedilecek ve çok daha büyük bir vurguyla tüm (gerçek veya farazi) gücüyle üyelerinin kutsal haklarını, yani kendi ülkelerinde yaşayan öznelerin kaderleri ve yaşamları üzerindeki rakipsiz egemenliklerini korumak için çabalamayı amaçlayan Birleşmiş Milletler'in kural ve yönetmeliklerinde tekrarlanacaktı. Milletler Cemiyeti ve sonrasında Birleşmiş Milletler, bölünmez egemenliğin peşinden koşan ulus-devletleri savaş alanlarından yani şimdiye dek birlikte yaşamlarını sürdürdükleri ve birbirlerini kırdıkları o olağan, sınanmış alanlardan çıkarıp, onları yuvarlak bir masanın etrafına oturtup o şekilde tutmayı, müzakere ve pazarlıklar yoluyla anlaşmalarını arzulamıştı. Bu savaşan kavimleri, onların kendilerine özgü, Kudüs'tekine benzer tanrılarını her zamankinden daha sağlam, tartışmasız ve dokunulmaz kılma vaadiyle Atina'ya çekmeyi hedeflediler.

Carl Schmitt bu niyetin ne kadar boş olduğunu görmüştü. Ona yöneltilebilecek (ve yönetilmesi gereken) suçlama, gördüğü şeyin hoşuna gitmesidir. Gördüğü şeyi hevesle benimsemesi daha ciddi bir suçlamayı hak etmekte, 20. yüzyıl Avrupa'sına hâkim olmuş pratiklerden çıkardığı modeli, tüm siyasi yaşamın ebedî kuralına dönüştürme niyetiyse gerçekten affedilmez bir

suç teşkil etmektedir. Suçu bu modelde, siyasi süreçler içinde egemenin istisna yaratma gücünü atlayıp aşan ve egemenin karar alma gücüne sınır koyabilecek, egemenin ancak kendini riske sokma pahasına göz ardı edebileceği bir sınırla onu ketleyecek tek ve biricik niteliği dışarıda bırakmasıydı. Bunlar haklı suçlamalardır. Diğer yanda Schmitt'e yöneltilecek olursa, eksik ve hatalı bir tahayyüle sahip olmakla suçlanması mesnetsiz olacaktır. Onun yerine bu suçlama, aksi değerlendirmelerde bulunan ve Schmitt'in düzeltmeye çalıştığı kişilerin kapısına asılmalıdır...

Schmitt'in egemeni istisnalara karar veren (daha önemlisi keyfî kararlar alması, "karar verici ve kişisel unsurlar"[30] Schmitt'in egemenlik kavramında hayati bir konuma sahiptir) kişi olarak tanımlayan değerlendirmesini ve insanların eylemleriyle güdülerinde "politik" unsuru tanımlayan ayrımı yani bu hareketlerle güdüleri indirgeyebileceğimiz karşıtlığı ısrarla "dost ve düşman arasındaki"[31] ayrım şeklinde nitelendirmesini yan yana koyduğunuzda şu sonuca ulaşılır: Egemenliği elinde tutan herkesin ve/veya her egemen failin özü ve alametifarikası "birleşme ve ayrışmadır". Daha doğrusu ayrışma yoluyla birleşmedir. Yani "birleşmenin" üretilmesinde ve bunun korunmasında "ayrışmanın" kullanılmasıdır. "Ayrılması" gereken "düşmanların" kim olduğunu söylediğinizde, "dostlar" "birleşmiş" bütünün parçası olmayı sürdürebilirler. Kısaca düşmanı kesin bir şekilde tanımlamak, onu ayırmak, yaftalamak ve ona savaş ilan etmektir. Schmitt'in egemenlik tahayyülünde, birleşme ayrışma olmadan, düzen ihraç ve imha olmadan, yaratma da yıkım olmadan anlaşılamaz. Düzen inşa etmek adına yıkıma başvurma stratejisi egemenliğin (Schmitt'ın ısrarlıyla tüm egemenlerin) belirleyici özelliğidir.

Düşmanın adlandırılması "karara ve kişiye dayalı" bir eylemdir çünkü "politik düşman illa ahlaken kötü yahut estetik açıdan çirkin olmak zorunda değildir". Hatta "düşmanın" has-

30. A.g.e., s. 48.
31. Carl Schmitt, *The Concept of the Political*, Çev. George Schwab, özgün eser: *Der Begriff des Politischen*, University of Chicago Press, Chicago, 2007 [*Siyasal Kavramı*, Çev. Ece Göztepe, Metis Yay., 2006], s. 26.

mane icraatlar veya niyetlerinin olması bile gerekmez. "Öteki, yabancı, farklı ve dışarıdan olması" yeterlidir.[32] Politikanın düşmana isim verme ve onla mücadele etmekle ilgili olduğunu, ayrıca egemenliğin karar alıcı doğasını dikkate alırsak şu gerçek netlik kazanmalıdır: Bir insanın "ötekiye", "yabancıya" ve en nihayetinde "düşmana" dönüşmesi, egemenin siyasal eyleminin başlangıç noktasında değil bitiş noktasında gerçekleşir. Doğrusu düşmanlığın "nesnelliği" ("düşmanlığı" düşmanın kendi özellikleri ve eylemleriyle belirlediği koşullar) neticede istisna yapma hakkına karşılık gelen egemenliğin doğasına aykırıdır. Önceden beslediği kötü niyetiyle ve düşmanca girişimleriyle kendisini düşman olarak tanımlatmış kişi, yarattığı etkiyle hem Tanrı'yı hem İsrail halkı için bağlayıcı olmuş ahitle tehlikeli bir benzerlik taşır: Modern egemenler için o, Eyüp'ün Kitabı'ndaki kıskanç ve kindar Tanrı için olduğu kadar kabul edilmez bir şeydir. En azından, kendi çağında egemenliğin peşinde koşmuş en kararlı ve ahlaktan yoksun kişilerin pratiklerine yakından baktıktan, belki Hannah Arendt'in iddia ettiği gibi devlet iktidarının tüm modern formlarında gizli "totaliter eğilimleri" de fark ettikten sonra Carl Schmitt'in söyledikleri bu şekildedir.

İnsanların kırılganlığı ve içinde bulundukları belirsizlik tüm politik iktidarların temelidir. İktidarlar insanlara bela olmuş bu iki şey karşısında tebaasını etkili bir biçimde koruyacağını vaat ederek yetki ve itaat isterler. Totaliter iktidarın Stalinist versiyonunda, yani beşeri koşullardan piyasanın ürettiği tesadüfi durumların çıkarıldığı düzende, kırılganlık ve belirsizlik politik araçları elinde bulunduran politik iktidarın kendisince yapay olarak üretilip yenilenmek zorundaydı. Komünistlerin başta olduğu Rusya'da keyfî bir terörün geniş bir kesime uygulanmasıyla, NEP'in ("savaş komünizmiyle" geçen yıllarda lağvettikten sonra piyasaları yeniden sürece davet eden Yeni Ekonomi Politikası) son kalıntılarının çöküşünün aynı anlarda olması basit bir tesadüften fazlasıydı.

32. A.g.e., s. 27.

Birçok modern toplumda varoluşun kırılganlığı ve güvensizliğiyle, yaşamsal gayelerin peşinden yoğun ve ortadan kaldırılması imkânsız bir belirsizlik içinde koşma ihtiyacı, başından itibaren yaşamsal gayelerin piyasa güçlerinin aşırılıklarına maruz bırakılmasıyla garanti altına alınmıştır. Piyasa özgürlüklerini korumanın ve ara ara piyasa güçlerinin azalan kuvvetini yeniden canlandırmanın dışında, politik iktidarın güvensizliğin üretilmesine doğrudan müdahele etmesine hiç gerek yoktu. Yurttaşlarından disiplinli olmalarını ve yasalara riayet etmelerini talep ederek, sapkınca ama güvenilir bir biçimde, meşruiyetini yurttaşlarının halihazırda yaşadıkları kırılganlığın ve belirsizliğin boyutunu yumuşatma vaadi üzerinde sürdürebiliyordu. Vaat ettiği şey, serbest piyasa güçlerinin yarattığı zarar ve hasarı sınırlamak, kırılgan olanları ölümcül yahut son derece acılı darbelerden korumak, serbest ve herkesin tuttuğunu kopardığı rekabetin getirmesi kaçınılmaz risklerdan bazıları karşısında yurttaşlarına garanti vermekti. Bu meşruiyet nihai ifadesini, modern yönetim biçiminin kendisini "refah devleti" olarak tanımlamasıyla buldu.

Ancak bu politik iktidar formülü, modernliğin "akışkan" aşamasıyla, ona eşlik eden yönetim biçimleri ve tahakküm stratejileriyle maziye karışmaya başladı. "Refah devletinin" kurumları aşama aşama parçalanıp ortadan kaldırılırken, eskiden işletmelerin faaliyetlerine, piyasa rekabetinin serbestliğine ve yarattığı vahim sonuçlara getirilmiş kısıtlamalar tek tek lağvedildi. Devletin koruyucu işlevleri işsiz ve yararsız ufak bir azınlığıyla sınırlanmış oldu. Ancak bu azınlık bile, "toplumsal ilgi meselesi" olmaktan çıkıp bir "yasa ve düzen sorunu" şeklinde tanımlanma eğilimindeydi. Piyasa oyununa katılmaktan aciz oluşları giderek onları suçlu haline getirmekteydi. Devlet serbest piyasanın mantığından (veya mantıksızlığından) doğan kırılganlık ve belirsizliğin sorumluluğunu üstlenmez oldu. Şimdi bu durum özel bir kusur ve özel bir mesele olarak yeniden tanımlanmış, bireylerin kendi şahsi mülkleri ve kaynaklarıyla baş edip çözmeye çalışacakları sorunlara dönüşmüştü. Ulrich

Beck'in meşhur ifadesiyle, insanlardan artık sistematik çelişkilere biyografik çözümler getirmeleri bekleniyordu.[33]

Bu yeni eğilimlerin bir yan etkisi vardır: Yurttaşlarına bela olmuş kırılganlık ve belirsizlikle mücadelede vazgeçilmez bir role sahip olduğunu iddia eden devlet iktidarının modern zamanlarda giderek üzerine tüm ağırlığıyla dayandığı temelleri yıkmaktadır. Geniş kesimlerce fark edilen ve her geçen gün büyüyen bir politik uyuşukluk, politik çıkarların ve bağlılıkların aşınması (Peter Drucker'ın meşhur sözüyle "toplum eliyle kurtuluş imkânı kalmamıştır" yahut Margaret Thatcher'ın benzer bir sertlikle söylediği gibi "toplum diye bir şey yoktur", sadece bireyler ve aileleri vardır), nüfusun kurumsallaşmış siyasete katılmaktan büyük oranda imtina etmesi, devlet iktidarının müesses temellerinin çözüldüğüne tanıklık etmektedir.

Piyasanın dayattığı güvensizliğin etkileri karşısında eskiden programına aldığı iyileştirici tutumu terk etmesinden ve aksine yurttaşlarının iyiliğiyle ilgilenen tüm politik iktidarlar için bu güvensizliği sürdürmek ve yoğunlaştırmanın bir görev olduğunu ilan etmesinden ötürü, çağdaş devlet meşruiyet açısından kırılganlığın ve belirsizliğin başka, ekonomik olmayan türlerini bulmak zorundadır. Bu alternatif görünüşe göre kişisel güvenlik meselesinde konumlanmıştır (bunu yapan sadece o olmasa da en dikkat çekici şekilde gerçekleştirense ABD yönetimidir): İnsan bedenine yönelik tehditler, suç faaliyetlerinden elde edilen varlıklar ve ortamlar, "altsınıfların" antisosyal davranışları ve en yakın dönemde küresel terörizm. Rahat edemeyecek kadar belirgin ve görünür olan piyasa kaynaklı güvensizliklerin aksine, devletin kaybettiği kefaret tekelini kazanma umuduyla sarıldığı bu alternatif güvensizlik yeterli miktarda "resmî korku" yaratmak ve aynı zamanda devlet idaresinin bir şey yapamayacağı ya da yapmak istemediği ekonomi kaynaklı güvensizlikleri gölgede bırakıp tali bir konuma indirgemek için pekiştirilmesi, en azından epey abartılması gerekmektedir.

---

33. Bkz. Ulrich Beck, *Risk Society*, Çev. Mark Ritter, Sage, Londra, 1992 [*Risk Toplumu*, Çev. Bülent Doğan, İthaki Yay., 2011], s. 137.

Piyasanın sosyal mevkilere, insanların özhaysiyetlerine ve geçimlerine verdiği zararın alabildiğine bariz dehşetinden farklı olarak, kişisel güvenliğe tehdit oluşturan tehlikelerin olabildiğince kötü ve korkutucu bir şekilde sunulup algılanması için çok çaba sarf edilmelidir. Böylece (aynı Stalinist politik rejimde olduğu gibi) tehditlerin gayrimaddileşmesi olağanüstü bir olay olarak, devlet organlarının ihtiyatı, ilgisi ve iyi niyetinin sonucu olarak görülüp alkışlanabilir. İstisna yaratma gücünün, olağanüstü devletin ve düşman göstermelerin zirveye çıktığı günlerde yaşamamızda şaşılacak bir yan yok (sadık bir Nazi olan Carl Schmitt'in entelektüel çevrelere dönmesinde de şaşılacak bir şey yok). İstisna tutma gücünün egemenliğin ebedî özü olup olmadığı ve düşmanların seçimiyle teşhir edilmesinin "politik" olan şeye temel teşkil edip etmediği tartışmalı bir sorudur. Ancak bugünlerde iktidarların bu iki faaliyetle hiç olmadıkları kadar meşgul olduklarına şüphe yoktur.

CRM *İnsan hakları meselesini yeniden tartışmaya sokmama izin veriniz. Az önce Milletler Cemiyeti'ne değindiniz. Bu noktada, bugün bildiğimiz gibi bu kurumla Birleşmiş Milletler'in etnik merkezli temeller üzerine inşa edilmiş olduklarını gözden kaçırmak zordur. Postkolonyal jepolitik ortamda, özellikle Latin Amerika'daki yerli ulusların kendi kaderlerini tayin etme hakkı ve özerklikleriyle ilgili çarpıcı etkileri olduğu görmezden gelinemez.*[34] *Ancak yakın zamanda kabul edilen Birleşmiş Milletler Yerli Halkların Haklar Beyannamesi (2007)*[35] *önemli ve olumlu değişimleri yansıtmaktadır. Egemenlik ve yeni yüzyılımızla bağ-*

34. Milletler Cemiyeti'nin Avrupa merkezli temelleri ve genel tarihi üzerine bkz. J.E. Falkowski, *Indian Law/Race Law: A Five Hundred-Year History*, Praeger, New York, 1992. Ayrıca bkz. Rovirosa-Madrazo, "Indigenous rights;" G. Schwarzenberger, *Power Politics: A Study of World Society*, Stevens & Sons, Londra, 1964. Belli ilgili hükümlerle ilgili bkz. Non-Self Governing Territories Provision [Özyönetimi Olmayan Topraklarla İlgili Hükümler] ve 1960 Declaration Regarding the Granting of Independence to Colonial Peoples [Sömürge Halklarına Bağımsızlıklarının Tanınmasıyla İlgili 1960 Tarihli Beyanname].
35. Genel Meclis Kararıyla kabul edilmiştir, 61/295, 13 Eylül 2007.

lantısı hakkında söylediklerinizi daha da açacak ikinci soruysa üç unsura ayrılmaktadır: Birçok başka etmenin dışında, biraz önce bahsettiğiniz gibi ulus-devletlerin egemenliğindeki aşınma yüzünden yaşanan finansal krizden sonra, BM sisteminin geleceğini nasıl görüyorsunuz? Eğer küreselleşme halihazırda karmaşık bir mesele olan egemenliği daha da kötüleştirdiyse, uluslararası topluluğu nasıl bir gelecek bekliyor? Kuralsızlaştırma çağında devletten geriye kalan şey, uluslararası insan haklarını uygulatmak için ne yapabilir? Size göre Irak Savaşı'ndan sonra BM'nin itibarının zedelendiği bir noktada, insan hakları öğretisinin kimi yazarlara göre politik, askerî ve ekonomik güçler elinde giderek bir mazerete dönüştüğünü dikkate alırsak insan haklarıyla ilgili en acil meseleler nelerdir?[36] *İnsan hakları öğretisindeki ikilemlere göreli/evrenselci tartışmaların ötesinde nasıl yaklaşabiliriz?*[37] *Bugün tanık olduğumuz birçok şiddetli çatışmanın kalbinde sık sık aralarındaki gerilimin yattığını düşünürsek, evrenselci ve göreli yaklaşımlar arasındaki çatışmayı ele almanın en iyi yolu nedir?*

Ve son olarak 2008'de İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin altmışıncı yıldönümünü andık. İlanını takip eden yıllarda BM anlatısındaki bir dizi değişiklik, birbiriyle çatışan yaklaşımlara[38]

36. Bkz. C. Douzinas, *Human Rights and Empire: The Political Philosophy of Cosmopolitanism*, Routledge-Cavendish, Londra, 2007 [İnsan Hakları ve İmparatorluk: Kozmopolitanizmin Siyasi Felsefesi, Çev. Kasım Akbaş, Rabia Sağlam, İst. Bilgi Üni. Yay., 2017].

37. C. Rovirosa-Madrazo, "Objetivos de desarrollo del milenio y derechos indigenas. Apuntes para una estrategia pedagogica de transgresion epistemologica en la educacion para los derechos humanos", Evrensel Kültür Forumu'na sunulmuş bildiri, Monterrey, 2007; Rovirosa-Madrazo, "Analfabetismens censur."

38. Bunun içine *sivil ve politik haklara* odaklanan söylemden *sosyal ve ekonomik haklara* odaklanan söyleme geçiş de dahildir. Farklı akımları ele alan bir inceleme için bkz. R.K. Smith ve C. van den Anker, *The Essentials of Human Rights*, Hodder Arnold, New York, 2005. Eleştirel bir yaklaşım için bkz. Douzinas, *Human Rights and Empire;* C. Douzinas, *The End of Human Rights: Critical Legal Thought at the Fin-de-Siecle*, Hart, Oxford, 2000 [İnsan Haklarının Sonu: Yeni Binyılda Eleştirel Hukuk Kuramı, Çev. Kasım Akbaş, Umre Deniz Tuna, Dipnot Yay., 2018]; S. Zizek, *The Obscenity of Human Rights: Violence as Symptom* (2005), www.lacan.com/zizviol.htm. Daha derin bir tartışma için bkz. Rovirosa-Madrazo, "Objetivos

ve yeni hareketlere (sözde "yeni açığa çıkan insan hakları" da dahil) vesile oldu.[39] *Soru şu: İlk kez Soykırımdan sonra yazıldığı dönemde bıraktığı etkiye kıyasla, Evrensel Beyanname geçerliliğini sizce yitirdi mi, yoksa artırdı mı?*

İlk beyanname geçtiğimiz yüzyılda olduğu gibi hâlâ bizim için değerli olacak mı, yoksa modernitenin "son" kayıp hazinesini, akışkanlığın nihai kazazedesini mi temsil edecek?

Zygmunt Bauman I. Dünya Savaşı zamanında, yani Avrupalı emperyal tekellerin çatışan çıkarları yüzünden çıkmış, Avrupalı güçler arasında verilse de dünyanın tüm köşelerini etkisi altına almış savaşta, "egemenlik" Avrupalıların yeryüzünü oyun sahaları olarak ele alma yetisine (ve dahası Avrupalıların ihtiraslarına) karşılık gelen zorlu bir kavramdı. Mevcut imparatorlukların veya imparatorluk kurmayı hedefleyenlerin ölçütlerine göre tasarlanmış egemenliği, ancak birkaç devlet iddia edebilir, çok daha azı bu iddiasının kabul edilmesini sağlayabilirdi. Sadece Milletler Cemiyeti'nin Cenevre'deki ufak binasını BM'nin New York'taki müthiş kompleksiyle kıyaslayın. Ya da eski telefon rehberlerinde bir sayfanın yarısını dolduran ülke alan kodlarını, internetten ticaret yapan şirketlerin aralarından seçmeniz için önünüze koyduğu ülke listesinin uzunluğuyla karşılaştırın. Egemen bir güç, devlet veya halk olarak kabul görmek için, pratik anlamda ikna edici bir şekilde olmasa da teoride, o gücün, devletin veya halkın politik egemenliğini ekonomik, askerî ve kültürel bir özyeterlilik üzerinde inşa etmesi gerekiyordu. Bugün BM'nin 200 tuhaf üyesinden hiçbiri özerklik testini bu üç alandan hiçbirinde geçemez. Bugün "politik açıdan bağımsız" birimlerin çoğalması, "uluslararası topluluğun" (bu tuhaf ifadeyle kastedilen her neyse)

---

de desarrollo" ve "evrensel" olanın "belirsizliğiyle" ilgili daha yakın bir tartışma için bkz. J. Butler, "Restaging the universal: hegemony and the limits of formalism"; S. Zizek, "Holding the Place, ikisi de şu eserde yer almaktadır: J. Butler, E. Laclau ve S. Zizek, *Contingency, Hegemony, Universality,* Verso, Londra, 2000 [*Olumsallık, Hegemonya, Evrensellik*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yay., 2009].

39. Bkz. Barcelona Yeni İnsan Hakları Beyannamesi.

egemenliği kabul etmesi için karşılanması gereken standartların alabildiğine aşağıya çekilmesiyle mümkün olmaktadır.

Milletler Cemiyeti'nin ilan ettiği amaç ve görev insan haklarının değil "kolektif güvenliğin" korunmasıydı. "Kolektif güvenlikle" kastedilen statükonun sürdürülmesiydi ve "statüko" da yerkürenin birkaç düzine egemen yapıya, kendi sınırları içinde daha güçlü yapıların tacizleri veya işgallerine karşı korunan devletlere bölünmüş olmasıydı. Teritoryal egemenliklerine kavuşmuş yapıların, toplu halde gezegenin egemen parçalara bölünmesini ilkesel olarak kabul edip savunduklarını söylemek mümkündür. Hiçbir sınır ihlal edilmediğinde, hiçbir teritoryal saldırı gerçekleşmediğinde, bir devletin içişlerine karışılmadığında veya iç egemenliği tehdit edilmediğinde, Milletler Cemiyeti kendisini yasal yükümlülüklerini tamamen yerine getirmiş bir kurum olarak görüyordu. Milletler Cemiyeti'nin her müesses üyesine, kendi sınırları içinde yaşayan halkın tek meşru temsilcisi ve sözcüsü olma rolü bahşedilmişti. Bu halkın başına ne geldiği ve başlarındaki güçlerin onlara nasıl davrandığı her üyenin kendi "iç işi" olup Cemiyetin ilgisi dışındaydı. Aslında Milletler Cemiyeti'nden dişi ve tırnağıyla koruması için hayata geçirilmesi istenen devlet egemenliği fikrinin içkin, ayrılmaz ve hatta belki temel parçasıydı.

Eğer Carl Schmitt'e inanıyorsak (muhtemelen katı modern çağın politik doxa'sını en ayık kafayla ve tumturaklı bir şekilde sentezlemiş kişi) siyasetin kalbi (aslında belirleyici özelliği), bir düşman tanımlamaktı. Seçilen düşmanın husumet eylemler planlayıp planlamadığı veya düşmanlık edip etmediği önemsizdi. Tek önemli olan, egemenin emriyle düşman ilan edilmiş olmasıydı. Düşmanın sınırların içinde veya dışında olması da önemli değildi. "Karar alma" imtiyazını kullanan (yani attığı adımların nedenini açıklamasıyla bu adımları başka etmenlerle ilişkilendirme zorunluluğu olmayan) egemen istediği anda birini düşman olarak göstermekte özgürdü. Tek (zorunlu olmasa da tavsiye edilen) kaygısı yaptığı tercihin uygun olup olmadığıydı. Erişilebilir ve iktidarın üstesinden gelebileceği bir düşman

tanımlamak, uygunluk açısından en ideal olanıydı. Bu koşullar kimi insanlar için hiç de hayra alamet değildi fakat tam olarak kimin düşman olacağı egemenin karar alma gücüne terk edilmişti. Nitekim dışardaki gerçek veya farazi düşmanlarla ilgilenen "kolektif güvenlik" sayesinde, egemenler tebaalarının itaatkâr tutumunu ateşli bir desteğe çevirmek için odaklarını kapsamlı ve verimli bir şekilde iç tehditlere kaydırabiliyorlardı.

Hannah Arendt modern çağın anayasal belgelerinden birinde rastladığı şu kanatlı deyişin kendine has müphemliğini kusursuz bir şekilde tespit etmişti: "İnsanların ve yurttaşların hakları." Yurttaşlar insan oldukları için mi haklara sahiptiler, yoksa tam tersi mi geçerliydi? İnsan hakları ancak söz konusu insan aynı zamanda yurttaş olduğunda mı geçerli ve yürürlükte sayılmakta? Esas soru (ima edilen fakat yanıtlanmayan, açıkta bırakılan ve egemenlerin "karar alma" pratiklerine terk edilen soru), yurttaş olmayan insanın statüsüydü. Dahası kaynaklarını ve enerjisini, teritoryal ayrımları ve egemenler arasındaki bölünmeleri korumak için harcayan bir gezegende, "yurttaş" olmanın anlamı sadece egemen devletlerden birinin yurttaşı olmaktı. Carl Schmitt'in ve günümüzde onun en etkili yorumcularından olmuş Giorgio Agamben'in kullandığı retorik figürlere öykünürsek, devletsiz insanların statüsünde haklara sadece onları ortadan kaldırarak veya inkâr ederek müdahale edildiğini söylememiz mümkündür. Tüm pratik niyetleri ve maksatlarıyla, "insan hakları" kavramı Milletler Cemiyeti zamanında, arkasında egemen bir devletin desteğiyle verilmemişse (bu mantıkla yine onun geri alabileceği) boş bir terimden ibaretti.

Bu açıdan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (imzalanması, egemenlerin düşman atama ve onların kaderini tayin etme özgürlüklerini nereye kadar götürebileceklerinin tiksindirici keşfiyle belleklerde hâlâ tazeliğini koruyan sarsıcı etkinin sonucunda olmuştur) gerçek bir yenilikti. Fakat tarihi boyunca ölü bir metin olarak (yani uygulanamayan ve uygulanması imkânsız bir niyet beyanı) kaldı. Altmış yıl sonra hâlâ düzenli, müesses kurumsal destekten yoksun haldedir. Aslına bakılırsa

desteği, kamuoyunda bu hakların ihlaline duyulan öfkeyle şiddet kurbanlarına beslenen şefkatin kararsız, genelde kısa ömürlü patlamaları hariç ve genelde iş işten geçtikten sonra verilmiş hükümler dışında hiçbir yerde bulamaz. Her ikisi de mevcut görevi nihayete erdiremeden enerjisi tükenen "desteklerdir". Geleceği, şimdiye dek gemi azıya almış ve kuralsız bir şekilde süren küreselleşmenin toplumsal ve politik sonuçları üzerinde etkin bir denetim kurabilecek, gerçek anlamda küresel kurumların yaratılmasına dönük genel bir meselede aşama kaydedilip kaydedilemeyeceğine bağlıdır (buna "negatif" küreselleşme demekteyim: Sınırları ve toplulukların özsavunma hatlarını aşmakta, yerel düzlemlerde kabul edilip bağlayıcılığı olan yasaları ihlal etmede veya baypas etmede uzmanlaşmış güçlerle sınırlı bir küreselleşme).

Küreselleşmenin ilerleyişine gelince, siyaset ekonominin yani yasal, yasadışı ve gölge ekonomilerin çok gerisinde kalmaktadır. Roosevelt ve Churchill'in Newfoundland'teki Placentia Körfezi'nde imzaladığı, küresel düzenin üzerine inşa edildiği dört ilkeyi tanımlamış Atlantik Anlaşması ile bu ilkeleri destekleyecek araçları hayata geçirmeyi hedeflemiş BM Sözleşmesi, devletin egemenliği önünde hiçbir sınır görmemişlerdir. Dolayısıyla insan haklarının savaştan önceki statüsünde hiçbir değişikliğe de gitmediler (Atlantik Anlaşması'nda bir tür evrensel bir insan hakkının açığa çıkmasına vesile olmuş tek form, ülke vatandaşlarına tercih ettikleri yönetim biçimini seçme hakkının tanınmasıydı; ancak burada yine her ülkenin bölünmez egemenliğine, diğer güçlerin müdahalelerine maruz kalmama hakkına vurgu yapılmaktaydı). Birleşmiş Milletler'e daha işin en başında devlet egemenliğinin kutsallığını gözetmesi ve dışarıdan yapılacak, a priori saldırganlık olarak tanımlanmış ihlallerle mücadele etmesi (daha iyisi bu ihlalleri önlemesi) söylenmişti.

Küresel düzlemde gezegenin tamamına yayılmış düzeni korumak için kurulması umulan yapılarla yerleştirilmesi beklenen prosedürler, yapıları itibariyle küresel değil "uluslararasıydı" (daha kesin ifadeyle devletlerarasıydı): Savaştan sonraki eko-

nomik kopuşlar bu yapıları ve prosedürleri, hızla küreselleşen emtia, finans ve işgücü piyasalarını denetlemek ve yönlendirmek şöyle dursun, karşısına alıp ilgilenme konusunda bile feci derecede yetersiz hale getirdi. İki gerçeklik (politik ve ekonomik) çok daha bariz bir biçimde karşıt yönlerde hareket eder oldu. BM devletin gücünü artırıp tahkim etmeye çalışmışsa, küresel ekonomik güçler de planlı veya plansız devlete ve çok bariz bir şekilde ulusal egemenliğe sınırlar getirdi (bu sınırlamalara "deregülasyon/kuralsızlaştırma", "özelleştirme" veya "ticaretle sermaye transferlerinin serbestliği" gibi çeşitli kod isimler verilmekteydi). Küresel ekonomik güçlerin getirdiği baskının yan ürünü, resmî anlamda egemen devletlerin gerçekten çarpıcı biçimde çoğalması oldu. Süregelen "uluslararası siyaset" dramındaki oyuncu kadrosunu iyice parçalayan fakat siyasetin küresel finansla aynı seviye gelme şansını daha da azaltmış ve yuları iyice küresel ekonomik güçlerin eline vermiş bir eğilimdi bu.

Genel olarak bizler, politik denetimden kopmuş bir ekonominin siyaseti olabildiğince güçsüz bıraktığı koşullarda yaşıyoruz. Ancak yakın zamanda küresel ekonomik devin çöküşü, o görkemli ve müthiş şatonun temellerinin kilden ve kumdan yapıldığını açığa sermiştir. Politik yapılarının rolünü, yerel mahallelerdeki asayişi kollayan ve sürdüren polis karakollarının rolüne indirgemek, neticede bunu ortaya atarken paydaşların çıkarına ve genel anlamda daha fazla kâr yapma adına hareket ettiklerini düşünmüş kişilere pek fayda sağlamamıştır.

Geçmişte alaya aldıkları "devlet bürokrasisinden" kurtulmaya çalışan bu ekonomik devlerin, tarih kitaplarına küresel sermayenin Canossa'sı mı olacağı, yoksa sermayenin kendi başına devam ettirdiği pratiklerin daha önce fethetmekte ve sömürmekte başarısız olduğu alanlara erişmeye dönük kurnaz bir girişim mi olacağı henüz belli değildir. Bugün her zamanki gibi, küresel şirketlerin dipsiz hazinelerini altınlarla doldurması beklenen kişiler yine "sıradan insanlardır". Kışkırtıldıklarında ve ayartıldıklarını bunu yeterli miktarda yapmadıklarında, devlet eliyle kendilerinin ve çocuklarının geleceğini, en zeki halkla

ilişkiler ajanslarının kışkırtmaları ve ikna yöntemleriyle bile kabul etmeyecekleri bir şekilde ipotek altına almaya zorlanmaları daha yeterli bir kaynak sağlayacaktır.

Uluslararası insan haklarından bahsediyorsunuz... Bunlar genelde işler vaziyettedirler fakat bu hakları ihlal edip yakayı sıyırabileceklerine inanan güçler tarafından hiçe sayıldıkları korkunç (eğer utançla kapatılıyorsa) vakalarla sınırlanmaktadırlar (yerkürenin çeşitli bölgelerinde CIA veya Pentagon'un "teröre karşı savaş" adıyla inşa ettiği, işlettiği veya kiraladığı gizli ve eğreti hapislerde, kamplarda yahut işkence odalarında kapatılıp hiçbir yargılama olmadan tutulan insanların örneğinde olduğu gibi). Bu istisnaları ayrı tutarsak, insanlar genelde gezegenin her yerinde insanca muamele göreceklerini beklerler. En azından bunun, oradaki yerli insanlara gösterilen insanlıkla aynı olacağını düşünürler. Elçilikler ve konsolosluklardan temsil ettikleri ülkelerin yurttaşlarıyla ilgilenmeleri beklenir ve talep edilir. Aynı yukarıda ele aldığımız devlet egemenliğinin korunmasında olduğu gibi, insan haklarının "evrenselliği" de hükümetler arasında tarafların istendiği şekilde davranmasını sağlayacak bir dayanışmanın varlığıyla korunup temin altına alınabilir. Fakat bir ülke yurttaşlarının yabancı ülkelerde iyi muamele göreceğinden emin olup aynı inceliği diğerlerine göstermediğinde, bu dayanışmanın tek taraflı bir şekilde yıkılmasını önleyecek hiçbir şey yoktur.

İşte "uluslararası insan haklarının" durumu bu şekildedir. Ama böylesi sınırlı bir hacimde bile, bu haklar koşulsuz bir şekilde verilip tanınmazlar. İnsanca muamele görme hakkına sahip olmak için yabancıların, tanınmış bir devletin yurttaşı olduklarını kanıtlayacak geçerli bir pasaporta ihtiyaçları vardır. Ayrıca sınırlarda geçişi denetlemekle sorumlu yetkililerin kendilerini girişten menetmemeleri de gerekir. Bu alanda devletlerarası dayanışma sona ermektedir. Yabancıların herhangi bir suçlama olmadan kapatılmaları ve kovulmalarında "uluslararası bir simetri" yoktur. Yurttaşlarına mahkûm oldukları ülkelerdekiyle aynı muamele gösterilmişse, bunu yapan hükümetlerin öfkeye

yol açması ve "uluslararası insan hakları adına" yaptırımlarla cezalandırılmak istenmesi çok muhtemeldir. Bu satırları yazarken *New York Times*'ın 27 Aralık 2008 sayısından kısa bir habere rastladım. ABD'nin ve aslında tüm Avrupa'nın günlük gazetelerinde benzerlerini bulabileceğiniz, gösteri dünyasından meşhur isimlerin yatak odalarından gelen en son haberlerle politik sahnede yaşanmış son "uluslararası" toplantının kısa notları arasına sıkıştırılmış ufak bir sütundu. Bir parçasını alıntılamama izin veriniz:

> CENTRAL FALLS, R.I. – Bu küçük ve hırpani değirmen kentinde yaşayan çok az kişi, Donald W. Wyatt Tutukevi üzerine kafa yormuştu. Burası şehrin ucundaki halka açık top sahasının arkasında bulunan maksimum güvenlikli bir hapishaneydi. Alanı genişlemesine ve dikenli teller eklenmesine rağmen, Wyatt küçük lig oyunlarının fonu olmaya devam etti. Adı sponsor olduğu takımın şapkalarına yazılıyordu... Ardından insanlar kaybolmaya başladılar: St. Matthew's Roma Katolik Okulu'ndan bir ibadet grubunun lideri; kamuya ait sözleşmeli okulda okuyan bir ikinci sınıf öğrencisinin babası, vilayetin mahkeme salonunda yerleri süpüren bir kadın. Günler süren aramalardan sonra, aileleri onları Wyatt'ın içine kapatılmış halde buldular. Evlerinden sadece birkaç adım ötede olsa da bambaşka bir dünyaydı burası... Ağırlığı Latinlerden oluşan bu kentte, hapishanenin herkesin duyduğu türden uyuşturucu satıcıları ve çete mensuplarının dışında, hiçbir suçla yargılanmayan, ülkenin yasadışı göç üzerindeki baskısının kurbanı olmuş yüzlerce insanı kapatmış olduğunu çok az kişi fark etmişti. Wyatt'ın, çok daha büyük ve çok daha uzaklarda bulunan, karşı çıkma şansları zayıf tutuklanmış insanları sınır dışına yollayan geniş bir hapishaneler ağının portalı olduğunu ise daha az kişi biliyordu.

Ama şunu belirtmeme izin verin: Evrensel Beyannamede ifade edildiği özgün haliyle "insan hakları" kavramına çok daha derin bir anlam daha ilave edilmiştir. Bugüne dek bir önerme olarak kalmış, "istisna yaratma", geri çekerek veya askıya alarak bir yasayı uygulatma hakkına sahip güçleri hiçbir şekilde bağlamayan bir anlam. Bu derin anlam, kaynağını ülkelerinden

kovulan, yurttaşlıktan menedilen ve ölüm korkusuyla ülkesini terk eden kişiler de dahil olmak üzere tüm insanlar için geçerli, vazgeçilmez "doğal haklardan" alan insan haklarına işaret etmektedir. Ayrıca devletlerin "egemenlik" fikrinden çıkardığı ayrıcalıkları, tebaasının onurunu hiçe sayma ve onlara insan oldukları için borçlu olduğu saygıyı göstermeme imtiyazlarına karşı çıkan insan haklarına gönderme yapmaktadır. Küresel (tüm gezegen için geçerli) insan hakları yerine uluslararası (devletler ve hükümetler arası) haklardan bahsetmek mecburiyetinde olduğumuz sürece, talep edeceği pratikler bir yana bu derin insan hakları kavrayışının evrensel bir kurala dönüşeceğinden bile şüpheliyim. Bu durumda zımnen, eldeki sözcüğü ete kemiğe büründürecek kaynaklara sahip, küresel, politik ve hukuki kurumları (ki şu an yokturlar) eyleme çağırmak yerine hükümetlerin onayladığı bir anlaşmaya gönderme yapılmaktadır.

CRM *Birçoğumuz yaklaşık on yıl önce 11 Eylül Olaylarının gerçekleştiği anda nerede olduğumuzu ve ne yaptığımızı asla unutmayacağız. Eylül 2001'de Kuzey Amerika kentlerine yapılan terör saldırıları, koca bir kuşağın kolektif belleğiyle kolektif "imgelemine" kazınmış oldu. 21. yüzyılın ilk yarısında siyasete bakışımızı biçimlendirdi. Çoğumuz kuşku ve dehşetle felç geçirdi. Ancak bir kısmımız kısa sürede, bu trajik olayların sonucunda bizi tehditlerden korumayı vaat etmiş modern kurumların bizzat sivil özgürlüklerimizi saldırabileceğini fark ederken, kimisi bir "korku endüstrisi" ve "korku kültürünün" yükseleceğini öngördü.*[40] *Sezgilerinde haksız da değillerdi: Saldırılardan hemen sonra ABD ve Britanya şu veya bu şekilde sivil özgürlüklerin ihlaliyle sonuçlanacak yeni yasalar çıkardılar.*[41] *Sadece küçük ve aşırılıkçı*

40. Bkz. H. Bellinghausen, "La invencion del miedo", *La Jornada,* 15 Eylül 2008; P. Sloterdijk, *Temblores de aire, en las fuentes del terror,* Pre-Textos, Valencia, 2003; ayrıca bkz. A. Vasquez Rocca, "Peter Sloterdijk. Temblores de aire, atmoterrorismo y crepusculo de la inmunidad", *Nomadas, Revisa Critica de Ciencias Sociales y Juridicas* (Universidad Complutense de Madrid), no. 17 (2008): 159-70.
41. Bu sebeple son açıklamalarında Cenevre merkezli Uluslararası Hukukçular Heyeti'nin üyesi olan, başkanları eski Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek

bir grubun bu saldırılara göz yumduğunu veya desteklediğini, geri kalanlarca tüm dünyada lanetlendiğini biliyoruz. Fakat şimdi size soracağım soru şu: Uluslararası terörü lanetleyerek, onu politik ve ahlaki açıdan kabul edilmez bir şeye indirgeyerek (ki öyledir), yeni otoriterlik biçimlerinin açığa çıkışını gözden mi kaçırdık?

Max Weber'in kavramlarından "meşru şiddet kullanma tekeli"[42] *bugün terör meselesini anlamak için uygun mu? Son on yılda uluslararası terörizmin (1970'lerde olduğu gibi) çevreden dünya siyasetinin merkezine taşınmasıyla, devlet tekelinin tehdit altında olduğunu söylemek analitik açıdan doğru olur mu? "Meşrulaştırılmış baskının" tekeli olmak için verilen (çevre ve merkez arasında) bir savaşa mı tanıklık ediyoruz? "Devlet terörizmi" sosyolojik ve epistemeolojik anlamda geçerli mi? Günümüzün paranoyak atmosferinde bu meşru, faydalı ve uygun bir soru mu? "Şiddetin özelleştirilmesi" (Irak'tan Britanya'daki araba parklarına, "örgütlü suçların" tehdidi altındaki Latin Amerika ülkelerinin mahallelerine varıncaya kadar, "kanun infaz" ve "kişisel güvenlik" şirketlerinin çoğalmasıyla "güvenlik satan" yeni bir endüstrinin açığa çıkması) "meşru şiddet kullanımının" tekeli olmak için verilen mücadelede denklemin bir parçası mı? Eğer devlet tekeli tehlikedeyse, bu çekilmenin sonuçları ne olacak? Yoksa ikincisi ilkinin bir parçası olarak mı tanınacak. Nitekim yeni ABD Ulusal İstihbaratı tarafından "ulusal güvenlik" unsurları olarak tanımlanmışlardır.*[43]

Zygmunt Bauman Max Weber devletin baskı kurma (güç kullanma) tekelini, devletin diğer toplumsal kurumlar arasındaki eşsiz konumunu tanımlayan bir varsayım olarak ele almıştı. Baskı tekeli dolayısıyla devletin iddia ettiği bir şeydi fakat nadiren

Komiseri Mary Robinso olan avukatlar, 11 Eylül terör saldırılarından beri sivil özgürlüklere verilen uzun vadeli zararlar konusunda uyarılarda bulunmuşlardır.

42. M. Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, Free Press, New York, 1964 [*Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, Çev. Özer Ozankaya, Cem Yay., 2011].

43. Bkz. *La Jornada*, 13 Kasım 2009.

gerçek anlamda söz konusu olmaktaydı. Devlet organlarının emriyle kullanması buyrulmadıkça veya kullanmaları için izin verilmedikçe, kimseye şiddet ve baskı kullanma meşruiyetinin verilmemesi demekti. Aynı şekilde diğer tüm baskı kullanımları birer ihlal olarak tanımlanmış ve cezalandırılacak suçlar olarak görülmüştü. Basit bir ifadeyle, devletin baskı tekeli kurma talebi, devletin baskıyla (yani meşru şiddetle) şiddeti (gayrimeşru baskı) ayıran bağlayıcı bir çizgi çekme hakkını tanımlamış oldu. Bunun türevi, hangi şiddet kullanımlarının yasa ve düzeni tesis etmek ya da korumak gibi amaçlara hizmet eden baskı türlerinden sayılacağına, hangilerinin kasıtlı olarak yahut yarattığı sonuçlar itibariyle yasalara ve düzene karşı geldiğine karar verme hakkının devlette olmasıydı. Pratikte bu ayrımı yapma hakkını tek başına gaspetmiş olması, büyük oranda modern devletle sınırlı bir özellikti. Doğrusu modern devleti, premodern türlerinden ayıran bir nitelikti (Norbert Elias'ın politik terimler yerine bir nebze yanıltıcı bir kültürel terimle "medenileşme süreci" olarak tarif ettiği koşul).

Modern çağın büyük bir dilimi boyunca, yukarıdaki koşulların doğal sonucu şöyle bir varsayım oldu: Gücün (yani şiddetten ayrı bir baskı gücünün) yasal kullanımı, politik denetime tabi devlet organlarından başka hiç kimsenin uygulayamayacağı, gerçekleştiremeyeceği ve idare edemeyeceği bir şeydir. Oysa modern devletin başka geleneksel işlevlerinden bazılarıyla birlikte, bu birçok önemli unsuruyla özel (ticari) aktörlere devredilmiştir. Şimdiye dek gördüğümüz en çarpıcı örnekler, özel hapishaneler veya toplama kampları, özel soruşturma ve müfettişlik kurumları, özel şartlı tahliye hizmetleri ve silahlı muhafızlardan farksız "özel polislerdir".

Ancak ortada çok daha derin, büyük oranda gözlerden saklı kalan, sadece devletin baskıyı şiddetten ayıran çizgiyi çekme ve koruma hakkını aşındırmakla kalmayıp bu ayrımın açıklığını da bulanıklaştıran bir süreç vardır: Netin meşru hakları meydana getirdiği, korunması zorunlu "yasalar ve düzenin" ayrılmaz parçası olduğu ve neyin gayrimeşru, yersiz birer dayatma ola-

cağıyla ilgili ihtilafların artması. Bu diğer süreç, bugün insanlar arasındaki bağların doğasında ve bu bağların içeriğini meydana getiren haklarla görevlerde yaşanan değişimlerin bir parçasıdır. Cinsel hizmetlerin tedariki kocanın hakkı, kadının görevi midir gerçekten? Anne-babaların ayrıcalıkları çocukların ruhsal ve bedensel yapılarına nereye kadar müdahale edebilir? Patronların çalışanlara göstereceği muamelenin sınırları nelerdir? "Evlilikte eşin tecavüzü", "sevgili tecavüzü", "çocukların cinsel suistimali", "işyerinde cinsel taciz" gibi yeni kavramlar bu sürecin kapsamına ve şiddetine işaret etmektedir. Gündelik yaşam içinde ve gündelik etkileşimlerde baskı ve şiddet kavramları, normlarla desteklenen veya mahkûm edilen güç kullanımları, görevler ve mesnetsiz dayatmalar şimdi aynı potada erimektedir. Hepsi ihtilaflı konulardır. Hatta verili norm, hak ve yükümlülük kavramlarının ne derece sabit ve kesin olduğunu, onların bağlayıcılığını korumaktan sorumlu güçlerin ne derece güçlü ve kararlı olduğunu, öte yandan normlar, haklar ve görevlerin yeniden pazarlık masasına yatırılıp hangi sınırlara çekilebileceği, gerekli çabayla hangi yeni hakların kazanılabileceğini bulmaya dönük bitmek bilmez "keşif savaşlarının" konusu olmaktadırlar. Belli davranış kalıplarını "normal ve beklendik" şeyler kategorisinden çıkarıp "şiddetli ve cezalandırılabilir" şeylerin arasına sokmaya çalışan bu keşif savaşlarının her yere yayılmış olması ve yoğunluğu, bugün şiddet olaylarındaki sert artışın geniş kitleler için neden daha büyük bir görünürlük kazandığını büyük oranda açıklayan bir olgudur.

Devletlerin toplumda görece hareketli ama önemi büyük kesimler karşısında, teritoryal egemenliklerinde yaşanan, aynı zamanda devletin şiddetle baskıyı (daha genel anlamda meşru ve gayrimeşru yani cezalandırılabilir eylemleri) ayırmak için çizdikleri hatların bağlayıcılığını ve etkisini yok eden aşınma çok farklı bir meseledir. Örneğin Britanya Hazinesi'nin en üst derece yetkililerinden gelen son raporlara göre, en büyük (en zengin) şirketlerin kaçırdığı/ödemediği toplam vergi 3,7 ile 13,7 milyar pound arasında hesaplanmaktadır. Bu rakamsal aralığın

genişliği, yasal olarak doğru olanlarla yasal olarak yanlış olan şeyler arasındaki hukuki ayrımların bulanıklığına işaret etmektedir. Devlet kararlarının etkisi bugünlerde uygulamalarından kaçma imkânıyla geçersiz kılınabildikleri durumlarda ciddi şekilde azalma eğilimindedir. Göz önünde tutulan şirketlerin birçoğu için, merkezlerinin kayıtlı adreslerini basitçe denizaşırı bir ülkeye taşımaları, hukuken saptanmış yükümlülüklerinin geçersiz olmasına yetiyormuş gibi görünmektedir. Bu şirketleri vergi ödemeye zorlamak, sonuçta mahkemelere yasaya aykırı ihlaller olarak taşınmaktadır...

Son olarak teritoryal sınırların giderek savunulabilir olmaktan çıkma mesesi, güvenliğe konu olan mekânların önemindeki azalmayla bağlantılıydı. Küresel terörizm "düşmanı" sürekli alarm halinde tutmaya, uzun vadede finansal açıdan yıpratmaya ve modern devletlerin temin edip koruma vaadinde bulundukları kişisel güvenlik, daha önemlisi kişisel özgürlükler için yıkıcı sonuçlar yaratmaya çalışarak bu özel gelişmeden sonuna kadar faydalanmaktadır. Küresel terörün yükselişi ne kadar çığır açıcı ve şoke edici olsa da, "devletin şiddet tekeli" ilkesiyle illa özgün bir biçimde çakışmamaktadır. Bu ilke (tekrar etmeliyim ki asla gerçeğe dönüşmemiş bu varsayım, asla erişilmemiş ufuk) modern çağ boyunca çok sayıda güç tarafından çok çeşitli biçimlerde etkisiz kılınmış veya karşı konulmuştur (teoride olmasa bile pratikte böyledir). Max Weber'e göre kozmopolit teröristler, varlıklarıyla devletin ilan edip peşinden koştuğu zorunluluğa ivme katan güçlerden sadece bir diğeridir...

İkinci Bölüm

Sohbet 4
Modernite, Postmodernite ve Soykırım: Kıyımdan ve İlhaktan "Tali Hasarlara"

Citlali Rovirosa-Madrazo *Modernite ve Holocaust'da (1989) Yahudi Soykırımı'nın dehşetlerinden bu yana, tarihin bize dünya genelinde bilinen "nihai çözümler" sunmadığı sonucuna varmıştınız. Bu kitap başyapıtlarınızdan biri olarak görülüyor. Sebeplerinden biri de şunu açığa sermiş olması: "Nihai Çözüm modern rasyonelliğin işlevsiz hale gelmesi değil, onun sarsıcı ürünüydü."[1] Soykırımı söylediğiniz gibi, bürokrasi ve teknolojinin arkasındaki rasyonellik olmadan düşünmek imkânsızdı.[2] Kitabı*

1. Elliot, *The Contemporary Bauman.*
2. Bauman, *Modernity and the Holocaust* [*Modernite ve Holocaust*], s. 87.

yayınladıktan yirmi yıl sonra sorulacak soru, 21. yüzyılda ilerlediğimiz dönemde "nihai çözüm" kavramının geniş uluslararası toplulukta geçerliliği olup olmayacağı. Yıkım ve etnik temizliğin, soykırımda gördüklerimizden daha karmaşık ama daha az vahşi ve dehşetli olacağı kesin tezahürleriyle karşı karşıya geleceğimiz bir çağa girip girmediğimiz.

Keith Tester'la sohbetinizde şunları belirtmiştiniz: "Devletin 'bölünmez egemenliğindeki' genel zayıflama dikkate alındığında, dünyanın içinde bulunduğumuz bölümünde 'nihai çözümlerin' uygulanma ihtimali çok düşük. Bunları planlayabilecek, idare edebilecek ve denetleyebilecek hiçbir güç yoktur. Yeni Auschwitz'lerden ziyade daha etkili gettolaştırmaların yapılmasını ve duvarların örülmesini bekleyebiliriz."[3] Dolayısıyla sistematik imha düşüncesi, bu yüzyılın ilk günlerinde ele alınma ihtimali düşük bir şeydir. 2001'den önce çok az kişi Irak'ın ve ardından Afganistan'ın işgal edileceğini öngörmüştü. Ancak bu yakın dönemde gerçekleşmiş savaşların birkaç yıllık deneyiminden sonra, akla gelen soru "nihai çözüm" tarzı stratejilerin "belirtilerini" taşıdıklarını söylemenin uygun olup olmadığı. Bu uygun bir soru mu? Doğal olarak birçok kişi, uluslararası insan hakları hukukundaki yasal ve yargısal kriterlerden hareketle[4] Irak ve Afganistan savaşları için soykırım suçlamasının yapılamayacağını söyleyerek buna itiraz edeceklerdir. "Soykırımı" tanımlayan uluslararası yazın ve içtihatlar çok geniş, inandırıcı ve kesindir. Ancak Schabas'ın belirttiği gibi soykırımın tanımı ve kapsamı sürekli değişmektedir.[5] Fakat soykırım insanlığa karşı işlenen suçların kümelenmiş bir biçimi olarak ele alınırsa (Polonyalı Yahudi hukukçu Raphael Lemkin 1944'te bu terimi icat etmiş ilk hukuk insanıdır) ve Kuper'in gösterdiği gibi teknolojik gelişmeler katliamları daha pratik hale getirmişse,[6] eseriniz Soykırım'ın eşsiz yapısı konusunda çok net olmasına rağmen, ilki ve ikincisi

3. Bauman, *Conversations with Keith Tester* [*Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*], s. 91.
4. Özellikle Soykırım Suçunu Önleme ve Cezalandırmaya Dönük Konvansiyon.
5. W. Schabas, "Freedom from genocide", yer aldığı eser: Smith ve van den Anker, *The Essentials of Human Rights*, s. 141.
6. L. Kuper, *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century*, Yale University Press, New Haven, 1982.

arasında paralellikler çizmek mümkün müdür? Öte yandan diğer eğilimler ve "imha" planlarıyla ilgili bulgular için başka yerlere mi bakmamız gerekir? Bu uygun bir "egzersiz" midir yoksa paranoyaya düşme riskine mi gireriz? Örneğin soykırımı, soy ıslahı ve genetik mühendisliğin yeni tezahürleriyle yahut yeni biyo-yakıt endüstrisinin etkileriyle ve muhtemelen gıdaları yakarak yoksulların açlığını büyütmesiyle, çocuk köleliği ve çocuk fuhuşunun yeni formlarıyla, ya da Latin Amerika genelinde memleketlerinden zorla koparılmış yerli kadınların kısırlaştırılmasıyla özdeşleştirebilir miyiz?[7]

Zygmunt Bauman Şöyle diyeyim: Tüm benzerlikler tesadüfidir, tüm karşılaştırmalar yüzeyseldir ve bu sebepten ötürü yanıltıcıdır... Haklısınız, zaman zaman nerdeyse soykırım boyutlarına gelen toplu katliamlar Nazi Almanya'sının yenilmesiyle ve Rus komünizminin içten çökmesiyle ortadan kalkmamıştır. Ama tek günahları yanlış tür insan grubuna ait olmak yahut yanlış zamanda yanlış yerde bulunmak olan binlerce veya yüz binlerce insanın katledilmesi, 20. yüzyıla ait totaliter rejimlerin icat ettiği bir şey de değildi. Dahası muhtemelen bu yüzyılla ve ona ait totaliter rejimlerle nihayete de ermeyecektir. Soykırım boyutlarına varan toplu katliamlar, bugüne dek insanlık tarihinin kalıcı bir refakatçisi olmuştur. Ancak onları farklı etmenler harekete geçirmiş, farklı işlevleri yerine getirmiş ve farklı amaçlara hizmet etmişlerdir.

Modern totaliter rejimlerin öyküsünü, insanın insana zulmettiği diğer kanlı tezahürlerden ayıran şey Büyük Tasarılardı:

---

7. Latin Amerika'daki yerli ulusların durumu ilginçtir. Amerika kıtasının tamamında soykırım riski altında olan veya imha edilmekle tehdit edilen yerli örgütlerin sayısı azımsanamayacak kadar fazladır. Soykırımcı faaliyetlerin, yerli insanların toplu halde kısırlaştırılmasından arazi işgallerine ve zorla nüfusun yerlerinden edilmesine kadar çeşitlendiği söylenmektedir. Dolayısıyla BBC'ye göre 2003'te, Peru meclisinde kurulan bir komisyon, iddiaya göre eski başkan Alberto Fujimori'nin emriyle 300.000 yerli Perulu kadının zorla kısırlaştırılmasıyla ilgili soruşturmayı yeniden açtı. Peru İnsan Hakları Komisyonu 1995 ve 2000 yılları arasında toplu kısırlaştırmaların pervasız bir şekilde yapıldığını iddia etmektedir (bkz. BBC, 18 Haziran 2003, http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/1/hi/world/americas/3000454.stm).

Yeni bir düzeni inşa etmek, bin yıl veya sonsuza dek sürecek düzenler yaratmak için insan öldürmeleriydi. Toplumsal gerçekliği Büyük Tasarının inceliğine uyacak şekilde zorlamanın bir yolu olarak cinayet işlemeleriydi. Bu açıdan o güzel heykelleri nasıl yaptığını sorduklarında, Michalengelo'nun verdiği söylenen şu yanıtta olduğu gibi: Basit, sadece bir kalıp mermeri alıyor ve gereksiz kısımlarını kesip atıyorum...

Modernite yeni bir güvenin işareti altında doğdu: Yapabiliriz ve (dolayısıyla) yapacağız da. Beşeri koşulları şimdiye kadar olduğundan daha iyi bir duruma dönüştürebiliriz. İster Tanrı yaratmış, ister kör ve sağır Doğa üretmiş olsun, insanlara yüklenmiş gerçeklikler mükemmel olmaktan çok uzak olup reformdan geçirilmeleri gerekmektedir. Ancak dünyayı insanların yaşamına daha elverişli kılmak için, işlerin yeni, insanlara ait bir idarenin altında toplanması gerekmektedir. Amacıysa artık tesadüflerin ve rastlantıların olmayacağı, planlı, gözetimli ve yakından takip edilecek, mükemmelce kurulduktan sonra artık hiçbir düzeltmenin gerekmeyeceği bir yapı tasarlayıp pratiğe geçirmektir. Hâlâ katılığını koruyan ve sınırlayıcı, sert, duyarsız gerçekliklerin, çok daha katı olacak, rastlantılara, plansız ve denetimsiz değişimlere bağışık, kaderin cilvelerine karşı sağlam gerçeklikler adına eritilmesi zorunludur (mümkündür, yapılmalıdır ve yapılacaktır da). O katılığını koruyan şeylerin eritilmesi gereklidir çünkü yeterince katı değillerdir. Düzgün bir şekilde uygulanacaksa, insan aklı ve yetenekleriyle tasarlanıp kurulabilecek kadar katı gerçeklikler değillerdir.

Modern tutumu "bahçıvanlara has bir tutum" olarak adlandırmıştım. Dört dörtlük bir ahenk vizyonuyla donatılmış bahçıvanlar, bazı bitkileri zararlı birer çalı, davetsiz ve iyi karşılanmayan misafirler, ahengi bozan ve toprağı lekeleyen şeyler olarak görüp ayıklarlar. Bir tasarının hayata geçirilmesi, tasarlanmış bir düzenin inşası o çalıların kökünden sökülüp zehirlenmesini şart koşar. Böylece yararlı ve/veya estetik açıdan hoş görünümlü bitkiler, kendi tarhlarında yahut yataklarında filizlenip serpilebilirler. Bahçecilikte, çalıların yok edilmesi bir

yaratma edimidir. Yabani olanı düzene ve ahenge dönüştüren şey o çalıların sökülmesi, zehirlenmesi veya yakılmasıdır.

"Bahçıvanlık" modern tavrın ve modernleştirici coşkunun ayırt edici özelliğidir. Bir bütün olarak toplumun tamamını kuşattığında (yani toplumsal düzenin bütünü bahçıvanlık faaliyetlerine uygun bir şekilde görüldüğünde, bu şekilde ele alınıp yaklaşıldığında) yapabileceği potansiyel şeyler, sınıfsız ve ırksal anlamda saf bir toplumun inşasına dönük girişimlerde kendisini göstermiştir. Ancak bu potansiyel sayısız modern ütopyanın, yani yazarlarına göre tüm karşıt güçlerin kesin bir şekilde yok edilip tüm muhalif unsurların baştan ezilmesi sonucunda sonsuza kadar mükemmelliğini koruyacak toplum modellerinin incelenmesiyle de toplanabilir. Birçok ütopya sadece Büyük Tasarıların nihai ürünlerini temsil eder. Mesele bu tasarının nasıl gerçeğe aktarılacağına geldiğinde suskun kalırlar. Ancak okuyucu, ütopyanın yazılması sırasında "istenmeyen" türden insanların (işe yaramaz kişiler, baş belaları, rahatsız edici tipler) nihai üründe tamamen yokluklarıyla görünür kılındıklarını fark edecektir. Ütopyanın mükemmel aşamaya ulaşmasından önceki bastırılmış, unutulmuş veya yeniden yazılmış tarihsel dönemden kaybolmaları için başlarına bir şey gelmiş olmalıdır, değil mi?

Fakat deneyleriyle modern bahçıvanlığın meşum potansiyelini sınırlarına kadar zorlamış iki totaliter rejimin vefatıyla iki vahim kopuş gerçekleşmiştir. İlki "büyük tasarıların" "büyük meta-anlatılarla" birlikte itibarsızlaşmasıydı. İkincisiyse katılığa duyulan kırgınlıktı. Katı olan şeylerin erimesi hiç hızını kesmemekte, aksine şimdiye dek eşi görülmedik bir hızla ivme kazanmaktadır ancak erimelerinin sebebi artık yeterince katı olmamaları değil aşırı katı olmalarıdır. Erimiş katılıkların yerine zamana daha dayanıklı olacak şekilde tasarlanan ve kalıcı olması umulan katılıklar değil, daha kolay eritilecek şekilde tasarlanmış, düşük maliyetle, daha ucuz ve hızlı eritilecek katılıklar konmaktadır. İdeal olanı yeni katı şeylerin kendi kendine çözülür olması, belli bir son kullanım tarihinde gürültü çıkarmadan ve kendi rızalarıyla yahut en erken ve uygun fırsatta

kaybolmalarıdır. Bu iki kopuş birlikte, kapsamlı, köklü ve sistematik "temizlik" girişimlerinin, tasarlanan eylemin nihayete erdirilmesini önleyecek kadar kararsız ve akışkan hale geleceği koşulları yaratmaktadırlar. Düşman bir sınıfın yahut yabancı bir ırkın "tümden" imhasını "gerçekçi" bir proje olarak sunmak çok güçtür. Dahası bunu düşünmek için gereken dürtü ve uyarıcılar alabildiğine zayıflamış haldedir çünkü bu tarz "nihai" (en üst, "son ve kalıcı") çözümler (modern çağın kasıntılı özgüveni ve cafcaflı tutkularıyla birlikte) geçmiş cazibesinin ve harekete geçirici gücünün büyük kısmını kaybetmiştir.

Bu iki kopuşla işbirliği halinde, soykırıma gebe "büyük tasarıların" tahayyül edilme ihtimalini düşüren ve hatta samimiyetle benimsenmesini daha olasılık dışı kılan başka gelişmeler de vardır. Nazi soykırımı, halihazırda gerçekleşmiş en yoğun haliyle ve arkasından daha sonrası için düşünülen sayısız takviyeyle, büyük tasarı *Umsiedlung* ile [yeniden iskân] çarpıcı bir benzerlik taşımaktaydı. Belli kategorilerden insanları kırmanın ve topyekûn imha etmenin dışında, toplu halde büyük insan kitlelerini tarihin onları yerleştirdiği yerlerden zorla koparıp uzak yerlere yerleştirilmesini de planlamıştı. Bunların ikisi de *Lebensraum*'u genişletmeye, bu çabayı üstlenmek için gerekli becerilere sahip, yetenekli ve kararlı bir ırkın refahı, hâkim statüsü için olmazsa olmaz mekânın büyütülmesine hizmet etmekteydi. Nazilerin gezegen nüfusunun dağılımını yeniden düzenlemeye dönük büyük planı kendi icatları da değildi. En başından beri "modernite projesinin" içine, modernleştirici ihtiraslar kızıştıkça giderek daha seçilir hale gelen görünmez mürekkeple yazılmıştır. *Lebensraum* politikaları, Naziler ona isim verip üzerine resmî bir mühür vurmadan çok önceleri yaygın şekilde kullanılır olmuştu.

Emperyalizm ve sömürgecilik çağlarıyla onlarla yakın bağları olsa da aynı güç ve tahakküm düşüncesinin başka tezahürleri şimdi mazide kalmıştır. Bir toprak parçasının doğrudan idare edilmesi, artık sömürülmesinin zorunlu (hatta tercih edilen) koşulu değildir. Mesafeler üretici emek rezervlerine ulaşma-

da engel olmaktan çıkmıştır. Dahası çağımızın az kadrodan oluşan, yüksek teknolojili ve profesyonel orduları artık erlere ihtiyaç duymamaktadırlar. "Gelişmişliğin ileri" olduğu alanlardan yürütülen savaşlar bu sebeple artık toprakların fethiyle veya ilhakıyla ilgilenmemektedirler. Hedefleri saldırılan tarafın direncini keskin ve tercihen şoke edici bir darbeyle, galip tarafın "uzaktan denetimine" veya "uzaktan tahakkümüne" açmaktır. Belki bunları küreselleştirmeci savaşlar olarak adlandırabiliriz. Çünkü savaş sebebi, şimdiye dek yerel güçlerin kapılarını serbest ticaretle dış sermayeye açmayı ve ellerindeki beşeri, maddi kaynakları dış güçlerin sömürüsüne terk etmeyi kabul etmemelerinden kaynaklanmıştır. Görünür hedef ne olursa olsun, atılan bombaların veya işgallerin arkasında saklı sebep, küresel kâr yapma özgürlüğünün önüne dikilmiş engelleri yıkma dürtüsüdür.

Hatırı sayılır bir süre boyunca saldırılan topraklarda kalmak, giderek bir zafer olarak değil (aynı Afganistan ve Irak işgallerinden sonra yapılan yaygın değerlendirmelerde olduğu gibi) başarısızlığın kanıtı olarak görülmektedir. Yerleşimcilere alan açmak için yerlilerin yok edilmesi şöyle dursun toplu halde katledilmeleri bile akıllarından hiç geçmemiştir (ve idrak dahi edemezler). Bu süreçte öldürülenler samimi bir şekilde "tali" (yani istenmeden zarar gören) kurbanlar olarak sınıflandırılırlar. Ölümleri veya zorla sürgün edilmeleri kamuoyunda derin bir pişmanlıkla karşılanır. Kesinlikle savaş ganimeti olarak görülmezler ve kimi zaman maddi kayıpları (nadiren, sadece baskı olduğunda ve istenmeden yapılsa da) tazmin edilir. Buradan aynı ilginin "tali" kurbanların oluşmasını önlemeye gösterildiği anlamı çıkmasın. Anlamı sadece şudur: Bu katliamlar savaş planlarında ve taarruz emirlerinde açıkça yazılmamış olsa da, yaşanma ihtimalinin olduğu görülmüş fakat kasıtlı bir şekilde görmezden gelinip önemsiz şeyler olarak kenara atılmıştır. Doğrusu "tali" bir hadise olarak, önlenecek kadar önemli bir olay olmadığı gibi, yaşandığı takdirde öyle yana yakıla hayıflanacak bir şey de değildir.

Komşu emperyalizm diye adlandırmaktan kendimi alamadığım örnekte, soykırıma çok yaklaşıldığını söyleyebiliriz. En korkunç ve bilinen örnekleri de Ruanda, Sudan veya Bosna'daki etnik gruplar arasında yaşanmış katliamlar. Tabiri caizse "klostrofobik" soykırımlar. Büyük Polonyalı sosyolog Stefan Czarnowski, daha 1930'lu yıllarda Avrupa ekonomisindeki çöküşün toplumsal, politik ve psikolojik sonuçlarını incelerken, sayıları gittikçe artan "gereksiz insan" yığınıyla (daralan ekonomik fırsatlar içinde iş bulamayan, toplumda kabul edilebilir ve tanınır roller üstlenemeyen) başta dağınık ve seyrek olsa da, yavaş yavaş kategorik hedefler üzerinde odaklanıp gruplar arası savaşlara dönüşen şiddet olayları arasında yakın bağı keşfetmiş ilk akademisyendi.

Geçmişte belirttiğim üzere, "gereksiz insan yığınlarının" toplu halde üretilmesinden doğan soykırım potansiyeli, modern düzen inşasına ve ekonomik ilerlemeye (modern "fazlalık yaratma endüstrisinin" iki temel branşı) öncülük ettiği için gezegen üzerinde bu üretimle uğraşan tek yer Avrupa olduğunda, yabancı ve uzak diyarlara ihraç edilebiliyordu. Nitekim gönderilmişti de. Emperyalist/sömürgeci dönemde yerkürenin hızla modernleşen ülkelerinin, yerel sorunlara küresel çözümler (daha doğrusu küresel çıkış noktaları) arayıp bulduklarını ve imal edilen nüfus fazlasının çözüm gerektiren sorunlar arasında belki felaketle sonuçlanıp toplumsal patlamalara yol açma ihtimali en yüksek şey olduğunu söyleyebiliriz. Modern yaşam formlarının küreselleşme sürecinde, artık nüfusu ihraç etme imkânları kalmamıştır. Şimdi dünyanın mecburi/bağımlılık yapıcı modernleşme (toplu halde gereksiz insanlar üretme) çabalarına geç katılmış topraklarda, bu fırsatlar hiç oluşmamıştır bile.

Şimdi, yakın dönemde "ekonomik kalkınmanın" yörüngesine çekilmiş ülkelerde işten kovulan artık nüfusun boşaltılabileceği hiçbir "boş alan" (daha doğrusu boş sayılabilecek yahut yerli nüfusu imha edilerek boşaltılacak bir alan) yoktur. Orduların veya donanmaların nezaret etmediği fakat sıkı sıkıya korunan sınırlar ve katı denetimlerle gizlenmiş, tamamen ekonomik

saiklerle gerçekleşen göçlerin bu ülkelere, bu sefer yerel koşulların değil küresel faktörlerin ürettiği yerli sorunları için küresel çözümler sunma şansı çok zayıftır. "İçerideki yabancılar" veya sınırlardaki komşular, *Lebensraum* bulmaya dönük çaresiz arayışın odaklanabileceği ve Amerikan Yerlileri veya Avustralyalı Aborjinlerin başına gelenlerin aynısının halklarına uygulanabileceği tek gerçekçi hedeflerdir. Genelde yola çıkılan ülke kadar yoksul, muhtaç ve kalabalık olan komşu ülkelerden geçerek Avrupa'ya göçmeye kıyasla pek tavsiye edilmeyen çözümler, iki kutup arasına yani mültecilikle fetihçi savaşlar arasına tekabül etmektedir. Bu durumda tesadüfi bir gelişme neticede hangi yöne savrulacaklarını belirleyebilmektedir. Çoğu kez başka bir iç savaşla doruk noktasına varıp, başka soykırımcı girişimlerin tetikleyicisi olmaktadırlar.

Yakın zamana dek geçimlerini sağlamak için insanların geleneksel ve eskiden kalma yöntemlerden yararlandığı o uzak diyarlara varan tek şey "ekonomik kalkınma" değildir. Onu ulus inşası da takip etmiş, toplumsal birliğini farklı yollarla sağlamış diyarları etkisi altına almıştır. Geleneksel cemaatler ve eski komünal bağlarla dayanışma ağları küreselleşmenin baskıları altında çatırdayıp çözülmeye başladığı için, bu alanlar yeni kimliklere ve yeni komünal sadakat ağlarına açılmıştır. Rene Girard geniş bir karşılaştırmalı çalışmaya gönderme yaparak, sadakat talep eden ve sadakat buyuran toplulukların şiddetle yoğrulmuş kökleriyle ilgili genel bir teori ortaya atmıştı. Topluluğun el üstünde tuttuğu etiyolojik bir mitle iç içe geçmiyorsa genelde suç olarak görülen ve destansı, insanın kendini feda ettiği kurucu bir eyleme dönüştürülen cinayet/katliam toplulukla birey arasında kalıcı özdeşleşmelerin kurulduğu en yaygın zemindir (bu tarz kurucu eylemlerin anıları genelde her yıl, ulusal bayramlarda, sembolik olarak yeniden yaşatan ritüellerle yenilenir ve tazelenir). Bu tür ortamlarda dolaylı olarak şu hatırlatılır: Topluluğu yaratmış ve övgüyle anılan bu eylemin kınanıp suç olarak cezalandırılması karşısında tek koruma topluluğun sadakati ve dayanışmasıdır (bu durumda cezai yaptırımlar "yabancı"

yorumlar olarak görülecektir). İlk şiddet olayı tüm katılımcıları ve onların soylarından gelenleri suç ortaklarına dönüştürür. Onlarla davalı tarafın kürsüsü arasında kalan tek koruyucu sınır topluluğun bekasıdır.

Hepsinde olmasa bile ulus inşasına dönük faaliyetlerle yoğunlaşmış birçok alanda, Girdard'ın kadim gelenekler ve etiyolojik mitler üzerine yaptığı titiz sorgulamalardan damıttığı örüntülerle bunlar arasında birçok benzerlik gözleyebiliriz. Bir ulusun "kurucu eylem" olarak başvurduğu şiddeti, Yahudi Soykırımı'ndaki şiddetten veya genel tabirle soykırımcı katliamlardan ayıran şeylerden biri, çarpıcı bir şekilde cinayetlerin ve cinayeti işleyen kişilerin kimliklerinin görünür olmasıdır (bu görünürlük suç ortaklığının getirdiği damgayı adeta kalıcılaştırmakta, dolayısıyla o toplumdaki fertlerin toplumsal bekadan menfaat duymalarını garanti altına sokmakta ve ortak davaya geri dönülmez bir biçimde kendilerini adamalarını sağlamaktadır). (Ian Kershaw'ın son çalışmasında gösterdiği gibi)[8] Nazi Soykırımı örneğinde, Yahudileri imha etme kararı "alındığından dahi bahsedilmeyen çok gizli bir devlet sırrıysa", "sadece en üst düzeyde sürdürülen tartışmalarda kullanılan bir kamuflajdan" ibaret kalmışsa, Bosna'daki üç köşeli soykırım girişimlerinde yahut Hutu-Tutsi katliamlarının örneğinde, katillerin yüzleriyle isimlerinin kurbanlar tarafından asla unutulmayacağından, kişisel sorumluluklarının katiller tarafından sonsuza dek hatırlanacağından emin olmak için cellatlığa yakın komşular veya iş arkadaşları uygun görülmüştür. Neticede kolektif şekilde işlenen suçları, topluluk inşasının etkili birer aracına dönüştüren şey suç ortaklığının kişiselleştirilmesi ve suçun bireyselleştirilmesidir.

Tekrar ediyorum: Soykırım boyutlarına varan yahut bu boyutlara yükselme riski taşıyan toplu cinayetler, görünüşe göre çeşitli toplumsal gerilimlerden kaynaklanmakta olup çeşitli amaçlara hizmet etmektedirler. Sadece bazıları maksatlı "nihai çözümlerin" olduğu kategoriye aittirler. Bunlar bütüncül, istis-

8. Bkz. Ian Kershaw, *Fateful Choices*, Penguin, Londra, 2007, s. 436.

nası olmayan, hiçbir tanık bırakmaksızın tüm nüfusu imha eden ve geriye (kesinlikle) tanık bırakmayacak kıyımlardır. Ayrıca pratikte bu tür nihai çözümlerin hiçbirinin *Endlösungen* olmadığını yani "kesin" birer son olmadığını eklememe izin verin: En yaygın tahminlere göre Naziler 11 milyon Yahudiyi öldürmeyi amaçlamıştı ancak 6 milyonunu imha edebildiler. Nitekim topluluğu inşa eden ve ayakta tutan suçlar söz konusu olduğunda, ilk katliamın kesinliği (kapsayıcılık anlamında) amaca düpedüz zarar verecektir. Bütünleştirici etkisinin korunması için, ilk kurbanların soyundan gelenler/mirasçıları canlı, görünür ve yetkin bir şekilde etrafta olmalıdırlar. Böylece hiçbir şeyin kesin olmadığını, bekanın yahut hiç olmazsa güvenliğin hâlâ muallakta olduğunu, silahları ve tedbiri elden bırakma zamanının daha gelmediğini, muhtemelen hiç gelmeyeceğini anlatır.

Üstelik akışkan modern çağımızda geniş kesimlerin kullandığı ve büyük bir hevesle arzuladığı strateji, herhangi bir "çözümün" "nihai" hale gelme olasılığını yok etmektir. Hepsini tek yönlü, geriye dönülmez ve sonsuza dek bağlayıcı birer yola dönüştürmektir. Dahası *Endlösung* projesi doğduğunda yaratıcı zihinlere ve azimli icraatlere rehberlik etmiş mükemmellik fikri (Leon Battista Alberti'nin meşhur tanımıyla, başka değişikliklerin istenmediği yahut hoş karşılanmadığı durum) insanların hayal gücünü canlandırmayı tamamen kesmiştir. "Değişimin artık olmadığı" haller, cazip bir ihtimal ve gıpta edilen bir koşul olmaktan çıkıp, kâbuslarla distopyaların örülmesine hizmet eden bir iplik yumağına dönüşmüştür.

Sohbet 5

Nüfus, Üretim ve İnsan Artığının Yeniden Üretimi: Tesadüflerden ve Belirsizliklerden Biyoteknolojinin Acımasızlığına (Wall Street'in Ötesinde)

Citlali Rovirosa-Madrazo *Foucault'nun insan cinselliğini irdelediği inceleme, son yirmi-otuz yıl içinde sosyal bilimciler arasına büyük bir onay ve hayranlıkla yerleşmiştir. Ancak onun insan cinselliği üzerine yaptığı analizlerden hareketle, cinselliği düzenleyen normatif kuralların (modern disipline edici denetim için olmasa olmazdır) yerini akışkan zamanlarda toplumsal cinsiyette kuralsızlaşmanın aldığını öne sürmüştünüz. Size göre disipline edici amaç doğrultusunda insan cinselliğinin suistimal edilmesi akışkan modern toplumlarda da merkezî önemini korumakta fakat denetim mekanizmaları ile kültürel tezahürleri değişmiştir.*

Ki bu süreci Akışkan Aşk *ve* Kimlik*'te inceliyorsunuz.*[1] *Şimdiki soru cinsellik meselesini epey önemli ve ihtilaflı nüfus meselesiyle ilişkilendiriyor. Soru şu: 20. yüzyılın ilk yarısından bu yana uluslararası topluluğun anladığı biçimiyle nüfus kavramı, Foucaultcu anlamda disipline edici bir denetimi uygulamanın yolu olarak anlaşılabilir mi? Diğer deyişle cinsel bedenin stratejik ve disipliner kontrolü aynı zamanda doğurgan bedenin stratejik denetimi midir? Daha net ifadelerle, cinselliğin disipline edici bir şekilde denetlenmesi nüfusun denetlenmesi ve toplumsal mühendislikle aynı şeyler midir? "Bencil genler", "doğal seleksiyon" ve "güçlü olanın sağ kalması" gibi*[2] *bilimsel anlatılardan ödünç aldığımız (ki onlar da toplumsal yapılardan bunları ödünç almışlardır) kavramlar, çağdaş nüfus anlayışımıza mı aktarılmıştır? Çalışmanız sayesinde sosyal Darwinizmin Yahudi Soykırımı'nda oynadığı rolü*[3] *ve Charles Darwin'in vardığı bilimsel bulguların bir yüzyıl sonra Hitler tarafından nasıl çarpıtılıp kullanıldığını öğrendik. Ama bu da şöyle bir soruyu gündeme getiriyor: Sosyal Darwinizm*[4] *nüfusa yaklaşımımıza amansız bir damga mı vurdu? Söz konusu kavramın söylemsel inşası içindeki tarihsel arka planı görmezden gelebilir miyiz? UNESCO'nun ilk direktörü Julian Huxley örneği çok çarpıcıdır. Julian Huxley "kalabalık dünya" adlı denemesinde ilk kez "dünya nüfusunu kapsayacak bir politika" üretme çağrısında bulunarak, gerçekten de kavramın söylemsel inşasına*

1. Bauman, *Akışkan Aşk;* Bauman, *Kimlik.*
2. Bu konu hakkında bkz. Dominguez, "Una nueva biologia"; M.S. Dominguez, "En busca de la biologia. Reflexiones sobre la evolucion" (2009), www.iieh.com/Evolucion/articulos_evolucion47.php. Ayrıca bkz. Lewontin, *Biology as Ideology;* Lewontin, *It Ain't Necessarily So;* R.C. Lewontin, *The Triple Helix: Gene, Organism and Environment,* Harvard University Press, Cambridge, 2004 [Üçlü *Sarmal: Gen, Organizma,* Çevre, Çev. Ergi Deniz Özsoy, Say Yay., 2013]. Ayrıca J. Munoz Rubio, "La etica socio-biologica. Ideologia de la enajenacion humana", *Ludus Vitalis,* cilt 19, no. 26 (2006): 251-4; J. Munoz Rubio, "On Darwinian discourses: anthropologization of nature in the naturalization of man", *Human Nature Review* (2005), www.human-nature.com/science-as-culture/julio.html.
3. Bauman, *Modernity and the Holocaust* [*Modernite ve Holocaust*], s. 66-72.
4. Bu konu hakkında şu mükemmel yazıya bkz. Dominguez, "Una nueva biologia"; Dominguez, "En busca de la biologia." Ayrıca bkz. Lewontin, İdeoloji Olarak Biyoloji; Lewontin, *It Ain't Necessarily So;* Lewontin, *The Triple Helix.*

damgasını vurmuştu. "Yoksulların genetik açıdan aşağı konumda olmalarıyla" ilgili keskin görüşleri vardı. Şöyle yazmıştı: "En altta bulunan, genetik açıdan pekiyi durumda olmayan tabaka görece çok hızlı bir şekilde üremektedir... Dolayısıyla... uzun vadeli işsizlik kısırlaştırma için bir zemin teşkil etmelidir..." Man in the Modern World [Modern Dünya'da İnsan] adlı eserindeyse Huxley şöyle diyordu: "Evrimsel biyolojinin bulguları ve çıkarımları net bir şekilde kavrandığı zaman, soy ıslahı [öjenik] kaçınılmaz şekilde geleceğin dini olacak ya da yarın örgütlü dinin yerine geçecek daha karmaşık hisler ve düşüncelerin yerini alacaktır."[5] Bu kayda değer açıklamalar, BM'nin nüfus politikaları tarihinde, uzak geçmişten kalan uzak referanslardan mı ibarettir?

Başka açıdan bakarsak, Thomas Malthus'un eserlerinden bu yana modernite içindeki nüfus örüntülerinden neler öğrenebiliriz? Malthus'un nüfus artışıyla ekonomik büyüme arasındaki geometrik ilişkiyi tanımladığı (ilk büyümenin gıda tedarikini tükettiği ilişki) kötü şöhretli Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme*'si (1798), uluslararası topluluğun geçtiğimiz yüzyılda ilk kez nüfus politikaları için kullanacağı anlatılarla stratejileri belirlediği dönem boyunca etkisini sürdürmüştü. Doğrusu Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu bugün, gezegenin kaç kişiyi besleyebileceğiyle ilgili tartışmaların hâlâ Malthus'un eserlerine uzandığını, etkisini hâlâ koruduğunu kabul etmektedir. Dahası farkında olduğunuz gibi bu tartışma, iklim değişikliği ve arkasından başlayan su veya gıda güvenliği gibi kaygılarla yeniden alevlendi. Dolayısıyla bugünkü*

5. Julian Huxley, *Man in the Modern World*, Chatto & Windus, Londra, 1947, s. 22. Aynı mesele ve Huxley'in öjenik hakkındaki tutumu için bkz. A.g.e., s. 22-55. Ayrıca bkz. Elazar Barkan, *The Retreat of Scientific Racism: Changing Concepts of Race in Britain and the United States between the World Wars*. Cambridge University Press, New York, 1999; John P. Jackson Jr ve Nadine M. Weidman (ed), *Race, Racism and Science: Social Impact and Interaction*, Rutgers University Press, New Brunswick, 2005. Bu kitap ağırlıkla Huxley'in öjeniğe duyduğu eğilimle (s. 157) ilgili olup, Huxley'in kısırlaştırmayı göz önüne alan kişilerden biri olduğunu da (s. 187) söylemektedir. Ayrıca aşağıdaki kaynaklara bkz. (alıntılandıkları yer: Jackson ve Weidman, *Race, Racism and Science*): J. Huxley, "The vital importance of eugenics", Editöre mektup, "Nature and nurture", *New Leader*, 29 Şubat 1924; J. Huxley, "Eugenics and heredity", Editöre mektup, *New Statesman*, 1924.

uluslararası topluluk içinde, küresel nüfus politikaları, ekonomik büyümeyi genelde nüfus artışına karşı konumlandıran bir paradigma üzerinde biçimlenmektedir. Bugün bazıları bu yaklaşıma, illa kaynaklar ve nüfus arasındaki geometrik ilişkinin gerçekliğini (iklim değişikliğinin yaşandığı çağda belki kökten değişmiş olan bir denklemdir bu) inkâr ederek veya doğrulayarak değil[6] servet dağılımını temel sorun olarak tanımlayarak meydan okumuşlardır. Size göre karşımıza dikilen ve kaçamadığımız şey nüfus artışıyla sürdürülebilirlik arasındaki ikilem midir? Malthusçu tahminlerde tarihsel bir kavşağa mı geldik? Genç yüzyılımızın esas meselesi bu mu?

Sözü size bırakmadan önce, bu görece uzun yorumumu sonuçlandırmama müsaade ediniz. BM'nin nüfus üzerine yaptığı kayda değer uluslararası konferanslardan (1994 yılında Kahire'deki Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı ile 1995'te Pekin'de Dünya Kadın Konferansı), ilgili başka anlaşmalar, beyanlar, tavsiyeler, misyon duyuruları ve 1960'ların sonlarıyla BM'nin 2000 yılındaki Milenyum Deklarasyonu (arkasından kabul edilen Milenyum Kalkınma Hedefleri)[7] arasında uygu-

6. Sınırsız büyüme ve sınırlı doğal kaynaklar üzerine yapılan tartışmalarla ilgili karşıt görüşler için Groningen Üniversitesi Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Profesörü Angus Maddison'un eserlerine bakınız. Kendisi ekonomik büyümenin tarihini yazmış ve nüfus artışının ekonomik büyümeyle aynı eğilimde gittiğini belirtmiştir. Ayrıca Ekonomi Bilimleri Nobel Ödülü almış şu düşünürün eserlerine de bakabilirsiniz (1998): Amartya Sen, *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford University Press, Oxford, 1981. İkincisinin aksine, Roma Kulübü gıda fiyatlarındaki artışın suçunu, gelişmekte olan ülkelerde artan nüfusun taleplerine atmaktadır. Roma Kulübü'nün eşbaşkanı Eberhard von Koeber Londra Globe International'ın son toplantılarından birinde ısrarla şunu söylemiştir: "Kaynakları sınırlı bir gezegende sınırsız bir büyüme sonsuza dek süremez" (BBC, 21 Ocak 2009). Bu teze karşı olarak, biyo-yakıtlar için artan bir talebin olduğu, ABD'nin etanol üretimini sübvanse ettiğini ve mısır mahsullerini gıda tüketiminden yakıt üretimine ayırdığını (bunun da arzı azaltıp talep büyüdükçe fiyatları artırdığını) söylemektedirler.

7. 2000'de BM'nin 189 üye devleti New York'ta toplanıp, dünyadaki yoksulluğu karşısına alan en büyük BM zirvelerinden birini düzenledi. BM Milenyum Zirvesi'nde (Eylül 2000) benimsenen Milenyum Deklarasyonu, sözde Milenyum Kalkınma Hedeflerinden veya dünyada yoksulluğu azaltmak için 2015 yılına kadar gerçekleştirilmesi istenen hedefleri içermekteydi. Sayısal olarak 21'e çıkan

lanan politikalarından bu yana uluslararası topluluğun büyük anlatıları derin bir şekilde kök salmış, pratiklerini yeryüzünün geneline yaymış kurumsal birer aktöre dönüşmelerini sağlamıştır. BM'nin tüm üye devletleri 20. yüzyılın son çeyreğinde nüfus idareleri, nüfus politikaları ve nüfus mevzuatları geliştirmiştir. Birçoğu daha sonra güncellenmiş ve üreme sağlığıyla haklarının oluşturduğu tematik şemsiye altında çerçeve altına alınmıştır. Fakat bildiğiniz gibi bu da Katolik Kilisesi'nin kimi kesimleriyle diğer yeni muhafazakâr örgütler içinde çözümü bulunamayan ahlaki ve dinsel ihtilaflara yol açmıştır. Bu hassas meseleleri bir yana bıraksak bile şu ilginç gerçeğin bahsedilmesi gerek: Gebelik kontrolü (aynı zamanda kürtaj) son on yıl boyunca ABD'de Bush yönetiminin resmî muhalefetiyle karşılanırken, üreme sağlığıyla doğum kontrolü Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kalkınma ajanslarının gündemlerinde sağlam bir yer edinmiş gibi görünmektedir[8] (IMF genelde verdiği borçlar karşısında gelişmekte olan ülkelere zorla politik dayatmalarda bulunan, belli ekonomi politikalarının benimsenmesini veya "yapısal uyum programlarının" uygulanmasını isteyen bir kuruluş olarak eleştirilmektedir).[9] Bunların tümüyle bağlantılı olduğundan, durgunluk ve iklim değişikliği nüfus politikalarına nasıl zemin oluşturacak? Küresel mali krizin, daha saldırgan yaklaşımları öne çıkarma olasılığı var mı? Soy ıslahı gibi açık tehditlerin

---

hedef sayısı bazı göstergelere göre şu şekilde ayrılmakta: (1) Aşırı yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmak; (2) Evrensel ilkokul eğitiminin sağlanması; (3) Cinsiyet eşitliğinin teşviki ve kadınların güçlendirilmesi; (4) Çocuk ölüm oranlarının azaltılması; (5) Anne sağlığının iyileştirilmesi; (6) HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele; (7) Çevresel sürdürülebilirliği garanti altına alma; (8) Kalkınma için küresel bir ortaklık geliştirme. www.unmillenniumproject.org.

8. IMF'nin 1930'larda "Büyük Buhrandan" sonra kurulduğunu, 1945'te ekonomik krizlerle baş etmek için uluslararası ekonomik işbirliğini sağlayacak bir çerçeve olarak tasarlandığını hatırlamak önemlidir.

9. Bkz. M. Murray ve G. King, "The effects of International Monetary Fund loans on health outcomes" (2008), www.plosmedicine.org/article/info:doi/10.1371/journal.pmed.0050162; D. Stuckler, L., P. King ve S. Basu, "International Monetary Fund programs and tuberculosis outcomes in post-communist countries" (2008), www.plosmedicine.org/article/info:doi/10.1371/journal.pmed.0050143.

dönme riski var mı (20. yüzyılın ilk yarısında uluslararası topluluğa liderlik etmiş önemli isimler ve yukarıda bahsettiğimiz Julian Huxley durgunluk, savaş ve açlıktan çok etkilenmişlerdi)? Yukarıdaki kaygılar gelecek yıllarda politik ve ekonomik açıdan stratejik meseleler midir?

Zygmunt Bauman *Oxford İngilizce Sözlüğü*'nün verdiği otoriteyle söylemem gerekirse, 19. yüzyılın sonlarına dek, kesin bir tarih verirsem 1870'e kadar "aşırı nüfus" veya "nüfus fazlalığı" diye bir sözcük kullanılmıyordu. Buna rağmen daha bu kelimenin su yüzüne çıkmasından bir yüzyıl önce (1798'de) Thomas Robert Malthus *Toplumların Geleceğini Etkileyen Bir Unsur Olarak Nüfus İlkeleriyle İlgili Düşünceler*'ini yayınlamıştı. Kitap keskin bir şekilde, nüfus artışının gıda arzındaki artışı sürekli geride bırakacağını ve insanın doğurganlığı kısıtlanmadığı müddetçe herkese yetecek gıda bulunamayacağını söylüyordu. Malthus'un külliyatı birçok büyük zihnin hayal gücüne damga vurdu (bu arada Darwin için Malthus'u okumak, "doğal seleksiyon" yasalarını açıklama tarzını biçimlendirmede belirleyici bir rol oynayacaktı) fakat bu zihinler homo sapienslerin kendi türlerini Doğa yasalarından iyi veya kötü muaf tutmak için etkili araçlar geliştirmeleriyle diğer türlerden ayrıldıklarını kanıtlamaya çalıştılar. Malthusçu tezleri (bu tezlerin "bize" uyarlanmasını) yıkmak, geleceği parlak, yaygaracı ve kendinden emin modern ruhun en önde gelen sözcüleri için hoş bir meşgaleydi.

Aslına bakılırsa Malthus'un "ilkeleri", modernizmin vaat ettiği her şeyle taban tabana zıttı: İnsanların çektiği her ıstırabın çözüme kavuşturulabileceğinden, zaman içinde çözümün bulunup o güne dek karşılanmamış insani ihtiyaçların giderileceğinden, onun pratik kolunu oluşturan bilim ve teknolojinin er ya da geç insanın gerçekliğini potansiyeline ulaştıracağından, dolayısıyla "olanla" "olması gereken" arasındaki rahatsız edici uçuruma son vereceğinden emin bir modernizmdi bu. Modern yüzyıl insanın mutluluğu giderek insanın gücüyle sağlanır oldukça (özellikle üretici ve askerî güçle), ulusların kuvveti ve zenginliğini işçile-

riyle askerlerinin sayısı üzerinden ölçmenin mümkün olduğuna inanıyordu (ve bu inancını filozoflarla devlet adamlarının oluşturduğu iyi huylu bir koroyla sağlamlaştırıyordu).

Aslında dünyada Malthus'un kehanetine kulak verip karşı çıkmış bölgelerinde, insan sayısının artmasıyla insanların sağ kalması için daha az eşyanın bulunabileceğine işaret eden hiçbir bulgu yoktu. Aksine sayısı arttıkça daha makbule geçen emek gücüyle savaşma gücü, kıtlık belasının başat ve en etkili devası olarak görülmekteydi. Boş noktalarla dolu ve çok da kalabalıklaşmamış dünyada sonsuz derecede engin ve muhteşem zenginliklere sahip topraklar; fethedilmeyi ve sömürülmeyi bekleyen boş topraklar vardı. Ancak bunları işgal edip elde tutmak için devasa, içi adamla dolu fabrikalara ve heybetli ordulara ihtiyaç vardı. Büyük olan güzeldi ve kârlıydı. Büyük nüfus büyük güç demekti. Büyük güçler büyük toprak fetihlerinin işaretçisiydi ve güç arttıkça alınması muhtemel toprak parçası da büyüyordu. Toprağın artması, zenginliğin büyümesi, daha çok artması daha fazla zenginlik demekti. Nitekim zenginliğin artması da mutluluğun artmasıyla aynı şeydi. Quod erat demonstrandum (kanıt ortadaydı).

Eğer kendi ülkelerinin devlet işleriyle kafa yormuş kişiler, beslenecek insan sayısının aşırı fazlalaştığını düşündüklerinde, verdikleri yanıt onlar için son derece bariz olup, çelişkili olsa da ikna edici ve inandırıcıydı: Nüfus fazlalığının tedavisi daha fazla nüfustu. Sadece en zinde ve en kalabalık nüfuslar solgun, geri kalmış, ikircikli, çökmüş ve çürüyen halkları ezecek, kenara atacak veya dizginleyecek kadar güçlü kaslara sahip olabilirdi. Sadece onlar bu güçleriyle büyük sonuçlar alabilirlerdi. Eğer o dönemde "aşırı nüfus" deyimi kullanılıyor olsaydı, bir oksimoron olarak değerlendirilirdi. "Bizden aşırı miktarda" olması mümkün değildir. Asıl endişe duyulacak şey "eksik nüfus/nüfus azlığıdır", tüm sinsi ve dehşetli teçhizatlarıyla çalışacak ve savaşacak nüfusun azalmasıdır (fatihlerin arasından çıkmaları, düşmanı iyi korunmayan sınırlara saldırmaya teşvik etmesi, emtia ve işgücü piyasaları için verilen rekabetçi savaşın kaybedilmesi). Yerel nüfustaki sıkışıklık yerküreye boşaltılabiliyordu ve yerel sıkışıklık

ne kadar çok olursa bu da büyüyordu (yani daha güçlü hale geliyordu). Sayısız, aşırı sayıda ve ekstra boyutlarda oldukları sürece, görünüş itibariyle hiçbir lüzumu olmayan bu yaşamlar asla israf edilmiyordu: Emperyal gücün parçası olacak şekilde geri dönüşüme sokuluyorlar, dikilecek küresel imparatorluğun görkemli yapılarına harç ve tuğla olarak konuyorlardı. Böylece yerelde üretilen sorunlar küresel düzlemde ve kârlı yollarla çözülebiliyordu. Boer Savaşı patlak verdiğinde, asker alımı yapan subaylar, askerliğin dayanıklılık gerektiren yaşam koşullarına uyum sağlayamayacakları için, sefil fiziki yapıları nedeniyle çok sayıda gönüllüyü reddetmek zorunda kalınca Britanya Adalarını büyük bir panik dalgası sarmıştı. Paniğe kapılmakta son derece haklıydılar: Daha az asker daha küçük imparatorluk demekti. Küçük bir imparatorluksa, sadece belaya yol açacak yoksul ve toplumsal düzeni bozan, dahası ülkelerinin gücünü ve refahını artırmakta hiçbir fayda sağlamayan insanların artması demekti.

Bir ülkenin nüfusu için "doğru sayı" arandığında odak noktaları, "doğa" ve yasaları değil, beşeri koşullara yaptıkları etkiyle insan müdahaleleriydi. İnsanın doğaya müdahale etmesi zararlı da olabilirdi yararlı da. İleriye görebileceği gibi miyop da kalabilir, ulusun gücünü ve sağ kalma ihtimalini artırabilir yahut ona ölümcül bir darbe de indirebilirdi. 1883'te toplanmış Sendikalar Kongresi'nde söz alanlardan biri (Saltburn'den Bay Toyne adlı biri), o dönemde dünyaya yayılmış Britanya İmparatorluğu'nun metropollerinde (Pierre Bourdieu'nun ifadesiyle) adeta *la pensee unique*'a dönüşmüş şeyi ifade ederken, büyük bir kaygıyla şundan bahsediyordu:

> Kırsal kesimlerde toprağı tekelleştiren, küçük çiftlikleri büyük çiftlikler altında toplayan bir eğilim var. Küçük çiftlikler yıkılıyor ve toprak büyük malikânelere bırakılıyor. Mevcut arazi sistemi insanları topraktan koparıp madenlere ve işgücü piyasasında zanaatçılara karşı rekabet etmek için fabrikalara sürüklüyor. Ülkenin çalışan insanları bundan acilen kurtulmak istiyorlar.[10]

10. Bkz. *Report of the TUC*, On Altıncı Yıllık Sendikalar Kongresi, Nottingham, 10-15 Eylül 1883, Co-operative Printing Society, Manchester, 1883, s. 89.

Toyne'un şikâyeti kesinlikle yeni bir haber değildi. Adına "ekonomik ilerleme" denmiş yaratıcı yıkımın çalkantılı tarihi boyunca monoton bir şekilde tekrarlanan teşhislerde sadece şüphelenilen zanlıyla olası davalı taraf zamanla değişmekteydi. Bu sefer emek piyasasının aşırı kalabalıklaşmasının suçu, yeni tarımsal teknolojiler yüzünden küçük toprak sahiplerinin çöküşü ve yıkımına atılmıştı. Yirmi-otuz yıl öncesinde sefaletin temel sebebi, sanayideki makinelerin tetiklemesiyle zanaatçı loncalarının dağılması olarak gösteriliyordu. Yirmi-otuz yıl sonra sıra, tarımsal sürecin kurbanı olmuş insanların kurtuluş umuduyla yöneldikleri madenler ve fabrikalardan sorun kaynağı olarak kovulmalarına gelmişti. Nitekim bu örneklerin tümünde emekçilerin yaşam koşulları üzerindeki baskıyı azaltacak ve yaşam standartlarını iyileştirecek yollar, istihdam şansı veren teşebbüslerin kapılarını kuşatmış kitlelerin azaltılmasında aranmıştı. Bu görünüş itibariyle bariz bir yöntemdi ve tek çıkar yoluydu. Hiçbir ihtilafa yol açmıyordu. Fakat 19. yüzyılın sonlarına doğru, ilk önermeye bir başkası eklendi: "Kalabalıkları azaltmak" daha fazla alanın açılmasını gerektiriyordu (daha sonra Hitler buna kendine has pervasızlıkla *Lebensraum* diyecekti) ve Tanrı'ya şükürler olsun ki yeni alanların açıldığından ve açık tutulduğundan emin olacak kalabalıklar vardı. Bu yüzden Tarım İşçileri Sendikası'nın efsanevi lideri Joseph Arch 1881 yılında Kraliyet Tarım Komiserlerinin önünde şu tanıklıkta bulunabilmişti:

> S: İşçilerin daha yüksek maaş almasını nasıl garanti ediyorsunuz?
> C: Piyasadaki işçi sayısını önemli ölçüde azalttık.
> S: Piyasadaki işçi sayısını nasıl azalttınız?
> C: Son sekiz-dokuz yılda kadın, erkek, çocuk 700.000 civarında insanı dışarıya göç verdik.
> S: Bu 700.000 kişi nasıl göç etti, hangi kaynaklarla ettiler?
> C: Kanada'ya gittim ve Kanada devletiyle onlara epey yardımda bulunmaları için anlaşmalar yaptık. Ayrıca bu ticaretin fonlarından çokça yararlandık.[11]

11. Alıntı yapılan yer: J.B. Jeffreys, *Labour's Formative Years*, Lawrence & Wishart, Londra, 1948.

İçerde üretilen "toplumsal sorunları" nüfusun ilgili bölümünün kitlesel halde ve bu örnekte olduğu gibi zorla sınır dışına yollayarak çözmeye sevk eden diğer etmen, kentlerdeki "gereksiz" insan birikiminin nihayetinde kendi kendine infilak edecekleri kritik bir aşamaya gelinmesinden duyulmuş korkuydu. Kentlerde dönem dönem yaşanan ama sürekli tekrarlanan huzursuzluk patlamaları, yetkilileri harekete geçirmişti. Haziran 1848'den sonra Paris'in "kaba ve sert mahalleleri" isyankâr *sefillerden* tümüyle temizlenmişti ve "ayaktakımı" (Londra Üniversitesi'nin kurucusu Henry Peter Brougham bu ifadeyi icat etmişti) toplu halde denizaşırı yerlere, Cezayir'e yollanmıştı. Paris Komünü'nden sonra bu pratik tekrarlanmış, bu sefer gönderilecek yer olarak Yeni Kaledonya seçilmişti.[12] *Lebensraum*'un ihtişamı çok fazlaydı. Ancak bunların sefasını sürmek için güce ihtiyaç vardı. Güç içinse kalabalıklar olmalıydı.

En baştan beri modern çağ, kitlesel göçlerin çağıydı. Şimdiye dek sayılmamış ve belki sayılamayacak kadar kalabalık kitleler yerkürenin etrafına dağılmış, geçim için pek ümit vaat etmeyen memleketlerini, daha iyi gelecek vaadinde bulunan uzak diyarlar için terk etmişti. Modernleşmenin değişen merkezleri ve "cazibe noktalarına" göre hâkim güzergâhlar zaman içinde değişiyordu fakat genellikle göçmenler gezegenin "daha gelişmiş" (daha yoğun modernleşen) kesimlerinden çıkıp "gelişmemiş" (yani modernleşmenin etkisiyle geleneksel ve kendi kendini üreten dengesini henüz kaybetmemiş yerlere) alanlara gidiyorlardı. Tabiri caizse güzergâhları asıl belirleyen iki faktörün bir araya gelmesiydi.

Bir yanda "artık" nüfus (yani ait oldukları ülkede kazançlı işler bulamayan veya eskiden kazandıkları sosyal statülerini koruyamayan erkekler ve kadınlar) büyük oranda modernleşme sürecinin ilerlediği alanlarla sınırlanmış bir fenomendi. Diğer yanda aynı hızlı modernleşme olgusu sayesinde, artık nüfusun üretildiği ülkeler henüz modernleşme sürecinin el değmediği

12. Bkz. Jacques Donzelot, Catherine Mevel ve Anne Wyvekens, "De la fabrique sociale aux violences urbaines", *Esprit* (Aralık 2002): 13-34.

topraklar üzerinde teknolojik ve askerî bir üstünlüğün tadını çıkartmaktaydılar (geçici olsa bile). Bu da o yerleri toplu yerleşime hazır ve istekli "boş" alanlar olarak görüp bu şekilde değerlendirmelerine (veya yerli halk kovulmaya direndiğinde ve yerleşimcileri huzursuz edecek sorunlara yol açtıklarında boşaltmalarına) olanak tanıyordu. Kusurlu ve kararsız olduğu kesin tahminlere göre, fetih ve sömürgeleştirme girişimlerinin etkisi altına girmiş "premodern" topraklarda yaşayan 30-50 milyon civarı Yerli (toplam nüfusun yaklaşık %80'i!), Avrupalı asker ve tüccarların ilk geldiği dönemle yerleştikleri yıllar arasında yok olmuş; 20. yüzyılın başında sayıları en düşük noktaya gerilemişti.[13] Birçoğu öldürülmüş, diğerleri ithal edilen hastalıklarla can vermiş, geri kalanıysa yüzyıllarca atalarını hayatta tutmuş eski gelenekleri yitirdikten ve alternatif sağ kalma yöntemleri geliştirmekte başarısız olduktan sonra yok olmuşlardı. Charles Darwin'in, Avrupa önderliğinde yürütülmüş "vahşileri medenileştirme" sürecinin menkıbesinde özetlediği gibi, "Avrupalıların ayak bastıkları yerlerde, Aborjinleri ölüm takip etmektedir."[14]

Tamamen beklenmedik bir şey olmasa da ironik bir şekilde, Aborjinlerin Avrupa'dan gelen artık nüfus adına veya onların barınması için imha edilmesi (yani fethedilen diyarların esas olarak, memleketteki ekonomik ilerlemenin artan hacmiyle açığa çıkmış insan fazlasını boşaltacak yerler olarak görülmesi), artık Avrupalı nüfusu "ekonomik göçmenlere" dönüştüren süreç üzerinden savunulmuştu. Örneğin Theodore Roosevelt bu anlamda, Amerikan Yerlilerinin imhasını, medeniyet davasına kendini düşünmeden verdiği bir hizmet olarak aktarmıştır: "Aslında adalet hep yerleşimcilerle öncülerin yanında olmuştur: Bu büyük kıta sefil vahşilerin elinde olsaydı bir av sahasından

13. Bkz. David Maybury-Lewis, "Genocide against indigenous peoples", yer aldığı eser: Alexander Laban Hinton (ed.), *Annihilating Difference: The Anthropology of Genocide*, University of California Press, Berkeley, 2002, s. 43-53.
14. Alıntılanan yer: Herman Merivale, *Lectures on Colonization and Colonies*, Green, Longman & Roberts, Londra, 1861, s. 541.

başka hiçbir şeye dönüştürülemezdi."[15] Diğer tarafta Arjantin tarihinin en korkunç girişimlerinden birine komutanlık etmiş olan, "Çölün Fethi" olarak gizlense de Pampas'ı yerli nüfusundan "etnik olarak temizlemiş" General Roca yurttaşlarına yaptığı açıklamada özsaygılarının kendilerini "zenginliğimizi yok eden bu bir avuç vahşiyi ikna ederek veya zorla olabilecek en kısa sürede durdurmaya ve yasalar, ilerleme, güvenliğimiz için Cumhuriyetin en zengin ve en bereketli topraklarına kalıcı suretle yerleşmemize engel olmalarını önlemeye" mecbur kıldığını söylüyordu.[16]

Bu sözler şimdi, sırf Theodore ve General Roca'nın zamanından beri (tartışmaya açık) "ahlaki gelişimden" ötürü değil, tavsiye ettikleri eylemlerin mantıksal ve pratik olmaktan çıkmasından ötürü kulağa yersiz ve iğrenç gelmektedir. Bu açıklamalar doğrusu şu postkolonyal çağımızda ve çokmerkezli gezegenimizde tekrarlanacak olsa (ki çok zor bir olasılıktır), eskiden gerçekçi, pragmatik anlamda sağlam, ayağı yere basan, mantıklı bir proje denilecek şey şimdi aptalca ve gülünç bir mitoloji olarak kenara atılacaktır. En iyi ihtimalle, sorunların çözümünde artık mazide kalmış, bilimsel olmayan, ilkel, mantıksız ve yüzeysel yöntemlerin hıçkırığı olarak görülecektir. Bugün lüzumsuz nüfusun üretimi had safhadadır. Eskiden olduğu gibi modern endüstri içinde, döngüsel ekonomik krizlere dayanıklı olup ekonomik ilerlemenin etkisiyle tedavülden kalkmak yerine yeni ivmeler kazanan tek kol olmayı sürdürmektedir. Ancak biriken "insan artığıyla" başa çıkmada kullanılan eski yöntemler (yerel sorunlara küresel çözümlerin bulunduğu dönemde "makul" sayılan yol yordam) tamamen ve basitçe ortadan kalkmıştır.

Şimdiye dek aldığı biçimle küreselleşmenin yarattığı çelişkili çıktılardan biri, yerel düzlemde üretilen tüm belalı sorunların,

15. Theodore Roosevelt, *The Winning of the West: From the Alleghanies to the Mississippi, 1769-1776*, G.P. Putnam's Sons, New York, 1889, s. 90.
16. Alfredo M. Serres Güiraldes'e göre, *La Estrategia de General Roca*, Pleamar, Buenos Aires, 1979, s. 377-8, alıntıyı yapan Merivale, *Lectures on Colonization and Colonies.*

"artık yaşamların" yarattığı sorunlar da dahil olmak üzere kendi hallerine terk edilmiş olmasıdır. Seyahat ve taşımacılık imkânlarındaki muazzam ilerlemenin aksine, bu sorunlar artık uzak diyarlara ihraç edilip boşaltılamamaktadır. Bu yeni koşullar ve yaydıkları klostrofobik atmosfer, bugün "komşu emperyalizmlerin" çoğalışını, genelde hep çete savaşlarıyla ilişkilendirilmiş haydutluktan farkı kalmayan onca iç savaşı, yırtıcı milliyetçilikleri ve kabileci hissiyatları, soykırımcı eğilimlerde yaşanan alevlenmeleri açıklayıp kavramada çok yararlıdır. Ayrıca yakın zamanda icat edilmiş "altsınıf" kavramını ve "gelişmiş" ülkelerde eskiden "toplumsal" kategoride değerlendirilmiş sorunların suç haline dönüştürülmesine neden olan yaygın eğilimi açıklamada da çok faydalıdır. Şu gözlemimi aktarmama izin verin: Kapatılmış ve fiziksel engeli olmayan erkeklerle kadınların yapmalarına kesin bir şekilde engel olunabilecek bir şey varsa üremeleridir...

Değindiğiniz ve son derece önemli olan hususlardan biri, bu ikiyüzlülüğün özellikle alarm zillerini çalan ülkelerin yerleşik çıkarlarıyla desteklendiğinde sinsileştiği düşünülünce yeniden vurgulanmayı çok hak ediyor. Zaten ne zaman önlemlerin acilen alınması gerektiği tutkuyla savunulacak olsa altta gizli bir gündemin yattığını düşünüyoruz. Kimin kim hakkında konuştuğuna göre, aynı nüfus sayısının "sürdürülebilirlik" meselesinde farklı yorumların ve farklı yaklaşımların yattığını tahmin edebiliyoruz. ABD yönteminin kendi içişlerinde dillendirdiği ve uyguladığı doğum kontrol düşüncesi ile son derece yerinde yorumunuzla ABD'nin denetimindeki IMF ile Dünya Bankası'nın "egzotik" kullanımları arasındaki sarsıcı karşıtlık bu *deux poids, deux measures* (iki ağırlık, iki ölçüt) kuralının en belirgin örneklerinden biridir. Bush'un ABD özelinde savunduğu kürtaj karşıtı pratiklerle IMF'nin Afrika'da gebelik karşıtı pratikleri yayma çabaları arasındaki belirgin "uyumsuzluk", ikisinin de yüzde yüz aynı beklentiyle hareket ettiğinin göstergesidir: Buna göre ABD öngörülebilir gelecekte son derece "yüksek entropili" bir ülke olmaya devam ederken, Afrika'nın kaderi Amerika'da tüketilip yakılacak enerjinin ihracatçısı olarak kalmaktır...

Iskarta Hayatlar'da şöyle yazmıştım: "Onlardan hep aşırı miktarda vardır. 'Onlar' azalması gereken, daha iyisi hiç var olmaması istenen kişilerdir. Ayrıca bizler asla yeterince çok değilizdir. 'Biz' hep daha fazla olması gereken insan topluluğudur." Bana göre "aşırı nüfus" eskiden olduğu gibi bugün de aktüaryal bir kurgudur. Ekonominin pürüzsüzce işlemesine yardımcı olmak yerine, düzgün işleyişi ölçmemizi ve değerlendirmemizi sağlayan puanların bırakın artmasını aynı seviyede korunmasını bile zorlaştıran insanların sayısal görünümü için kullanılmış bir kod adıdır. Bu sayı adeta kontrolsüz bir şekilde büyümekte, hiçbir kazanç getirmezken sürekli yeni masraflara yol açmaktadır. Üreticilerin toplumunda onlar, mevcut ve gelecekte oluşması muhtemel talebi karşılamak için gereken miktar onları işe almadan daha hızlı, kârlı ve "ekonomik" bir şekilde üretilebileceği için emekleri faydalı ("kazançlı") bir şekilde kullanılamayan insanlardır. Tüketicilerin toplumundaysa onlar "kusurlu müşterilerdir": Tüketici piyasalarının kapasitesini artıracak kaynaklardan yoksun olan, öte yanda tüketici odaklı sektörlerin karşılık veremeyeceği ve kârlı bir şekilde "istifade" edemeyeceği talepler yaratan insanlardır. Tüketiciler tüketim toplumunun başat varlıklarıyken, kusurlu müşteriler onun en bezdirici ve masraflı yükümlülükleridir. Birkaç yıl önce bu kitapta ifade ettiğim görüşü değiştirmek için hiçbir sebep yok. O dönemde Paul ve Ann Ehrlich'in hükmüne verdiğim desteği çekmek için de sebebim yok.

"Nüfus bombasının" patlaması beklenen yerlerin, genel itibariyle en düşük nüfus yoğunluğuna sahip yerler olduğunu belirtelim. Örneğin Afrika'da milkare başına 55 kişi yaşarken, Stepler ve Rusya'nın buzlukları da dahil olmak üzere Avrupa'nın tümünde milkareye ortalama 261 kişi düşmektedir. Japonya'da bu rakam 857, Hollanda'da 1.100, Tayvan'da 1.604, Hong Kong'ta 14.218'dir. Yakın zamanda *Forbes* dergisinin genel yayın yönetmeni yardımcısının belirttiği gibi: Çin ve Hindistan'ın tüm nüfusu ABD'ye gelse, oluşacak nüfus yoğunluğu İngiltere, Hollanda yahut Belçika'nınkini yine geçemez. Oysa çok az insan Hollanda'yı "aşırı

kalabalık" bir ülke olarak görmekteyken, Afrika'daki aşırı nüfus konusunda kimse alarm zillerini çalmamakta, birkaç "Pasifik Kaplanı" hariç Asya'nın nerdeyse hiçbir yerinde bundan şikâyet edilmemektedir. İkincisinin üzerindeki çelişkiyi açıklayan, yerleşim yoğunluğuyla aşırı nüfus arasında çok küçük bir bağ olmasıdır. Aşırı nüfus ülkenin elindeki kaynaklarla ve çevrenin insan yaşamını destekleme kapasitesiyle hayatta tutulabilecek insan sayısıyla ölçülmektedir. Fakat Paul ve Ann Ehrlich'in belirttiği gibi, Hollanda rekor seviyelere varmış nüfus yoğunluğunu sırf diğer birçok yer yapamadığı için destekleyebilmektedir. Örneğin 1984-6 yıllarında, Hollanda 4 milyon ton tahıl, 130 bin ton zeytinyağı ve 480 bin ton nohut, fasulye, mercimek ithal etmiştir. Hepsi küresel emtia piyasalarında görece ucuz değerlere sahiptir (dolayısıyla daha az paraya malolmaktadır). Ülkenin süt veya yenilebilir et gibi ürünleri, ihracat için son derece yüksek fiyatlarla sürdürebilmesine olanak sağlamaktadır.

Zengin uluslar yüksek nüfus yoğunluklarını kaldırabilmektedir çünkü "entropinin yüksek" olduğu merkezlerdir. Kaynaklarını, en başta enerjilerini dünyanın geri kalanın almakta ve karşılığında dünya enerji arzını işlemenin (kullanmanın, imha etmenin, yok etmenin) getirdiği zehirli atıklarla her yeri kirletmektedirler. Gezegenin standartlarına göre küçük nüfusa sahip veya müreffeh ülkeler, toplam enerjinin yaklaşık üçte ikisini kullanmaktadır. 5-13 Eylül 1994'te Kahire'de düzenlenen Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı'nda "aşırı sayıda zengin insan" başlığıyla her şeyi açıklayan bir seminerde, Paul Ehrlich kendisi ve Ann Ehrlich'in birlikte yazdığı *The Population Explosion* [Nüfus Patlaması] kitabının sonuç bölümünü şu net cümleyle özetlemişti: İnsanlığın Dünya'daki yaşamı destekleyen sistemler üzerinde bıraktığı etki, sadece gezegenin canlı insan sayısıyla belirlenmemektedir.[17] Aynı zamanda bu insanların nasıl

17. www.dieoff.org/page27.htm. 28 Kasım 2008 sayılı *Le Monde*'ta, büyük antropolog ve yapısal antropolojinin kurucusu Claude Levi-Strauss'un yüzüncü yaş gününü kutlayan kısa bir makalede şu bilgiye rastladım. Levi-Strauss üç yıl önce *Le Monde*'a "bildiğim, sevdiğim dünyanın 2,5 milyar sakini var" demişti. Ancak

davrandığına bağlıdır. Bu dikkate alındığında tamamen farklı bir tablo oluşur: Asıl nüfus sorunu zengin ülkelerde yatmaktadır. Gerçekten de aşırı sayıda zengin insan vardır.

CRM *Eseriniz kapitalizmin tarihsel analizleri içinde dönüm noktalarından birini temsil ediyor. Ancak üreticilerin toplumundan tüketicilerin toplumuna doğru tarihsel dönüşümle (biraz önce*

şimdi bitki ve hayvan türlerinin yok oluşu, afallatıcı demografik tahminler (9 milyar insan) ona göre geleceği zehirlemekte ve "insan türünü... bir tür 'iç zehirlenme' koşullarına" sokmaktadır. Görünüşe göre bu kaygı, uzun yaşamını insanların dünyada var olma biçimlerinin gizemleriyle, bu biçimlerin tarihinde saklı tuhaf mantığı aydınlatmaya adamış bir insanın son yıllarını doldurmuş durumda. Levi-Strauss yaklaşan felaketi nasıl önleyeceğini bilmeden, kenardan çaresiz ve sessiz bir şekilde, Doğanın insanların çoğalmasına getirdiği sınırların tek tek yıkılışına, insanların kendi zaferlerinin esas kurbanlarına dönüşmesine, inatla savaştıkları ve zevkle fethettikleri Doğanın yıkımına yol açmalarına tanıklık etmiştir. İnsan eylemlerinin tek tek veya kolektif olarak önüne koyduğu bir dolu hedef vardır. Ancak Çin devletinin "aile başına tek çocuk" politikasını zorla uygulatması dışında, toplam nüfusun azaltılması bunların arasında *değildir*. Demografik eğilimler herhangi bir kurumun akılda belli sayıda insanla önden belirleyebileceği şeyler değildir. Nüfusbilimi bir tahmin oyunudur ve teşhisleri şimdiye dek olayların gidişatıyla doğrulanacak sonuçlar üretmede sistematik bir şekilde başarısız olmuştur. Şu mevcut koşullar altında onun inandırıcılığını artırabilecek bir şey yoktur. Bugün gerçek eğilimler, insanlık tarihinin genelinde olduğu gibi, kimsenin olmasına karar vermediği, birbirinden kopuk ve koordine edilmemiş kararlar ve/veya "oluşumların" toplam etkisi ve tortusuyla meydana gelmektedir (buna "kaderin cilvesi", "zorlayıcı nedenler", "piyasaların görünmez eli" gibi çeşitli isimler verilmiş veya makul retorik bir fikir olmadığında isimsiz bırakılmıştır). Tikel, birbirinden ayrı ve bağımsız eylemler planlanabilir ama toplam, genel etkileri belirsiz olup inatla öngörülerden kurtulur. Her şeyi daha da karmaşık hale getirirsek, zaman zaman "Yeryüzünün sınırlı sürdürülebilirliği" yahut hızlı, kaotik kentleşme ile düzensiz, israfa yol açan ve gezegeni kirleten tüketimin çevreye bıraktığı uzun vadeli ve yıkıcı etkiler üzerinde kafa yormaya dönük olgunlaşmamış girişimler ne olursa olsun, bunları yumuşatmak için bir şeyler yapmada ne kadar samimi niyetlerle hareket edilirse edilsin, bu düşüncelerin ve niyetlerin pratik sonuçları bu uzun vadeli süreçlerin kısa vadeli zararlarıyla mücadele etmeye ve bunları yenmeye sarf edilen (ister ahlaken övgüye değer ister ahlakdışı niyetlerle olsun) düşüncelerin ve paraların kendisiyle dengelenip hükümsüz kılınırlar. Yakacak yeni yakıt kaynakları bulmak, tüketici talebindeki geçici delikleri doldurmak, ömrün uzunluğunu artıracak ve gerçek ya da farazi etkileri olan yeni teknolojiler icat etmek, yerellerde kamu vicdanını sızlatan, göz alıcı ve dikkat çekici zarar yoğunlaşmalarıyla ilgili ad hoc kaygılarla baş etmek.

tarif ettiğiniz) endüstriyel toplumdan finansal topluma geçişle ilgili teorik analizleriniz sanki cinsiyet meseleleriyle kadınları çok tuhaf bir yerde bırakıyor. Bu noktada bir sonraki yorumumu ifade etmek için, bahsettiğiniz tarihsel süreci şu şekilde aşırı düzeyde sadeleştirmem gerek: Yüzyıllarca kadınlar, (ekonomik anlamda) "üreticilerin ordusu" içinde yani kapitalizmin etkin bir şekilde işlemesi ve kendisini yeniden üretmesi için gerekli işçiler, zanaatkârlar, askerler, köylüler, vb içinde "esas üretici unsur" (biyolojik anlamda) olarak görülmüşlerdi. Üretim/yeniden üretim zincirinde oynadıkları bu stratejik role ilave olarak, kadınlar kapitalist piyasalara ucuz emek güçleriyle görece yakın zamanda dahil oldular. Cinsiyetlere ayrılmış çalışma hayatı ile kadın emek gücünün etkisi çok yakın dönemde, özellikle sanayileşmiş kent toplumlarında çarpıcı bir dönüşüm geçirdi.[18]

Ancak görünüş itibariyle, kadınların yeniden üretimdeki rolü başka çarpıcı dönüşümlerden geçmektedir: Tarihte ilk kez kadınların "yeniden üreme yetisi", çok da "gerekli" olmayan bir şeye dönüşmüş gibidir. Akışkan kapitalizmde kadınların yeniden üreme rolü sanki büyük bir metamorfozdan geçiyor gibidir. Yeniden üreme kapasiteleri bir dereceye kadar "gereksiz" olmakla kalmamış, nerdeyse "bir yüke/zahmete" dönüşmüştür. Doğrusu ekonomik üretim zincirinde kadınların üreme işlevinin kısa bir tarihsel dönemde vazgeçilmez bir şey olmaktan çıkıp adeta yüke dönüştüğünü söylemek mümkündür. Tarif ettiğiniz artık nüfusu yaratmanın suçunu taşıyan, milyonlarca kirli, "pis çocuğu" doğurmakla suçlanan, çeşitli kitaplarınızda keskince tarif ettiğiniz gibi dünya geneline yayılmış yoksullar ordusunu, istenmeyen, tembel, kirli göçmenlerden oluşan işsiz "sürüleri" yaratmakla töhmet altında bırakılan kadınların "yeni tarihsel görevi" akışkan kapitalizmde değişken ve kararsızdır. Diğer yanda hem korkutucu hem de potansiyel tehlikelere gebe deneyler, genetik mühendislikle kadınların üreme organlarında uygulanmaktadır.[19]

---

18. Bu mesele hakkında bkz. J. Jenson, H. Elisabeth ve C. Reddy, *Feminization of the Labour Force*, Polity, Cambridge, 1988.

19. 2007'de Gıda ve İlaç Kurumu'ndan ABD'li devlet yetkililerinin menstrüel

Dolayısıyla size söyleyeceğim şu: Kadınların üretim zincirindeki istikrarsız, yeni yeni gelişen ve kırılgan konumu, yeni endüstriler son dönemlerde kendilerini ekonominin kalbine konumlandırdıkça (üreme teknolojisi ve biyoteknoloji endüstrisi) daha büyük bir dönüşümden geçmiş oldu. Bu kapitalist üretim tarzında tarihsel bir kopuşu temsil ediyor olabilir mi? Bu endüstriler kısa sürede belki ileriki yüzyıllarda kadınların üreme kapasitelerinin yerini alması istenecek, hatta neticede bunun yerini alacak bir konuma gelebilir mi? Bu artık bir bilimkurgu meselesi değildir. Bu ne Marge Piercy'nin 1977'de yazdığı "Mattopoisset" distopyası,[20] ne de Firestone'un 1979'da Markizme yaptığı biyolojik yorumlamanın "intikamıdır".[21] Aslında bu yüzyılın şafağında, biyoteknoloji ve genetik endüstrisinin, 20. yüzyılda ortaya çıktıklarından bu yana ilk kez toplumun uç kenarlarını terk edip kendilerini Batı ekonomilerinin merkezine konumlandırdıklarını görebiliriz (do-

---

periyotları sınırsız süreyle bastıran bir ilacın ticarileştirilmesini onayladığı kamuya haber olarak duyuruldu (Reuters, 23 Mayıs 2007). Aynı dönemde İsrail Haddassah Üniversitesi'nde, tıbbi araştırmaların motivasyonuyla hareket eden ve kanserli ufak bir kesimin gelecek doğurganlığıyla ilgili uzun vadeli tedaviler uygulayan biliminsanları beş yaşındaki bir kızın yumurtalarını yalıtmaya girişti (*Daily Telegraph*, 2 Temmuz 2007). Böylece koca bir genç kız neslinin gelecekteki doğurganlığı hakkında ciddi ahlaki tartışmaların başlamasına sebep oldu. Yapay rahmin yaratılması artık bir hayal değil: Tokyo Üniversitesi'nden biliminsanları için bu gerçeğe dönüşmüş durumda. Onlara göre yapay rahim "embriyo için biyolojik rahimden çok daha iyi ve konforlu koşullar sağlayacak" (*New Scientist*, 27 Temmuz 2007).

20. Mattopoisset'te *Zamanın Kıyısındaki Kadın*'dan [Çev. Füsun Tülek, Ayrıntı Yay., 1992](*Woman on the Edge of Time*, Fawcett, 1977) Marge Piercy'nin yarattığı Connie, tecavüzden ve ırkçı ayrımlardan sonra bir süre seyahat etmiş Meksikalı-Amerikalı kadın kısa sürede anneliğin ortadan kalktığını fark eder. Mattopoisset'te cinsiyet sonsuza dek ortadan kalkmıştır. Bebekler yapay yollarla, rasgele genetik seleksiyonlarla doğurulmaktadır ve yapay rahimlerde geliştirilmektedir. Cinsiyetsizleşmiş anneliğin ümit vaat eden topraklarında Connie için her şey yolunda değildir.

21. *Cinselliğin Diyalektiği*, [Çev. Yurdanur Salman, Payel Yay., 1993] (*Dialectics of Sex* Women's Press, Londra, 1979 adlı eserinde S. Firestone Marksizme "biyolojik" bir yorumlama getirmiş ve "yeniden üreme güçlerinde bir devrim" yapma çağrısında bulunmuştur. Firestone'un eseri anneliğe yaptığı meydan okuyucu ve tahripkâr saldırganlarıyla tanınan radikal feminizm geleneğine katkıda bulunmuştur.

layısıyla Wall Street hisselerinin nerdeyse %25'inin, 2002 yılı itibariyle biyoteknoloji şirketlerine ait olduğu söylenmektedir).[22] *Giderek "kadınların yeniden üreme güçlerinin yerini"*[23] *biyoteknolojilerin alacağını söyleyen kimi feministlerin korkuları haklı çıkmış gibidir: Henüz 1980'lerde kimi yazarlar ifadelerinde,*[24] *bu endüstrilerin "kadınlara tehdit oluşturan" etkilerini ifade etmişlerdi.*[25] *Doğrusu "akışkan çağın" son on yıllık zarfında, bu somut bir gerçekliğe dönüştü. Deneylerin boyutları ve çeşitleri tahayyül edilemeyecek kadar büyük ve fazladır. Onca genetik deneyin ve teknolojik gelişmenin izini sürmek imkânsız ve çetin bir işe dönüşebilmektedir,*[26] *ancak bilimkurgunun ötesini görmek hiç güç değildir. Örneğin Japonya'dan gelen rahim çipleri, sözgelimi İsrail'den gelen yumurtalar ve doğal olarak ABD'den ithal edilen spermlerle çocuk üreten bir endüstrinin varlığını hayal etmek zor değildir...*[27]

22. Dominguez, "Una nueva biologia", s. 68.
23. G. Corea, *The Mother Machine: Reproductive Technologies from Artificial Insemination to Artifical Wombs,* Harper, Harper & Row, New York, 1985.
24. Lütfen bu gözlemlerin IVF hakkında hükümde bulunma amacıyla yapılmadığını dikkate alınız.
25. Bu sebeple Rosemary Tong, şunu öne atmış feministlere gönderme yapmaktadır: "Yeniden üreme teknolojileri hâlâ kadınların elinde kalmış o ufak tefek güçlere devasa bir tehdit oluşturmakta ve biyolojik yeniden üreme yapay annelik adına terk edilmemelidir": Rosemary Tong, *Feminist Thought: A Comprehensive Introduction,* Routledge, Londra, 1994 [*Feminist Düşünce*, Çev. Zafer Cirhinlioğlu, Gündoğan Yay., 2008], s. 81.
26. Önceden bahsedilen biyoteknolojik deneylere ilave olarak, yapay zekâ alanında gerçekleşen yakın zamanlı bir başka gelişme, çocuklara bakacak yeni robotların tasarımı ve satılmasına dönük "robot endüstrisindeki" hızlı gelişmedir. İmalatlarını Güney Kore ve Japonya'da toplamış bir düzineden fazla şirkette, giderek büyüyen bir küresel ölçekte robot "yoldaşlar" ve "bakıcılar" "annelerin geleneksel rolünü" yavaş yavaş ele geçirme potansiyeline sahiptirler. Sheffield Üniversitesi'nden Profesör Noel Sharkey "bu robotların bugün çocuklarını saatlerce hatta günlerce bırakabilecekleri kadar güvenli" olduklarını söyleyerek, çocukların uzun süre insanlarla temas kurmadan tek başlarına bırakabileceklerini söylemektedir. Onun açısından buradaki kaygı, "toplumsal yalıtılmışlığın gelişim üzerinde çeşitli ölçülerle bıraktığı psikolojik etki bilinmemesidir" (*Independent,* 19 Aralık 2008). Sharkey'in açıklamasıyla bu endüstrinin aynı zamanda Irak ve Afganistan'da kullanılan ölümcül robotların üretimiyle ilgili olması ironiktir.
27. Ancak elbette bu önümüzdeki yıllarda veya yüzyıllarda somutlaşabilir...

Profesör Bauman, bu durumda yukarıda aşırı sadeleştirilmiş önermelerin hepsi doğruysa ve artık bilimkurgu diye bir şey yoksa sorumuz şu: Kadınlar (klasik kapitalizmin ana yeniden üreme gücü) aşama aşama ekonomik üretim zincirinden çıkarılıyorlarsa (asla üretici olarak konumlarını güçlendirememişlerse) ve yeniden üremeyi sağlayan varlıklardan ikinci sınıf üreticilere, ardından yabancılaşmış tüketicilere ve en son kendi kendini yenileyen borçlulara dönüşmüşlerse... bu kadınlar ve mevcut (yahut doğmamış) çocukları 21. yüzyılda kapitalizmin en büyük zayiatı mı olacaklar? Diğer deyişle Rosa Luxemburg'un kendi kuyruğunu yiyen yılanı, keskin dişlerini kendi başından önce kadınların rahimlerine mi geçirmiş durumda?

Zygmunt Bauman Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*'sından Michel Houellebecq'in *The Possibility of an Island*'a [Bir Ada Olasılığı] varıncaya dek son modern distopyaların hepsinde "annelik" lağvedilmiştir. Huxley'in resmettiği şeffaf, öngörülebilir, konforlu ve biteviye hazlarla dolu dünyada, tesadüflerin, kazaların, ani kader oyunlarının belasından, bariz ve/veya yeterince tatminkâr yanıtların bulunamadığı anlaşılması güç ve kafa karıştırıcı güçlükler karşısında duyulan rahatsızlıkla mahcubiyetten uzak bir dünyada, kişinin insanlar önünde annesinden ismiyle bahsetmesi (bırakın portresini duvara asmasını yahut aile albümlerinde kendisine ne kadar benzediğini göstermesini), akla yatsa bile büyük bir gaf olacaktır. Sanki yoğun, dayanılmaz bir utanca düşmüş gibi o kişinin kızarıp bozarmasına yol açacaktır. Bu dünyalarda soy ıslahı (kimi zaman ve kimi düzenlerde insanların gittiği ama haklarında hiçbir şey konuşmadığı yerlere indirgense de, modern çağlarda düşüncelerimizden hiç eksik olmayan bu şey) sınırlarına kadar zorlanır. Bu dünyalarda tüm rastlantısallık (anne karnından doğmanın getirdiği onca tesadüf), suç teşkil eden bir ihmalin veya affedilmez bir hatanın ürünüdür.

Yedek parçalarla dolu dünyamızda, kusurlu ürünlerin dükkânlara geri yollandığı, gerilimlerden ve çabalardan nefret edilen,

uzak durulan, tüm acı ve ıstırapların haksız, kabul edilmez, telafi edilmesi gereken şeyler olarak görüldüğü, hazzı erteleyen her şeyin (eğer böyle bir şey olursa) affedilmez birer kısıtlama, yoksunluk ve baskı unsuru olarak mahkûm edildiği, güçlü tutkuların kullanışlı birer çıkış noktası ve sakinleştiriciyle birlikte sunulduğu, sonsuzluğa dair her deneyimin "bir sonraki uyarıya" ifadesiyle yaşandığı, tuhaf deneyimlerin tercihen deneme süreleriyle sunulduğu ve yanında "silme" tuşunun olduğu, tüm riskli maceraların önceden planlanmamışsa, tatil broşürlerinde listelenip tatil sigortalarının kapsamına alınmamışsa yasaklandığı bir yerde, kısaca mutlu bir yaşamın genelde zahmetlerden ve rahatsızlıklardan uzak, belirsizlikten ve beklentilere yahut erkeklerin tavizlerine göre yapılacak kesintilerden muaf bir hayatla özdeşleştirildiği dünyada annelik, gebelik, doğum ve arkasından gelen her şey (örneğin sınırsız bir anne/baba bağlılığı, çocuğun sevgiyle büyütülmesi ve baştan hesaplanması imkânsız bir fedakârlıkla, sınırsız maliyetlerle çocuğun bakımı) vaat edilen ve gıptayla bakılan kozada ufak bir çatlaktan ibaret değildir. Aksine tıkanması imkânsız koca bir deliktir. Derinden nefret edilen o tesadüflerin, kazaların ve kader oyunlarının, bin bir zahmetle inşa edilip onları duvarların dışında tutmak için tepeden tırnağa silahla donatılan kalelerin içine sızmasına yol açacak bir deliktir.

Claude Levi-Strauss bilindiği gibi kültürün doğumunu ensestin yasaklanmasıyla ilişkilendirmişti. Ona göre kültürün ilk eylemi, kadınları cinsel ilişkinin yasaklandığı grupla ilişkiye girilebilir gruba ayırmasıydı. Doğanın kendi başına yapamadığı ve kabul etmeyeceği bir ayrımı Doğaya dayatma girişimi, onun açısından kültürü doğuran eylemdi. Ayrıca bu eylemin, uzun tarihi boyunca kültürün takip ettiği stratejiyi şekillendirip belirlemiş eylem olduğunu da söyleyebiliriz: Bu düzensizliğe, rastlantılara, belirsizliğe, yetersiz tanımlara, muğlaklığa karşı, kısaca kültürden önceki yani doğal dünyanın iğrenç ve derin kızgınlıkla karşılanan dağınıklığına karşı verilen bitmek bilmez savaşlarla doludur (daha doğrusu bunlardan oluşmaktadır).

Bu savaşta zaferle sonuçlanan onca mücadele, "rasyonelleşme", "ilerleme" ve aklın muzaffer ilerleyişi gibi isimlerle kayıtlara geçmiştir. Bu savaşın sonu, düzenin kaos, düzenin rastlantısallık, denetimin kendiliğindenlik, öngörülebilirliğin ölçüsüzlük ve düş kırıklığı üzerinde elde edeceği nihai zafer olacaktı.

Modern distopyalar her zaman, sık sık hissedilse de nadiren dile dökülen, bu hedefin kıymetli olup olmadığıyla ilgili şüpheleri ifade etmişlerdir. Bitiş çizgisinin ötesine bakmaya yahut tırmandıkları dağın hâlâ göremedikleri öte yanında ne olduğunu hayal etmeye çalışmışlardır. Distopyaların yazarları zihinlerinde, akranlarının o güne dek kendi dünyalarında (ve bu dünyalara) yapamadıkları ve henüz göremedikleri, koklayamadıkları veya dokunamadıkları şeyleri yapmaya çalışmışlardır. Bu yazarlar hayal güçlerinin, o zorlu yolun ileride kalmış ve hâlâ ayak basılmamış yerlere seyahat etmelerine izin vermiştir. Distopya yazarları, o dağ geçidi nihayet aşıldığında ve son savaş kazanıldığında herkesin göreceği şeylerin beklenmedik sonuçlarını tahmin etmeye uğraşmışlardır. Ve kafalarında canlandırdıkları şeyler hiç hoşlarına gitmemiştir. Distopyalar birer uyarıydı: Seçtiğiniz yolda yürüyorsanız ve (duraksamalarınız da dahil olmak üzere) sizi durduracak hiçbir şey yoksa, kendinizi hayal ettiğinizden alabildiğine farklı bir diyarda bulunca dehşete kapılırsınız. Size ıstırap çektiren ve dolayısıyla sizi ağır yürümeye sevk eden şey muhtemelen aynı istediğiniz gibi kaybolacaktır. Daha muhtemeli, sadece o uzun endişe listenizden çıkıp gidecek, yeni dehşetler yüzünden kovulacağından, yerini eskisinden daha korkunç olmasa da çok farklı yollarla ve farklı sebeplerle sizi dehşete düşürecek kaygılar gelecektir.

Çağımızın distopyaları (sorunuzda kaba hatları çizilen distopya da dahil) ensesti yasaklayan (daha doğrusu "ensest" kavramını açığa çıkaran, yapılabilecek fakat yapılmaması gerekli veya yasaklanmış prototip bir eyleme isim veren) kültürle başlamış o uzun yolculuğun sonundaki bitiş çizgisinin ötesine göz dikiyor gibidir. Şimdi o "öteki tarafa" her zamankinden daha yakın görünüyoruz.

Nitekim bunun sebebini soru sorarken kusursuz bir şekilde ifade ettiniz. Öncesinde gördüğümüz gibi cinsiyet sadece üremeyle bağını koparmakla kalmamıştır. Yeni "genetik mühendislik" teknolojilerinin gelişimi, çok yakın bir gelecekte üremenin cinsiyetten kurtulmasına imkân sağlayabilir. Cinsiyet aklın karşı durduğu ve kültürün kendi kendisinin farkına varmasıyla (Hegel'in söyleyeceği gibi *an sich*'ten *für sich* konumuna geçmesiyle) evcilleştirmeyi veya yok etmeyi görevi ve nihai güzergâhı olarak ilan ettiği musibetlerin son kalelerinden biridir: Tutkular, mantıksız özlemler, kendiliğindenlik, rasgele kazalar, sonuçları niyetlerden ayıran kopmalar, denetime getirilmiş sınırlar, inatla yapılamayan öngörüler, indirgemeye bağışık belirsizlikler, kısaca normlar ve kuralların kısmen veya tamamen felç olması, ardından insan yaşamında yaşanan dağınıklıklar, rastlantılar ve tesadüfler. Üreme cinsiyete bağlı kaldığı sürece, kültürün doğa karşısında verdiği savaş asla zaferle sonuçlanamaz. Nitekim üremeyle (sadece tek bir anlamda olmayacak) ısmarlama insanlar yapmayı sağlayacak yöntemlerin önüne dikilmiş insanlık dışı pislikler insanların tüm yaşamına sızacak ve kirletecektir. İnsanı deliye çevirecek kadar yanlış kavranmış, kötü tasarlanmış bir dünyanın rasyonel bir şekilde elden geçirilmesine inatla aşılmaz sınırlar dikecektir. Bu kuşkusuz insanın değerlerine, tercihlerine, seçimlerine ve uğraşlarına kayıtsız kör Doğanın, mükemmele kavuşturulması imkânsız ürünüdür.

Houellebecq'in halihazırda bahsi geçmiş postmodern distopyasında "Üstün Kız Kardeş" bize (eski tip yani bizim gibi insanların yaşamında Aziz Paul'ün oynadığı rolü üstlenmiş neo-insan) "kadınlar çocuk doğurmaya devam ettiği sürece" mutsuzluğu yaratan koşulların (yani yaşam koşullarının, uzun yolculuğu neo-insan kâbusuna dönüştürmüş o postmodern tutkuların ve korkuların teveccühü, mutluluk arayışından zaten ayırt edilemez hale gelmiş yaşamın) sonsuza dek süreceğini öğretir. Kastettiği şey şudur: Çocuklar kadınların mutluluk arayışının yan ürünleri, yan etkileri veya (bugün moda bir deyimle) "tali

hasarları" olduğu müddetçe gereğinden fazla çocuk olacaktır. Üstün Kız Kardeş şunları öğretmişti:

> "Yeryüzü'ndeki nüfus yoğunluğu köklü bir şekilde azaltılmasaydı, insanların hiçbir sorununa çözüm bulunamazdı. 21. yüzyılın başında hem Avrupa'da düşen doğum oranları, hem de salgınlar ve AIDS sayesinde Afrika'da nüfusun azalması sayesinde nüfusu rasyonel bir şekilde azaltmak için son derece tarihsel bir fırsat ele geçmişti. İnsanlık toplu göç politikalarını benimseyerek bu şansı harcamayı ve daha sonra İlk Azalışa vesile olmuş etnik ve dinsel savaşların bütün sorumluluğunu üstlenmeyi tercih etmiştir.[28]

Cinsellik *The Possibility of an Island*'ın [Bir Ada Olasılığı] klonlarınca sürdürülen yaşamlardan tümüyle silinip gitmiştir. Boş yere uzak seleflerinin, onca klonlanmış reenkarnasyondan sonra artık deneyimleyemediği duyguları yeniden yakalamak için uğraşan yalnız neo-insanların tek başlarına düşünmeleri haricinde. Neo-insanlar için (akışkan modern çağda yaşayan, nihai mükemmelliğe varmayı başarmış bizler için), dikenli tellerle kendilerini vahşilerden koruyan küçük kalelerin arkasına saklanmış bizler için cinsellik ilgi dışı bir şeydir. Cinsellik neticede ölümsüzlüğün ilkel, küçük ölçekli araçlarından biridir. Soy grafikleriyle ve haleflerden oluşacak sonu gelmez, hayali bir silsileyle "ölümsüzlüğü dolaylı yollarla" elde etmeye dönük bir girişimdir. Burada neo-insanların dünyasında ölümsüzlüğe doğrudan, tabiri caizse kişisel yollarla ulaşılır. Tüketicinin hazlarına göre kişisel bir şekilde tüketilir. Burada dünyaya gelmek için birinin anneye veya babaya ihtiyacı yoktur. Sınırsız süreyle kendi kendine yeter bir şekilde var olmak mümkündür. Burada herkesin kendisini klonladığı dünyada, herkes kendi annesi ve babasının tek yerde toplanmış halidir. Dahası birbirini takip eden Daniel'lerin boş yere çözmeye çalıştığı gizem eskiden onca heyecan, gürültü ve yaygaranın koparıldığı şeydir.

Bu gizemi boş yere çözmeye çalışırlar. Aynı Jorge Luis Borges'in kayda değer kısa öyküsü "İbn Rüşd'ün Arayışı"nda Aris-

28. Houllebecq, *The Possibility of an Island*, s. 388.

toteles'i anlamaya çalışırken, İbn Rüşd'ün yaptığı gibi boşuna bir çabadır. O büyük Arjantinli yazar bu özel öykünün kökenlerinden bahsederken, "başarısız süreçleri" veya "yenilgiyi anlatmaya" çalıştığını söylemiştir. Bu bakımdan Tanrı'nın varlığını nihai şekilde kanıtlamaya çalışan teologlar, felsefe taşını arayan simyacılar, devridaim hareketin peşinde koşan bir teknolojik atılım yahut daireyi karelere ayırmaya çalışan matematikçiler gibidir. Ancak sonra "daha şiirsel bir vakanın" "kendisine başkalarına değil kendisine yasaklanmış bir hedef koyan kişiye" ait olacağına karar vermiştir. Aristoteles'in *Poetika*'sını çevirmeye kalkan" ancak "İslam çevresi içinde sıkıştığından trajedi ve komedi sözcüklerinin anlamını asla öğrenememiş" o büyük İslam filozofu İbn Rüşd'ün durumu böyleydi. Doğrusu İbn Rüşd'ün "tiyatronun ne olduğuna hiç kafa yormadığı için" "bir oyunun ne olduğunu hayal etmeye" çalışırken başarısızlığa uğraması kaçınılmazdı. Dolayısıyla Houellebecq'in distopyasındaki neo-insanlar da cinselliğin ne olduğunu kavramaya çalıştıklarında başarısız olacaklardı. En azından bizim yani Daniel1'in atalarının bildiği haliyle cinselliğin.

Ortada başka etmenler de vardı. Daha önceden bir vesilede, cinsellik ve üremenin birbirinden kopması sonucunda cinselliğin "cinsel eğlenceye" yani erişilebilirliği, erişim kolaylığı, getiri ve kayıpları arasındaki denge bakımından seçilebilecek zevk verici bir dolu eğlence şeklinden birine dönüşmekten kurtulduğunu söylemiştim. Fakat saf ve basit haliyle bir eğlenceye dönüştüğü noktada, cinsellik cazibesini ve ayartıcı gücünü ne kadar koruyabilir? Muhtemel yanıtsa şu şekildedir: Çok değil...

Ancak uzun vadeli, külfetli ve sınırlayıcı taahhütlerle ve "ilişkili diğer bağların" itici hayaletinden ne kadar kapsamlı bir şekilde arındırılmış olursa olsun, yukarıda bahsi geçen kriterler tüketiciler toplumunda seçilmesi muhtemel hazlara uygulandığında (çoğunlukla ve her geçen gün daha çok yapılmaktadır) hazlar ve eğlencelerin listesi içinde yine de çok yüksek noktalarda olmayacaktır. İki tarafa da vazgeçilmez bir öznellik bahşeden ve kaçınılmaz şekilde insanlar arasında yaşanan bir

hadise olduğundan cinsellik, ele geçirilebilecek diğer, bütünüyle şeyleşmiş, metalaşmış hazların kolaylığına ve anlık oluşuna asla yetişemez. Bu hazlar birkaç banknotun verilmesi veya kredi kartının şifresini girme gibi basit bir eylemle yaşanırlar. Uzun vadeli istenmeyen sonuçlara karşı garantiler verildiğinde dahi, cinsellik en azından basit, söze dökülmemiş bir pazarlığın varlığını gerektirir. Partnerin gözüne girmek, kendini ona sevdirmek, bir parça sempatisini kazanmak, olası partnerde kendisininkiyle eşleşen bir arzu uyandırmak gerekir. Bu durumda ortada bir garanti olsa da olmasa da, cinsel etkileşim ileride ödenecek bedeli göze almak demektir. Cinsel hazlar ne kadar yoğun (dolayısıyla arzulanır ve özenilir) olursa olsun, diğer hazlara kıyasla alabildiğine ezici olan şeylerle kıyaslanır.

Kadınların erkeklerden farklı olduğunu kabul eden (bir yanda birbirlerine anlamlı bir şekilde "ne dediğimi biliyorsun" gibisinden göz kırpan) Fransızların arkasından "Vive la difference!" (Yaşasın farklılık) dediği söylenir. Sonraki Daniel'lerin notlarında böyle bir ünleme çok zor rastlarsınız. Fakat farklılığın dikkate alındığını, dikkat edilmeye değer bir farklılığın olduğunu, farklılığa yol açan farklılıkların olduğunu gösteren bir bulgu da zor bulunur. Düşüncelerini ve yaptıklarını taradığınızda Daniel'leri Isabelle'lerden ayıran şeyleri bulmanız zordur...

Size sorum şu sevgili Citlali: Birçok feministin, kasıtlı veya istemeden, bilerek yahut bilmeyerek, kendi tercihleriyle veya kandırılarak, kasten veya gıyaben peşinden koştuğu ufuk bu değil midir? Ve Houellebecq'in distopyasında uyanınca mutlu olacaklar mı? Isabelle bundan, Daniel sıkıcılıktan hiçliğe kaçmaya girişmeden çok önce vazgeçmişti...

Sohbet 6

Dinsel Köktenciliğe Karşı Seküler Köktencilik: 21. Yüzyılda Dogmaların Yarışı veya İktidar Savaşı

*C**itlali Rovirosa-Madrazo** Freud'un Tanrı üzerine düşünceleri ve korku kavramı yayınlarınızda tekrar tekrar gönderme yaptığınız unsurlar. Onun eserlerinden hareketle, hem devletin hem de kilisenin alanında korkunun tarihin motoru olduğu sonucuna varmış gibisiniz. Çağımızda korku eserlerinizde parlak bir şekilde incelediğiniz eşsiz özellikler kazanmış durumda. İkincisinden hareketle, devletin esasında bir "korku aygıtından" başka bir şey olmadığı sonucunu çıkarmalı mıyız?*

Dine gelince münasebetsiz ve küstahça olacak ama şahsi bir soruyla devam edebilir miyim? Kendinizi dindar bir insan ola-

rak görüyor musunuz?[1] *(Bu sizi korkulu bir insan yapar mı?) Yahut kendinizi bir mistik, ateist, agnostik, Gnostik veya daha doğrusu inanç insanı olarak mı tanımlamayı tercih edersiniz? Şayet böyleyse tüm saygımla şunu sorabilir miyim: Yazmak için oturduğunuzda Tanrı'yı masanıza davet eder misiniz? Onu yemek masanıza davet eder misiniz? Sorunlarla dolu 21. yüzyılımızda, acılarla dolu şu dönemde, O'ndan "pazarlık masasına" oturmasını ister miydiniz? İstiyorsanız kimler misafir listenizde olurdu? Machiavelli'yi mi davet ederdiniz yoksa Floransalı dâhileri mi geri çağırırdınız? Belki onu Irak Savaşı'nı önleyebilecek fakat bunu yapmamış, görevi bıraktıktan sonra kendisini inançlar arası yayınların ekümenik lideri olarak ilan edip "İnanç Vakfı" kurmuş (ne kabalık!) eski Britanya başbakanı Anthony Charles Lynton Blair'in yanına oturturdunuz.*

Şimdi varsayımsal ve retorik düşüncelerimi biraz daha sürdüreceğim için beni affedin. Machiavelli ziyaretçilerinizin arasında olsaydı, çağımızda barışa katkı sunabilir miydi? Onun için düşman din değil kiliseydi. Doğrusu Machiavelli'ye göre, Ernst Cassirer'in bize hatırlattığı gibi din bir noktaya kadar arzulanır bir şeydi.[2] *Dahası araştırmalarınızla bize hatırlattığınız gibi, modern akıl illa ateist değildi. Şöyle yazmıştınız: "Tanrı'ya karşı verilen savaş, 'Tanrı'nın var olmadığını' yahut 'öldüğünü' kanıtlayan delillerin hummalı arayışı radikal marjinallere terk edilmişti. Ancak modern aklın yaptığı şey, Tanrı'nın yeryüzündeki beşeri işlerle ilgisinin koparılmasını sağlamaktı."*[3]

Fakat Tanrı'yı yeniden alakalı hale getirmenin zamanı gelmedi mi? Bugün din nerdeyse köktencilikle eşanlamlı hale gelmiş durumda. Kimlik'te şöyle diyordunuz: "Modern bilim, dünya hakkında öğrenilen her bilginin teleolojik olmayan terimlerle,

1. Açık olmak adına, kendimi Hıristiyan olarak gördüğümü açıklamam gerektiğini düşündüm. Belki kimilerince "muhalif" bulunacak, kesinlikle "iyi Hıristiyanlar" arasında sayılmayan, hatta "sapkınlıkla" suçlanacak kişilerden biriyim.
2. N. Machiavelli, *The Prince*, Modern Library, New York, 1940 [*Prens*, Çev. Kemal Atakay, Can Yay., 2009]; E. Cassirer, *The Myth of the State*, Yale University Press, New Haven, 1961 [*Devlet Efsanesi*, Çev. Necla Arat, Say Yay., 2005], s. 138.
3. Bauman, *Identity* [*Kimlik*], s. 72.

ilahi müdahaleye gönderme yapmadan aktarılmasını sağlayan bir dilin inşasıyla açığa çıkmıştı." Ardından şu açıklamayla devam ediyordunuz: "Bu strateji bilimin ve onun teknolojik kolunun muazzam zaferlerine kapı açtı." Fakat üzüntüyle belirttiğiniz gibi bu sonucun "insanların dünyada var olma biçimleri üzerinde uzun erimli, her zaman illa faydalı ve mülayim olmayan etkileri de vardı". Size göre "kutsal otorite" ve daha genel bağlamda "sonsuzluk ve ebedî değerlerle ilgili kaygılarımız onun ilk ve en önemli zayiatıydı".[4] Israrla sormak zorundayım: Bunu Tanrı'yı tekrar resme dahil etme arzusu olarak mı okumalıyız?

Çağımızın bizi sonsuzluğa bağlayan köprülerden yoksun kaldığımız ilk dönem olduğunu söylerken,[5] sadece sosyolojik ve tarihsel bir açıklamada mı bulunuyordunuz yoksa kişisel bir özlemin itirafı mı saklıydı? Ve yukarıdaki her şey doğruysa, Tanrı, kilise ve din nasıl onları kaçıranların, dinsel köktencilerin ve seküler köktencilerin ellerinden kurtarılabilir? Dinsel "hoşgörü" nasıl saygı duyulacak temel bir şeye dönüşebilir?[6] Elbette yukarıdakilerden hiçbiri kişisel bir düzlem içermiyorsa, aşırılıkçılarla basit, kendi halinde, alçakgönüllü inananlar ve alelade ateistler arasında veya radikal ve ılımlı Evanjelistler, İslamcılar, Yahudiler ve diğerleri arasında diyalogu nasıl teşvik edersiniz? Veya inançlar arası kavramların çokkültürlülükle birlikte, sizin açınızdan ilgiyi en acil toplumsal, tarihsel taleplerden çelen ve "kimliğin politikleşmesi" olarak bahsettiğiniz şeyin etkisi altına girdiğini mi söylersiniz? Kısaca eski başbakan Blair'ın başlattığı bu tarz inançlar arası girişimleri ciddiye alabilir miyiz? Ekümenik projesi, inancı "patent altına almaya" dönük, Blair'in İnanç Ltd'i tarzı bir girişimden başka bir şey değil mi? Ya da serbest piyasaların gelişigüzelliği dikkate alındığında, her şeyin (savaş endüstrisi, petrol endüstrisi hatta inşaat endüstrisi) iç içe geçtiğini söyleyen ortak

4. A.g.e., s. 73.
5. A.g.e., s. 75.
6. U. Eco, *A paso de Cangrejo, Articulos, reflexiones y decepciones*, Debate Ensayos, Madrid, 2006 [*Yengeç Adımlarıyla Sıcak Savaşlar ve Medyatik Popülizm*, Çev. Şemsa Gezgin, Doğan yay., 2012], s. 286-7.

algının sadece bir illüzyon, trajik bir tesadüf olduğu sonucuna mı varmalıyız? Diğer deyişle Bay Blair'e inanmalı mıyız? Onu her insan gibi hatalar yapan ama inançlar arası diyaloga yürekten bağlı tövbekâr bir eski başbakan olarak mı görmeliyiz?

Zygmunt Bauman Bir yığın soruyla alçakgönüllü bir tarzla kâğıda döktüğünüz bu son derece etkili, kışkırtıcı ve ufuk açıcı deneme birden fazla parçadan oluşuyor. Tek umduğum benden göze çarpan veya ima edilmiş sorgulamaların tümüne cevap vermemi yahut bu karmaşık planın tüm örgülerini açmamı beklemediğiniz...

Ancak zaten kapsamlı bir şekilde tartışıldığından en kolay meseleden yani bugünkü devletlerin içinde bulunduğu sıkıntılı vaziyetten başlayarak yanıt vermeme izin verin. Devletlerde (belirttiğiniz gibi) "korku aygıtı" olmanın dışında başka şeyler de vardır. Ancak çok azı... ne olursa olsun çok az şey korkudan bağımsızdır ve/veya korkuyla şartlanmayan şeylerdir. İnsanlar eğer korkmasaydı, devlet ihtiyacını tahayyül etmek güç olurdu. Fakat insanlar muhtemelen, en azından yakın gelecekte korkudan kurtulamayacağından ötürü, birbirini takip edecek ve fazlasıyla değişken avatarlarla politik formüller için aynısını söyleyemesek de devleti hâlâ uzun bir geleceğin beklediği kesindir.

Devletten "korku aygıtı" olarak bahsetmek yerine, ben onu "korkuyu idare eden, korkuyu bir yerden alıp başka yere koyan, korkuyu geri dönüşümden geçiren bir tesis" olarak adlandırmayı tercih ediyorum. Öncesinde devlet (ve genel olarak politik) iktidar hakkında yaptığımız tartışmada üstü kapalı da olsa belirttiğimiz gibi, devletler tümüyle başkalarının önceden üretip depoladığı korku tedarikinden yararlanma eğilimindedirler. Kurumsallaşmış siyasetin illa korkunun üretimine aktif bir şekilde katılması gerekmez. Ya da daha keskin bir ifadeyle, politik kuruluşlar "pasif kalarak aktif olurlar", "müdahale etmeyi reddederek veya görmezden gelerek müdahale ederler." Diktatöryel ve totaliter rejimler gibi bariz istisnalar dışında modern devletler, ağırlıkla toplumun geneline yayılmış ve doğası gereği

apolitik varoluşsal güvensizlikten yayılan korkulardan istifade ederler. Bu korkulara yardım ve yataklık edenler, benzer şekilde apolitik niteliğe sahip sermaye ve işgücü piyasalarındaki istikrarsızlıklardan, geçici heveslerden ve aşırılıklardan kaynaklı sayısız belirsizliktir.

Çağımızda yaşamı kuşatmış belirsizlik ve yaygın korkuları, yoğunluğu hiç değişmeyen, dinmeden varlığını devam ettiren kaygı ve endişelerin politik ve ekonomik kurumların kendilerini yeniden üretmeleri için nasıl önemli ve vazgeçilmez etmenlere dönüştüğünü başka eserlerimde bol bol değindim (en son *Liquid Fear* [Akışkan Korku] ve *Liquid Times'da* [Akışkan Zamanlar]). Dolayısıyla burada kendimi tekrarlamak istemiyorum. Sadece şunu hatırlatmama izin verin: Kalıcı bir belirsizlik hali sürekli şiddetli, aslında doyurulması imkânsız bir güç talebine yol açar. Bu her gün güvensizliğin korkunç farkındalığı ve şüphesiyle ıstırap çeken sıradan insanları bilmediği ve bilemeyeceği şeyleri emanet edebileceğimiz, ellerinde alabildiğine yetersiz imkânla lanetlenmiş sınırsız insanların hayal dahi edemeyeceği şeyleri başaracak bir güçtür. Kısaca görünmez olanı göreceğinden, çözülmez olanı çözeceğinden ve yakalanamaz olanı yakalayabileceğinden emin olacağımız güvenilir ve sağlam bir güçtür. Bu beklentileri karşılayabilmesi için, hayali kurulan ve peşinden koşulan güç bir bakıma "üstün insan" olmalıdır. Yani yaygın ve ilacı olmayan beşeri zaaflardan özgür ama aynı zamanda insanların eleştirilerine ve direncine bağışık olmalıdır. "Yaşayan bir tanrı" veya ilah olmadığını söylese de yönetmek ve kılavuzluk yapmak için kutsal yağla sıvandığını iddia eden bir hükümdar olabilir. Cennete yaraşır bir misyonu ve Yüce Rab'ba doğrudan ulaşmasını sağlayan telefon hattı olduğunu duyuran veya Hitler gibi kendisini Tanrı'nın önüne serdiği yolda yürüyen bir uyurgezer olarak tanımlayan karizmatik bir önder de olabilir. Veya bir kilise ya da parti gibi, doğru Tanrı'nın veya hep haklı çıkan Tarihin *in blanco* imzasıyla temsil yetkisine kavuşmuş kolektif bir yapı da olabilir. Bu gerçekten de aşağı tükürsen sakal yukarı tükürsen bıyıklık bir durumdur... Hangisi olursa olsun hayali

kurulan ve insanüstü yeteneklerle donatılmış bu gücün tüm biçimleri, karmaşa içinden kafası karışık olanları, aciziyetten güçsüz düşmüşleri kurtarma umudunu taşırlar. İnsanlara tek başlarına veya grup halinde ıstırap veren korkutucu insani zaafları, Tanrı'nın seçtiği ve Tanrı'dan korkan cemaatin, ulusun, sınıfın yahut ırkın eliyle son vereceği umudu...

Açıkça dinsel ve politik yapılar aynı kaynakları kontrol altına almak ve aynı topraklara hükmetmek için rekabet etmektedirler. Piyasalardaki alternatif bankalar gibi, müşteriler için birbirleriyle yarışmakta, aynı ihtiyacı karşılamak için daha iyi hizmetler sunmaya gayret etmektedirler. Boyun eğdirmenin zorlayıcı yahut şiddetli yapısını açıkça göze sokmak genelde makul bir seçenek değildir ve çoğu kez fatihlerin fethedilen kişilerin çekingenliğine veya korkusuna bağımlı oluşu büyük zahmetlerle gizlenir. Ayrıca açık tehditlerin insanları ürkütme gücü görece çabuk azalır. Serflik koşullarına atılmış insanlar, işgalcinin askerî üstünlüğü ne kadar ezici olursa olsun er ya da geç onlara direnmenin etkin yollarını bulurlar ve işgalcileri öyle nahoş bir duruma sokarlar ki hızlıca oradan çekilmek, işgal ettikleri ama bariz bir şekilde gerçekten fethedemedikleri topraklara sıkıca yapışarak sıkıntılarını sürdürmeye kıyasla çok daha cazip bir görünüm kazanır. Dinsel ve politik yapılar daha çok, Roberto Toscano ve Ramin Jahanbegloo'nun, beş yüz yıl önce Etienne de la Boetie'nin yazdığı makaleden aldıkları esinle "gönüllü hizmetkârlık" dedikleri şeyi aşılamaya çalışırlar.[7] La Boetie'nin duyduğu, Toscano ve Jahanbegloo'nun yaklaşık beş yüz yıl sonra desteklediği şüphe şuydu: Baskının getirdiği cezalandırılma korkusuna atfedilmesinin dışında, köleleştirilmiş halkların özgürlüklerinin önemli bir parçasından toplu halde vazgeçmeleri, insanların içindeki düzen kurma (özgürlüklerin ciddi derecede az olduğu bir düzen olsa da) dürtüleriyle açık-

7. Roberto Toscano ve Ramin Jahanbegloo, *Beyond Violence: Principles for an Open Century*, Har-Anand, New Delhi, 2009, s. 78. Çocuk köleliği ve fuhuşu üzerine bkz. Christian van den Anker (ed), *The Political Economy of New Slavery*, Palgrave Macmillan, Londra.

lanmalıdır. Sadece iktidarın eşlik ettiği bir rutinin (baskıcı ve sınırlayıcı olsa da) sunabileceği tinsel bir huzur ve konforun yerine tesadüflerle belirsizliği koyan bir özgürlükle değil.

Politik ve dinsel güç elde etmeye çalışan yapılar tabiri caizse aynı topraklarda faaliyet yürüttüğünden, aynı hedef kitlesine seslendiklerinden ve aşırı derecede benzer veya düpedüz birbirinin aynısı ihtiyaçları karşılamak için tasarlanmış çözümler vaat ettiklerinden ötürü, tekniklerini ve stratejilerini değiş tokuş etme, birbirlerinin yöntemlerini ve tezlerini ufak düzeltmelerle benimseme eğilimlerinde şaşılacak bir yan yoktur: Dinsel köktencilik ağırlıkla, genelde siyasetin mülkü olduğu düşünülen (hatta onun belirleyici mülkü de denilebilir) araçları ödünç alırken, politik (ve görünüş itibariyle seküler) köktencilik çoğunlukla iyiyle kötünün nihai karşıtlığından bahseden geleneksel dinsel dilden faydalanır. Dahası ne kadar küçük, zararsız ve marjinal olsa da, sapkınlığın, heterodoksinin, basit farklılıkların, hatta doğru (tek ve biricik) öğretiye yeterince tutkuyla bağlı olmamanın ve itaat etmemenin belirtilerini ortaya çıkarma, aforoz etme ve yok etmeye dönük tektanrıcı bir eğilim taşımaktadırlar.

Şimdi bol bol "dinin politikleşmesinden" bahsedilmektedir. Ancak paralel bir eğilime, muhtemelen sonuçları itibariyle çok daha tehlikeli ve kanlı olacak "politikanın dinileşmesine" çok az ilgi gösterilmektedir. Pazarlık ve uzlaşma çağrısında bulunan bir çıkar çatışması (siyasetin günlük geçim kaynağı), müzakere edilmiş anlaşmaları anlaşılmaz hale getiren ve taraflardan sadece birinin canlı çıkabileceği nihai bir iyi-kötü hesaplaşmasına dönüşmektedir (tektanrıcı dinlerin belli belirsiz ufku). Diyeceğim o ki bu iki eğilim, içlerindeki şeytanları birbirine yansıtma eğilimine sahip ve birbirinden hiç ayrılamayan Siyam ikizleridir...

Peki, Sigmund Freud'un deyişlerinden birini ödünç alırsak "bir illüzyonun geleceği" ne olabilir? Bu "illüzyonun" geleceği ne olursa olsun uzun olacağını düşünmeden edemiyorum. Muhtemelen insanlık var olduğu sürece devam edecektir. Freud "illüzyonu", insanların içgüdüsel yeteneklerinde saklı olan kalıcı ve silinmez özelliklere atfetmişti. Kaba ifadeyle, insanların içle-

rinde saklı olan, "genetik olarak belirlenmiş tembelliği", "rasyonel argümanlara" geçit vermeyişleri ve eşit derecede yaygın olan başka insani dürtülerin yıkıcı potansiyelleri dikkate alındığında, insan toplumunu baskı olmadan düşünmek imkânsızdır. Karl Marx "illüzyonun" (geçici) kaçınılmazlığı genetikle değil tarihle, biyolojik evrimle değil tarihsel evrimden geçmiş beşeri koşullarla ilişkilendirmişti: Din kitleleri uyuşukluk içinde tutmaya, hoşnutsuzluklarını bastırmaya ve onları isyan etmekten alıkoymaya yarayan bir "afyondu". Hoşnutsuzluk üreten ve insanları isyana kışkırtan beşeri koşullar var olduğu sürece o da varlığını sürdürecekti ama bu koşullar kaybolduğunda o da yok olacaktı. Bu iki düşünürün hükümlerinin altında saklı varsayımlar ortaya atıldıklarından beri (Freud örneğinde) veya şimdiye dek (Marx örneğinde) ampirik testlerin erişimine girmediği için, jürinin bir süreliğine bunların mahkeme salonuna dönmesini ertelemesini tercih etmekteyim...

Şahsen tüm kalbimle, bilge dostum Leszek Kolakowski'nin din yorumunu insanlardaki yetersizliğin tezahürü/ilanı olarak kabul etme eğilimindeyim. Aynı öncesinde bahsi geçen Gödel'in teoreminden hareketle düşündüğümüz gibi (bir sistemin aynı anda hem tutarlı hem eksiksiz olamayacağı, eğer ilkeleriyle tutarlıysa çözemeyeceği sorunların baş göstereceğini, çözmeye çalışırsa kendi kurucu varsayımlarıyla çelişkiye düşmeden bunu yapamayacağı), insanların kurduğu birliktelikler anlayamadığı, idrak edemediği veya her ikisini de yapmaktan aciz olduğu sorunlar yaratır. Bu sorunlar karşısında insan mantığının bocalama ve iflas etme riski vardır. Dünyada rastladığı mantıksızlıkları insan aklının katı çerçevesine sokacak şekilde eğip bükemediğinden, onları insan ilişkilerinden çıkarıp atar ve insan düşüncesiyle eylemine kapalı olduğu bilinen alanlara yollar. Bu arada Kolakowski bilge teologların Tanrı'nın varlığına "mantıksal açıklamalar" getirmek için varlarını yokluklarını adamalarıyla dine yarardan çok zarar getirdiklerini söylerken, tam da bu sebeple doğru iz üzerindedir. Mantığa hizmet etmek için insanların biliminsanları ve sertifikalı danışmanları

vardır. İnsanlar Tanrı'ya mantığın yasalarını takip etmek için değil mucizeler için ihtiyaç duyarlar. Şeffaflık ve rutin için değil onun esrarengiz ve öngörülmez yapısına gereksinimleri vardır. Olayların gidişatını altüst etme becerisine (Leon Shestov'un ısrarla belirttiği gibi sadece geleceği değil geçmişi yani "çoktan yaşanmış" şeyleri de), insanların çoğu zaman yapmak zorunda olduğu gibi şeylerin düzenine kölece itaat etmek yerine, bunu bir kenara atma becerisine ihtiyaçları vardır. Kısaca insanlar, idrak becerileri ve eyleme geçme güçlerinin asla kâfi gelmeyeceği o akıl almaz, hissiz, suskun ve kör güçleri açıklamak, hatta bir umut yumuşatıp ehlileştirmek için her yerde mevcut ve her şeye kadir bir Tanrı'ya ihtiyaç duyarlar.

Kısaca bana göre (bu özel) illüzyonun geleceği insanların belirsiz geleceğiyle iç içe geçmiş durumdadır: Kolektif belirsizlik (bir bütün olarak ehlileştirilmesi imkânsız bir doğaya atılmış, bu doğal dünyaya bağımlı insan türünün güvenliği ve güçleriyle ilgili belirsizlikler) ve bireysel belirsizlik (insanlardan oluşan, insanların yaptığı ve kimsenin ehlileştiremeyeceği insanlar tarafından yönetilen yaşam alanlarına atılmış, bu alanlara bağımlı bireylerin güvenliğiyle ilgili belirsizlikler). İki belirsizliği de aşmak için tekrar tekrar ve bıkmadan gösterdiği çabalar başarısız olduğu için ve yenilgilerle sonuçlanmaya devam ettiğinden ötürü, insanlık bu "illüzyona" hep geri dönecektir: Evrendeki yalnızlığı, yüce bir temyiz mahkemesinin ve yürütme gücünün yokluğu çoğu insanın katlanamayacağı kadar korkunçtur. Bence Tanrı insanlıkla birlikte ölecektir. Bir saniye öncesinde bile değil.

CRM *Bir yandan nefesimi toplarken, yukarıda ele aldığımız meselelerin uç noktaları hakkında biraz daha spekülasyon yapmama izin veriniz. Samuel Huntington'un meşhur kavramı "medeniyetler çatışmasının" haklı yanları vardı. Yoksa gerçekten var mıydı? Eskiden Pentagon'a danışmanlık yapmış bu insanın aşırı muhafazakâr görüşleri hakkında ne düşünürsek düşünelim, muazzam bir şey gerçekleştirmiş gibidir: "Din meselesini" kesin bir şekilde jeopolitik gündemin kalbine yerleştirmiştir. Ancak niyeti*

bu olmasa da, "Siyam ikizi" dediğiniz şeylerin arasına bir ayna koyduğunu söylemek daha doğru olur... Size göre durgunluk bize, dinsel ve seküler nitelikteki büyük anlatılara yaklaşımımızı gözden geçirme fırsatı sunuyor mu? Yakın dönemde bazı kiliselerin neoliberalizmin ahlaki zeminini reddetmede önemli roller oynadığını belirtmek mühim olabilir. Dolayısıyla bir örnek vermek gerekirse Hıristiyanlık çeşitli ölçülerde küreselleşmenin eleştirmeni olmuştur. Gerek Papa XVI. Benedict gerekse Canterbury Başpiskoposu Dr. Rowan Williams, birçok kez günümüzün "bireyciliğin üstünlüğü" dediğiniz şeyin etkilerini açık açık kınamışlardır.[8] Fakat ortada bir çelişki var. Görünüşte tüm hegemonik dinler küreselleşmenin homojenleştirici etkileri sebebiyle kendilerini tehdit altında hissetse de, postmodern göreli anlatıların parçalayıcı etkilerini de tehdit olarak görüyor gibidirler. Kuşkusuz bu iki uç nokta tarihsel hegemonik konumlarına meydan okumuştur. O halde durgunluk bize, bu (ve diğer) kiliselerin temsilcileriyle gerçek bir diyalog kurma fırsatı sunabilir mi? Soruyu başka şekilde ifade etmek için tekrar eserlerinize atıfta bulunmama izin verin. Keith Tester'la yaptığınız söyleşide şunları ifşa etmiştiniz: "İtiraf etmeliyim ki dinsel ve seküler yapıların arasındaki sözde sınır konusunda asla kendimi rahat hissetmediğim gibi bu sınırın kutsallığına kesinlikle inanmadım."[9] İlaveten şu eklemeyi yapmıştınız: "Modern çağın sözde 'sekülerleşmesi' bir kelime dağarcığının isimlendirilmesinden öte bir şey değildi... beşeri açmazları Tanrı kelimesini kullanmadan ifade etmekten farksızdı. Sözcüğü kullanmıyor olabilirsiniz fakat insanların yetersizliğiyle ilgili anlatı hâlâ oradadır." Dolayısıyla önümüzdeki temel mesele şu: Bunlar tümüyle "insanların yetersizliğiyle" ilgiliyse, adları kötüye çıkmış ikizlerin yani devlet ve kilisenin (ve onların soyundan gelenlerin) arasında bir diyalogun başlatılması acil ve olası bir şey değil midir?

Önceki meselelere farklı bir açıyla dönmeme izin veriniz. Son yayınlarından birinde 20. yüzyılın en büyük edebî dehalarından ve seçkin tarihçilerden Umberto Eco, bizi hem dinsel gericilikle

8. Bauman, *The Absence of Society*, s. 7.
9. Bauman, *Conversations with Keith Tester* [*Zygmunt Bauman ile Söyleşiler*], s. 134.

dinsel köktenciliğin yükselişi hem de dinsel hoşgörüsüzlüğün yaygınlaşması konusunda uyarırken, "göreneksel" dinsel pratiklere duyduğu saygıyı ifade etmektedir.[10] Bunu büyük bir bilgelik ve irfanla yapmaktadır. Ancak Gülün Adı'nda dinsel dogmaların menkıbelerinde saklı sembolik gücü muazzam hayal gücüyle ve göstergebilimdeki ustalığıyla gözler önüne sermiş bu yazarı yanlış okumak, şöyle yaygın bir hatayla sonuçlanabilir: Köktenciliğin dine mahsus bir nevroz olduğu, seküler kurumların bir şekilde bu duruma bağışık olduğu varsayımı. Üç parçaya bölünmüş olan şimdiki soru, görünüş itibariyle son on yılın ayırt edici mirasına odaklanmaktadır: Sekülerizm ve din arasındaki dogmatik yarış. Doğal olarak dogmalar arasındaki rekabet, belirttiğiniz gibi çeşitli medeniyetler boyunca insanlık tarihinin parçası olmuştur fakat sekülerizm ve din arasındaki rekabet son birkaç yılda daha meşum bir görünüm kazanmış, her zamankinden daha büyük gaddarlıklar ve öfke patlamaları sergilemiştir. Bunun gerçek anlamda zamana karşı yarışa dönüştüğünü söylemek abartı olmayabilir (belki bu kitabın başlığında söylendiği gibi "ödünç zamanlarda yaşadığımızı" gösteren başka bir belirtidir). Size diyeceğim o ki, köktencilik (dinsel ve seküler) belki bu ümitsiz yarışın şiddetli tezahürüdür. Günümüzün şiddetle dolu dünyasında bir sebepten ziyade sonuçtur. Ayrıca bilimsel bilgi birikiminin ve teknolojinin siyasi ve ticari çıkarlar elinde suistimal edilmesinin, bu süreçte bir rol oynamış olabileceğini, bize bilimi kimin yönettiğini sorgulamaya ittiğini iddia etmekteyim. Bu sebeple Eco biliminsanları ve medya arasındaki pactum sceleris konusunda uyarıda bulunmakta, biliminsanlarına "kendilerini yaşamın kaynağıymış gibi gören kişilere karşı şüpheli olmalarını" tavsiye etmektedir.[11] Bilimsel bilgi birikimi ve teknolojiyi sömürüp suistimal eden, yükselen dinsel köktencilik karşısında ideolojik hegemonya savaşı veren "seküler cephe" asla hafife alınamaz. Dinsel topluluklar içinde, 2007'de Vatikan'da Castelgandolfo Rasathanesi'nin kapatılması gibi rahatsız edici olayları dinsel topluluğun bilimsel

10. Eco, *A paso de Cangrejo* [*Yengeç Adımlarıyla*], s. 287.
11. Richard Dawkins'e gönderme. Ayrıca bkz. J.R. Brown.

bilgiden feragat etmesinin bir emaresi olarak yorumladığımızda veya dünya genelinde evanjelik hareketlerin çoğalışını, en ilkel ve fanatik olanların tuhaf bir şekilde kendilerini ABD'de gösterdiğini fark ettiğimizde; yahut Tanrı adına hareket ettiklerini iddia eden köktenci suikast bombacılarının yaptığı canavarlıkları dehşetle düşündüğünüzde yukarıdaki kaygıların haklı kaygılar olduğu ortadadır. Fakat bilgisizlik taraftarlığı gibi bir patolojinin sadece dinde bulunduğu söylendiğinde, bu durumun "teşhisi" sadece ikincisine has bir şey olduğunda, dolayısıyla bunun karşısında tek bir çözüm yolu önerildiğinde yani "ahlaki akışkanlık" ön plana çıkarıldığında "denge" bir şekilde yok olmuştur. Dinsel bilgi düşmanı örgütlerin çoğalmasıyla (Oxford'tan bazı akademisyenlerin, dinsel engizisyona karşı verilen tarihsel savaşı koruma yükünü ... ateist haçlı seferlerinin ve ateist dogmatizmin ikili mirasını arkalarında bırakmadan omuzlamasıyla) insanlık "akışkan zamanlarda", piyasaların insafına terk edilmiş gibidir. Diğer deyişle köktenciliğin sadece dinsel topluluklarda ortaya çıktığı varsayıldığında, ikincisinin ahlaki öğretileri dikkatsizce gayrimeşru, patolojik ve lüzumsuz şeyler olarak kenara atılmaktadır. Bu noktada son soru şu: Ahlaki değerlerin gerileyişi, aslında ikiz olarak bahsettiğiniz bu iki kurum (kilise ve devlet) arasındaki bezdirici ve yıkıcı savaşın sonuçlarından biri mi?

Zygmunt Bauman *Yaşama Sanatı*'nda[12] günümüzde üstü kapalı bir şekilde kişisel bakımın, insanın en temel çıkarları ve mutluluğunun peşinden koşmasının her insan için temel bir görev ve yükümlülük olduğunu (aslında yaşamın temel gayesi olduğunu) varsayan tüketiciler toplumunda, ahlaki taleplerin (Levinas'ın deyimiyle "başkaları için var olmak" olarak anlaşılan taleplerin) kendilerini, onlara riayet eden kişiye refah getirmesi ve onların kendilerini geliştirmesiyle mazur göstermek zorunda olduklarını belirtmiştim. Ahlak filozofları yaşam nehrinin bu iki yakasını yani şahsi çıkar ve başkalarıyla ilgilenmeyi birleştirecek

12. Z. Bauman, *The Art of Life*, Polity, Cambridge, 2008 [*Yaşam Sanatı*, Çev. Akın Sarı, Ayrıntı Yay., 2017].

köprüyü inşa etmek için çok uğraşmışlardır. Hâlâ da uğraşmaya devam etmektedirler. Filozoflar her zamanki alışkanlıklarıyla, görünürdeki çelişkiyi çözecek veya en azından çözme kapasitesine sahip, eldeki ihtilafı sonsuza dek ve kuşkuya yer bırakmayacak şekilde çözüme bağlayacak, ikna edici tezler hazırlayıp ifade etmeye uğraşmışlardır. Filozoflar ahlaki buyruklara itaat etmenin, itaat eden kişinin "kendi yararına" olduğunu, ahlaklı olmak için ödenen bedelin daha fazla getiri sağlayacağını, başkalarının kendilerine nazik olan kişilere aynı para birimiyle karşılık vereceğini, kısaca başkalarıyla ilgilenmenin ve onlara iyi davranmanın bir kişi için öz bakımının değerli, hatta vazgeçilmez bir parçası olduğunu kanıtlamak için çok çabalamışlardır. Bazı tezler diğerlerinden daha ustaca olmuştur, kimisi daha fazla otoriteyle desteklenmiştir ve kimisi daha fazla kişiyi ikna etmiştir. Ancak hepsi ampirik anlamda sınanmamış olan şu yarı ampirik varsayımın etrafında dönüp durmuşlardır: "Başkalarına iyi davranırsanız, onlar da size iyi davranır."

Tüm bu çabalara rağmen ampirik bulgulara rastlamak çok güçtür. Aksine bulgular hâlâ muğlaklığını korumaktadır. Varsayımın kendisi çoğu kez parsayı toplayanların bencil, duyarsız ve alaycı insanlar olduğuna tanıklık etmiş onlarca kişinin şahsi deneyimlerine hiç uymamaktadır. Huzurlarını ve konforlarını başkaları için feda etmeye hazır merhametli, cömert ve şefkatli insanlar kendilerini defalarca, saflıkları ve dayanaksız (karşılıklı olmadığı için) güvenleri yüzünden aldatılmış, reddedilmiş, acımayla bakılmış yahut alaya alınmış halde bulmuşlardır. Kazancın çoğunlukla kendisini düşünen kişilere gittiğini, başkalarının refahını düşünen kişilerin çoğu kez kayıplarının muhasebesini çıkarmaya terk edildiklerini kanıtlayacak sayısız delili toplamak asla zor olmamıştır. Bu bulguları toplamak belki her gün daha da kolaylaşmaktadır. Lawrence Grossberg'in belirttiği gibi, "bir şeylerle yeterince ilgilenmenin mümkün olduğu, bunun önemli olduğuna yeterince inanç beslendiği, dolayısıyla kişinin gerçekten ona bağlı kalıp zamanını ve enerjisini ona aktarabileceği

yerler bulmak giderek zorlaşmaktadır."[13] Grossberg "ironik nihilizm" kavramını icat etmiştir: Bu ifadeyi, üzerlerine gidildiği noktada motivasyonlarının arkasındaki mantığı şu şekilde açıklamaları muhtemel insanlar için ortaya atmıştır:

> Aldatmak yanlış biliyorum ve aldattığımı da biliyorum ama işler bu şekilde yürüyor. Gerçek hayat böyle bir şey. İnsan yaşamın ve tüm tercihlerin birer düzmeceden ibaret olduğunu biliyor fakat bu bilgi herkes tarafından öyle yaygın kabul görüyor ki artık hiçbir alternatif yok. Herkes herkesin aldattığını biliyor dolayısıyla aldatıyorlar. Aldatmazsam, dürüst olduğum için acı çekmiş olurum.

Ancak filozofların varsayımları karşısında daha esaslı başka tereddütler de konmuştur. Örneğin bir ödül beklentisiyle başkalarına nazik olmaya karar veriyorsanız, yaptığınız iyi şeylerin arkasındaki motivasyon ödül alma umuduysa, "başkalarına nazik ve iyi olmanız" muhtemel kazanç ve kayıpları hesaplayarak vardığınız bir sonuçsa, davranış biçiminiz gerçekten ahlaki bir tutumun tezahürü mü, yoksa satılık, bencil davranışlardan biri mi? Daha sağlam, gerçek anlamda radikal şüpheler de yok değildir: İyilik tartışılacak, ikna edilecek, "üzerinde konuşulacak", "döndürülecek", "akıldan ayrılmadığına" karar verilecek bir şey olabilir mi? Başkalarına gösterilen iyilik rasyonel bir kararın sonucu mudur ve bu sebeple akla başvurarak mı yapılabilir? İyilik öğretilebilir mi? Bu soruları olumlu olumsuz destekleyen bir dolu argüman ortaya atılmıştır fakat şimdiye kadar hiçbirisi net bir otoriteyle mevzuya nokta koyabilmiştir. Jüri kararını hâlâ vermemiştir...

Yaygın, halk ahlakı söz konusu olduğunda, otoritesi son kaydedilmiş yirmi şeyden biri olmanın, en çok izlenen gösteriler arasında TV reytinglerinde üst sıraya çıkmış olmanın veya çok iyi satan kitaplardan birinin cildinde yer almanın, bu hususta herhangi bir tabloda üst sıralarda bulunan diğer

---

13. Lawrence Grossberg, "Affect and postmodernity in the struggle over 'American modernity'", yer aldığı eser: Palagia Goulimari (ed.), *Postmodernism: What Moment?* Manchester University Press, Manchester, 2007, s. 176-201.

metaların getirdiği statüden ne daha fazla kararlı ne de daha az değişken kaynaklardan gelen farklı ve genellikle birbiriyle tutarsız mesajlar arasında bölünmüş haldedir. Dahası gündelik deneyimlerin inatla her gün yeniden onayladığı şey, tüm ahlaki ilkelerin ürkütücü bir şekilde uygulanamaz oluşlarıdır. Her gün haberlerde, yüksek makamları sarmış yolsuzluklara (*Guardian*'ın araştırmacı gazetecileri tarafından hazırlanmış son raporlara göre, büyük şirketler kayıtlı adreslerini sınır dışı adreslere taşımak gibi basit bir önlemle vergi kaçırarak Hazineyi milyarlarca pound dolandırmışlardır), milyarlarca doları bulan kamu fonlarının özel ceplere girmesine, yankesiciler ve dükkân hırsızları hapishaneleri tıklım tıklım doldururken, değersiz varlıklar ve hileli emeklilik sigortaları satan kodamanların, "piramit satışlar" yapan dolandırıcıların çok nadir sanık kürsüsüne çıktığına, çıksalar bile uygun bir ücret karşılığında onları beladan kurtaracak yeterli sayıda avukata, uzman muhasebecilere ve vergi danışmanlarına sahip olduklarına tanık olmaktayız. İflas mahkemeleri ve hapishaneler onların açgözlülüklerinin kurbanları için inşa edilmektedir, böylece kendileri işlerini sürdürebilmektedirler... Polly Toynbee'nin son "kredi daralmasından" sonra belirttiği gibi (*Guardian,* 25 Ekim 2008), "kesin bir felaketten kurtarıldıktan sonra bankacılar tekrar batağa batmış haldeler. Hükümetse müdahale etmemek için her zamankinden daha fazla istekli..." Filozofların ahlaki öğretilerinin akıllara durgunluk verecek şekilde tersine çevrilmesiyle, tüm bu sahtekârlıklar ve yalanlar, insanların basit dürüstlüklerine ve iyi niyetlerine yapılmış bahisler üzerinde temellenmektedir. "Pervasız kapitalizm için yoksullar kendilerine geçimlik ücret ödemeyen temel işlerde sıkı sıkıya çalışmakta isteklidirler. Dolayısıyla borç almaları gerekir. Çoğu dürüst insanlardır ve borç tahsildarları onları kolayca mahcup etmektedirler. İşte bankalar onlara bu yüzden borç vermektedir, çünkü büyük kısmı borçlarını ödemek için her yolu deneyecektir."

Ahlaki bir varlık için (yani İyi ve Kötünün Bilgisine Sahip Ağacın elmasını yemiş ve tadını hatırlayan varlık için) insanlar

arasında yaygın olup doğru ve yanlışı ayırt etmeye yarayan ahlaki düşüncelerle sürekli dikkatleri üzerine çeken ahlaki yozlaşma arasındaki rahatsız edici çelişki, şiddetli bir "bilişsel uyumsuzluk" atmosferi yaratır (birbiriyle bağdaşması imkânsız iki önermenin karşı karşıya gelmesi). Aynı ahlaki taleplerde bulunan evrenselci iddialarla ahlaki otoritelerin dağılması ve kaypaklığı arasındaki çelişkide olduğu gibi. Psikologların sürekli gösterdikleri gibi, bilişsel uyumsuzluk egodaki uyuşma acılı bir şekilde ortadan kalkmadan ve insanı güçsüz kılan davranışsal rahatsızlıklara yol açmadan dayanması veya birlikte yaşaması çok zor kaygılar üretir. Hasta, düğümü kesmeye zorlanır. Çözmesi ne kadar imkânsız olursa olsun, uyumsuzluğu yaratan çelişki aporetik yapıda olmamış olsaydı bunun yapılması gerekirdi. Düğümü kesmenin iki temel yolu vardır: Köktencilik ve din karşıtlığı [adiaforileştirme]. Ancak bilişsel uyumsuzluk halinin şiddetli hatta iltihap sarmış yapısı dikkate alındığında, ikisinin de yaygın ve sürekli bir şekilde kullanılma ihtimali yüksektir. Sizin çerçevenizde, ilki özellikle dinsel köktencilikle bağlantılı olacaktır. İkincisiyse muhtemelen bilimsel köktencilik diye adlandırmaya yatkın olduğunuz şeyle.

Bu çifte bilişsel uyumsuzluktan (ahlaki talebin varsayımsal evrenselliğine karşı ahlaki otoritenin çokmerkezliliği ve çoksesliliği ile hâkim ahlaki hislere karşı her yerde ahlakın ayaklara alındığını gösteren deneyimler) kaçmada kullanılan köktenci yol, tercih edilecek ahlaki bir kodu diğer düşünsel sistemlerle rekabetin dışına atmayı, bu alternatif sistemlerin çağırdığı otorite kaynaklarını ahlaki meselelerde önemsiz addetmeyi, ahlaki reçeteleri ve yasakları ifşa edilmiş, insan aklının anlayamayacağı, özellikle direnmeyeceği veya reformdan geçiremeyeceği güçler tarafından konmuş bilginin alanına taşımayı amaçlar. Kısaca ahlaki kuralları insanların müdahalelerine bağışık hale getirmek ister. Bir bakıma Basil Bernstein'ın "kısıtlı kuralları" uç noktasına taşınmıştır. Sadece önüne konmuş karşı tezleri kenara atmakla kalmaz, a priori tartışmanın kabul edilebilirliğine yasak koyup yasa koyucunun (aşılmaz, tahmin edilmez, insanın kavraya-

mayacağı) iradesinin dışında başka gerekçeler bulma ihtiyacını inkâr eder. Dinde bu sonuç genelde, otoritenin kaynaklarını ve müeyyidelerini insanın deneyimlerine açık alanın ötesine taşıyarak alınmaya ve ulaşılmaya çalışılmıştır (örneğin Sina Dağı'nda sadece Musa'nın duyduğu yanan çalı, sadece ölülerin görebileceği cennet ve cehennem, sadece İkinci Dünyaya Gelişte yani dünyevi tarihin sonunda deneyimlenebilecek son hüküm).

Teoride köktencilik inanca, sorgulanmayan, yolundan sapmayan ve sarsılmayan inanca çağrıda bulunur: Dogmatik inanca. Toplumsal pratikteyse köktencilik, dışsal bağların yetersizliği ve komünal sınırların dışında kalan dünyayla iletişimin sınırlı olması karşısında, cemaat içindeki bağların yoğunluğuna ve etkileşimin sıklığına bel bağlar: Yani kapılar kilitlenir ve pencereler örtülmüş olur. Ayrıca yaşamsal işlevlerin tümünü kucaklayıp birleştirme ve yaşamsa ihtiyaçların bütünlüğüne hizmet etme dileğine bel bağlar. Teoride köktencilik fikirlerin yarattığı piyasadan yalıtılmayı, pratikte beşeri etkileşimlerin piyasasından kopmayı talep eder. Ancak bu taleplerin, dünyayı ağların, internetin ve mini bilgisayarların sardığı çağımızda nasıl karşılanabileceği henüz belli değildir. Tüm bu teknik yenilikler şimdiden (daha iyisi olmadığı için şu oksimoronu kullanmama izin veriniz) "sanal köktenciliklerin" oluşumunda yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Yeni medya bir kez daha mesaj olduğunu ortaya koyacak mı ve taşıdıkları mesajlara yabancı amaçları reddedecekler mi?

Sohbet 7

DNA Kayıtları: Yeni Bir Ekonomi İçin Yeni Bir Gramatoloji. Genetokrasinin Yükselişiyle Homines Mortales'ten [Ölümlü İnsanlardan] Her Şeyi Kendi Yapan "Post-İnsanlara"

Citlali Rovirosa-Madrazo *O halde farklı türden dogmalara geri dönmek için, bu mühim meselenin ikinci kısmına geçmeme izin veriniz.*[1] *Tipik örneği genetokrasinin ilerlemesi olarak adlandırmayı tercih ettiğim şey. Yeni gelişen ve genom endüstri-*

1. Netleştirmek açısından, "bilimsel köktencilikten" bahsetmeye yatkın olduğumdan emin değilim. Aksine bilimsel bilginin dogmatik yorumlarından bahsetmeyi tercih edebilirim. (cf. P. Feyerabend, *Farewell to Reason,* Verso, Londra, 1987 [*Akla Veda,* Çev. Ertuğrul Başer, Ayrıntı Yay., 1995]ve P. Feyerabend, *Against Method,* Verso, Londra, 1988 [*Yönteme Karşı,* Çev. Ertuğrul Başer, Ayrıntı Yay., 1999]). Ayrıca bkz. T. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions,* University of Chicago Press, Chicago, 1970 [*Bilimsel Devrimlerin Yapısı,* Çev. Nilüfer Kuyaş, Kırmızı Yay., 2017].

sini de içeren biyoteknoloji endüstrileri[2] *en akıl almaz yerlerden gelmektedirler... En ileri genom bilgisine sahip olan ve James Watson'dan daha popüler olmuş kişi bir Vietnam gazisidir.*[3] *Times tarafından dünyanın en etkili insanlarından biri olarak görülen Craig Venter'in, 20. yüzyılın son on yılında genetik kodların veya genomun şifresini çözmede oynadığı rol ve günümüzün en güçlü şirketlerinden bazılarında geldiği pozisyon en hafif deyimle ilgi çekicidir. Yukarıda bahsedilen dogmaların yarışında oynadığı rolde, Venter 2007'de Guardian'a anlattığı gibi "insanlık kavramını devrimcileştirmeye" ve "yaşam için yeni bir değerler sistemi" yaratmaya çalışmaktadır.*[4] *Venter'in yaklaşımı bizi, soy ıslahının bir tehdit olmaya devam edip etmediğini veya eskisinden daha büyük bir tehdide dönüşüp dönüşmediğini sormaya itmektedir.*[5] *Bu açıdan sözde Genografik Proje ile ilgili ihtilaflar ve dünya genelinde içlerinde Birleşmiş Milletler Yerli Meseleleri Daimi Forumu'nun da olduğu birçok yerli hakları örgütünün bu projeyi reddetmesi tipik bir örnektir.*[6]

---

2. İklim değişikliği için yapılan jeo-mühendislik meselesi üzerine bkz. Royal Society Working Group on Geoengineering, http://royalsociety.org/page.asp?-tip=8086. Bu konuyla ilgili yönetişim kampanyalarından biri üzerine bkz. www.etcgroup.org/en/issues/geoengineering.html. Genetiği oynanmış gıdalar ve organizmalar hakkında bkz. J. Munoz Rubio (ed.), *Alimentos transgenicos, ciencia, ambiente y mercado. Un debate abierto,* Siglo XXI, Mexico City, 2004. Ayrıca bkz. J. Munoz Rubio, "Transgenicos. Biologia desde el reduccionismo", *Revista Digital Universitaria,* cilt 10, no. 4 (Nisan 2009).
3. James Watson, DNA ile ilgili bilgileri için Nobel Bilim Ödülü almıştır (1962).
4. *Guardian,* 6 Ekim 2007.
5. Bkz. Rovirosa-Madrazo, *La caida del estado;* Rovirosa-Madrazo, "De aborto, guerra, genetica y poder."
6. Genografik Proje (GP) savunusu ve etik çerçevesi üzerine bkz. https://genographic.nationalgeographic.com/genographic/index.html. Yerli insanların GP'ye ve ondan önce İnsan Genom Çeşitliliği Projesi'ne itiraz etmeleriyle ilgili bkz. M. Dodson ve R. Williamson, "Indigenous peoples and the Human Genome Diversity Project", *Journal of Medical Ethics,* cilt 24 (1999): 204-8. Bu konular hakkında bkz. www.ipcb.org/issues/human_genetics. Biliminsanlarının "yerli bedenleri sömürgeleştirip sömürmek" istediğini söyleyen yaygın tez hakkında Uluslararası Yerliler Paktı Konseyi'nin şu kaynaktaki açıklamasına bkz.: www.treatycouncil.org/section_2117331.htm. Burada Uluslararası Yerliler Paktı Konseyi, Genografik Projenin "suistimal edici ve yerli haklarını ortadan kaldıran etik

Şimdi konuyu başka yöne çekip yeniden şu meseleye eğilmeme izin veriniz: Omni dominium konusunda bu kitabın birinci bölümünde ele aldığınız modern jeopolitik ve egemenlik kavramlarının oluşmasıyla sonuçlanmış ve "dominium"y başlarda (eğer ilahi kaynaklardan gelmişse) yerküreyle sınırlamış eski sömürgeci yaklaşımdan sonra, günümüzde sanki yeni bir sürece başlanmış gibidir. Son yirmi-otuz yılda "haritalandırmanın" yani formlarını üretmiştir: Tabiri caizse çağımızın yeni kartografisini oluşturmaktadırlar. En belirgin olanları DNA'nın haritası, genom haritası, hatta kara madde ve kara deliklerin haritalarıdır. Beni şu uzun süredir kullanılan "işler metafor" için de bağışlayın: Son on yılda Derridacı anlamda yeni bir gramatolojinin tamamlandığına, metafora uygun ifadeyle sanki yeni dogmaların desteklenmesine hizmet eden yeni bir gramatolojinin ortaya çıktığına tanık olduğumuz iddia edilebilir. Sanırım söylemeye çalıştığım şey şu: DNA kayıtlarıyla ilgili o muhteşem gelişmeler, aşkın insanlığı (seküler düzenin yeni humanitatem... renunciare'si belki?) onlar olmadan düşünemeyeceğimiz yeni hükümlere, yeni yasalara ze-

dışı bir araştırma" olduğunu iddia etmektedir. Konsey'in itirazı şöyledir: "Size kim olduğunuzu ve nereden geldiğinizi söyleyecekler, kendinizle ilgili Yerlilerden gelen mevcut bilgiyi görmezden gelecekler." GP'nin çıkardığı bilgilendirilmiş onay formuna bakmak önemlidir: "Çıkan bulgulardan bazılarının, sizin veya grubunuzun başka üyeleri tarafından bilinen sözlü, yazılı ve diğer geleneksel bilgilerle çelişmesi mümkündür..." Bu özel konu üzerine ayrıca şuna bkz. Rimmer, "The genographic Project." Jenny Reardon'un kitabı *Race to the Finish: Identity and Governance in an Age of Genomics* [Princeton University Press, Princeton, 2005] İnsan Genomu Çeşitlilik Projesi, karmaşıklığı ve etrafını kuşatan tartışmaların tarihine odaklanmaktadır. Genom ve coğrafya üzerine akademik bir tartışma için Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Konseyinin Genom Politikası ve Araştırma Forumu'nun çıkardığı rapor dizisine bakınız. İçlerinden biri şu: "Classifying genomics: how social categories shape scientific and medical practice; with special focus on race and ethnicity", pdf dosyanın erişildiği adres: www.genomicsforum.ac.uk. Ayrıca bkz. "The race myth: more sincere fictions in the age of genomics", Dr. Joseph L. Graves'in Ekim 2006'da yaptığı halka açık seminerin raporu, pdf'si aynı sitededir. ESRC Forumunun hazırladığı bu raporda, Joseph L. Graves'in çalışması ve "biyolojik ile coğrafi nüfuslar" ve "ırklar" arasında yaptığı ayrım çok tartışılmaktadır. Bu konuyla ilgili daha uzun tartışma için ayrıca bkz. Joseph L. Graves, *The Emperor's New Clothes: Biological Theories of Race at the Millennium,* Rutgers University Press, New Brunswick, 2002.

min teşkil ediyor gibidir. Kısaca seküler köktencilik adeta, tabiri caizse DNA'ya "kazınmış olan" "muhalefete" veya çürütülmeye pek olanak tanımayan "kanonik metinlerden" beslenen bir konumda yer almaktadır. (Bu spekülasyon yanlış anlaşılmamalıdır: Burada söz konusu olan şey ürkütücü bilimsel gelişmeler ve neyi temsil edebilecekleri (ve bilimsel geçerlilikleri) değildir; mesele belli bilimsel araştırma sahalarında yönetişimin olmaması, siyasi iktidar ve piyasanın gücü için dış kestirimde bulunma potansiyeli taşıması, "biyo-korsanlık"[7] ve dogmatik amaçlar gibi kaygılardır.)

Yukarıdakilerden hareketle insanların, bu yüzyılın başlangıcında, genelde politik ve ekonomik gündemlerle bilimsel bilgiyi çalan (ve üreten) seküler kurumlarla eski engizisyondan kalma ayrıcalıklarına tutunan kilise kurumları arasında "sıkışmış" halde olduğunu söyleyebiliriz. Kısaca bu dogmatik tahakküm savaşından kaçabilir miyiz? Bir çıkış yolu var mı? Küresel finansal kriz, bilimle ve dinle kurduğumuz ilişkiyi,[8] hatta aralarındaki ilişkiyi yeniden düşünme fırsatı mı?[9] Daha önemlisi bu topluluklara liderlik edenlerin rollerini ve insanlık önünde taşıdıkları sorumlulukları yeniden düşünmeler için bir fırsat mıdır? Ahlakın, dinin, siyasetin ve bilimin yerlerini piyasaya duyulan inanca terk ettiği bir çağda ortak faydaya nasıl ulaşabiliriz?

---

7. Sözde biyo-korsanlık denen mesele hakkında bkz. www.etcgroup.org/en/issues/biopiracy.html. Merkezi Kanada'da bulunan kâr amacı gütmeyen uluslararası bir kuruluşa ait bu web sitesinde, "biyo-korsanlık" "çiftçilikle uğraşan ve yerli topluluklara ait bilgilerle genetik kaynakların, bu kaynaklarla bilgi birikimi üzerinde kapsamlı tekeller kurmaya (patentlerle veya fikri mülkiyetle) çalışan bireyler yahut kurumlar tarafından el konması" şeklinde tanımlanmaktadır. "ETC grubu fikri mülkiyetin, çiftçi topluluklar ve yerli halkların haklarını ve bilgi birikimini ele geçirdiğine inanmaktadır.

8. 20. yüzyılda bilimsel ve teknolojik araştırmalarda odak noktasının geniş ihtilaflı alanlardan (nükleer araştırmalar gibi) çıkıp DNA'ya, kök hücrelere, daha yakın zamanda genetiği değiştirilmiş gıda ve organizmalara kayması, aynı zamanda bilimsel topluluğun politik topluluk ve piyasayla kurduğu ilişkideki değişimi de yansıtmıştır.

9. Bu konuda bkz. D. Alexander, *Rebuilding the Matrix: Science and Faith in the Twenty-First Century*, Lion, Oxford, 2001.

Zygmunt Bauman Craig Vender gerçekten de genomcular ordusunun en yorulmak bilmez savaşçılarından biridir (belki de birincidir?). Dahası her şeyi başka şeylere dönüştürme tutkusu, birbirini takip eden her kromozomun başka bir hücreye eklenmesiyle, bu eklentilerin gereksiz hale getirdiği kromozomları yok etmesiyle daha da büyümektedir... Önde gelen birkaç başka biliminsanıyla (*Guardian*'ın 1 Ocak 2009 sayısına bakınız) "gelecek için hazırladığı kılavuzda", "milyarlarca yılı (yani 3,5 milyar yıllık evrimi) on yıllara dönüştürmenin ve sadece yaşamı kavramsal olarak nasıl gördüğümüzü değil hayatın kendisini de değiştirmenin" zamanının geldiğini iddia etmektedir. Filozof Dan Dennett'in ifadeleri, sanki kulağa çok daha dudak uçuklatıcı olasılıklarla sarhoş olmuş gibi gelmektedir: "Artık sağ kalmak için yemek yemek yahut soyunuzu devam etmek için üremek zorunda olmadığınızda, genetik değişiklikle bu faaliyetlerin arkasında yatan tortulaşmış içgüdüler kapatıldığında maceralarla dolu bir yaşam sürdürmek gerekmeyince, geriye insan doğası için hiçbir sabit şey kalmayabilir." Psikolog Steven Pinker, bir başka gelişmenin, "insanın ve tüketicinin" belki nihai özgürleşmesi olarak adlandırılacak şeyi övmektedir (bu bariz bir şekilde Fransız Devrimi'nin "l'homme et citoyen"inin insan ve yurttaşın yerini alan kişidir): "Şu geçtiğimiz yıl [2008] doğrudan tüketiciye yönelik genom biliminin ortaya çıkmasına tanıklık etti." Muhtemelen nasıl raflardan sevdiğiniz çikolata markasını veya kıyafetleri seçmeyi öğrendiyseniz, artık kendinizi ve (cebinizde yeterince para varsa) çocuklarınızı da seçebileceksiniz... Dahası (Venter'e inanırsak) "hiçbir sabit kalmayacağı" için kendinizden sıkıldığınızda, en yakın çukura kendinizi atıp daha moda ve çok daha albenili, daha az sıkıcı bir benlik alma şansınız da olabilecek. Genom bilimi ve genetik mühendislik homo consumens'lerin [tüketici insanların] nihai hayali olarak görülebilir. Çünkü modern tüketicilerin kariyerindeki son sınır nihayet kırılmış olacak, tüketicilerin özgürlüğünü genişletmek için verilen uzun, zahmetli ama sonunda zaferle bitecek mücadelenin taçlandığı nokta olacaktır...

İnsan ilişkilerini mühendislikten geçirmek elbette genom bilimcilerin icadı değildir. İnsanların benliklerine şekil verme amacı (aslında "yeni bir insan" yaratma hedefi) başından beri modern yaşam biçimlerine eşlik etmiştir. Bir yüzyıl boyunca daha insan dostu ortamlar yaratmaya, insanın potansiyeline daha yakın ve düzgün bir beşeri yaşama daha uygun düzenlerin yaratılmasına dönük, dağınık ama ısrarlı çabaları özetleyen Karl Mannheim, 1929'da planlamanın "insanlığın belli bir merkezî konumdan hareketle giderek daha mükemmel bir şekilde düzenlediği, tarihsel olarak gelişmiş bir toplumun yeniden inşasından" ibaret olduğu sonucuna varmıştı. Modern insanın içindeki toplum mühendisi, Karl Popper'ın 1945'te söylediği gibi, "hedeflerimize göre insanlık tarihini aynı yeryüzünü değiştirdiğimiz gibi biçimlendirebileceğimize" inanıyordu (Popper kendi çağında toplum mühendisliğinin uygulama biçimlerine duyduğu isteksiz tavrı keskin ve vurgulu bir biçimde ifade etmiş olsa da, değişen doğayı değişen insanlık tarihiyle kıyaslayan ve 1945'te yazılmış bu satırlar o günlerde kulağa şimdikinden daha az uğursuz ve tüyler ürpertici geliyordu). Geçmiş tecrübeler sayesinde, modern toplum mühendisliğinin yürüttüğü o uzun deneyler silsilesini şu şekilde özetleyebiliriz: Aralarında tutarlı ve etkili olmuş numuneler, aynı zamanda en gayriinsani, zalim, gaddar ve çirkin olanlardı. En üst konumlarda Nazilerin ve Komünistlerin olduğu, yakın zamanda (ve bugün!) yeni etnik temizlik girişimlerinin takip ettiği numunelerdi. Öncesinde kısaca bahsettiğim gibi, insanlığı daha güzel ve ahenkli hale getirilecek bir bahçe olarak görmek, bazı insanları çalılarla aynı konuma sokar. Toplum mühendisliği her şeyden öte bu insan çalılarının imhasında ustalaşmıştır.

Dahası bu tüyler ürperten kayıtlarda, toplum mühendisliğini insanların meşru hayallerinden topyekûn çıkarmak için onun itibarını yeterince sarsacak hiçbir şey yok gibidir. Daha birkaç yıl önce "tarihin sonuyla" meşhur olmuş Francis Fukuyama, geçtiğimiz yüzyılın "yeni ve gelişmiş" bir insan ırkı yaratma çabalarının sadece gayrimeşru ve dibe boylamaya mahkûm

olduğu için değil, bunları gerçekleştirmeye uygun araçlar henüz bulunamadığı için başarısız olduğunu iddia etmişti: Eğitim, propaganda, beyin yıkama pratikleri ilkel ve acemiceydi. İnsanları geri dönüşümden geçirmek için çok geri yöntemler uygulanmaktaydı dolayısıyla eldeki görevin görkemine yaraşır durumda değillerdi. Fukuyama hemen okuyucularını teskin edip nihayet uygun araçların hızla erişilebilir hale geldiğini ve yeni insan ırkını yaratma hedefini, bu sefer başarı garantisiyle, tekrar gündeme sokabileceğimizi söylemişti.

Fukuyama'nın mükemmellikten uzak olsa da temelinde sağlam bir geleneğin mirasında hak iddia etmesi yersiz ve mesnetsizdi: Neticede "yeni insan" kavramındaki temel değişken radikal bir biçimde değişmişti. Fukuyama'nın kaleme aldığı şey, pratikte olmasa da taşıdığı niyet bakımından herkesin kendi kendisini geliştirebileceği, mükemmel hale getirip benliğini yaratabileceği daha dostane yaşam alanları tasarlamak istemiş toplum mühendisliğinden bütünüyle farklı bir projeydi. Toplum mühendisliği tek tek fertleri üzerinde değil insan toplumunun bütünü üzerinde uygulanan bir operasyon olacaktı (ancak niyet edilen şey ilkinin pratikte ikincisine indirgenmesiydi). Akışkan modern zamanlarla uyumlu bir şekilde, Fukuyama artık kurtuluşun toplumdan gelmeyeceğini düşünmesiyle Peter Drucker'ı takip etmektedir. Fukuyama'ya göre "kurtuluş" umudu (yine Pinker'dan alıntı yaparsak) "kurulmuş" "bir dizi yeni şirkette", müşterilerinde, "tıbbi tüketicilerinde" yatmaktadır. Şimdi kendinize, seçtiğiniz türden mutlulukların ("alınteri akıtma" yahut "çocuk doğurma" gibi iğrenç ihtiyaçlar olmadan) keyfini çıkartacak genleri satın almanız gerekecek. İnsanların kendilerini evlerinde hissedeceği ve mutlu olacakları toplumla ilgili kurdukları o eski düşlerden geriye kalan her şey, kapitalistlerin sömürüsüne açık engin "bakir topraklardan" biri olmuştur. Bu sefer yeni keşfedilmiş/üretilmiş bakir topraklar nerdeyse uçsuz bucaksız bir ufka sahiptir çünkü genişlemesinin önüne konmuş hiçbir "doğal sınır" yoktur. İş kendi bedenlerinin ve görünümlerinin değiştirilmesine geldiğinde, birbirini takip eden insan

nesillerinin hayalleriyle arzularına önceden belirlenmiş bir sınır konulamaz. Dahası "sağlıklı" ve "hastalıklı" kişiler arasındaki sınır çoktan silinip gitmiştir.

Sadece şu kaba örneği kafanızda canlandırın lütfen. "Kirpik hipotrikozu" ne demek biliyor musunuz? Birçok kadın yanıtını bilmeden mutlu mesut yaşamlarını devam ettirmektedir. Ancak, çok uzun süre değil...

İnsan bedeninin çoğu kez mükemmellikten uzak olduğu, arzulanan standartlara getirmek veya zorla çıkarmak için oynanıp kurcalanması gerektiği yeni bir şey değil. Kozmetik en eski zanaatlardan biridir ve bu zanaatın uygulanması için gerekli maddelerin, aletlerin ve tedbirlerin tedariki en eski endüstrilerdendir. Ancak şu ilginç tesadüfe bakın ki, bedenin güzelleştirilmesi aynı zamanda, ilkesel anlamda çözümün dış görünüşünün, üzeri kapanacak kusurun farkındalığından üstün olduğu beşeri meşguliyetlerden biriydi. Önce iyi haberler geldi: "Yapılabilir." Sonra da hüküm: "Yapmalısın!" Ardından bu hükmü göz ardı etmeyi tercih etmiş kişiler için yaşanabilecek korkunç sonuçların tehditleri. Bu önerilen ilacı kullanarak iğrenç bir kusurdan kurtulabileceğinizin farkındalığı, hükmü yerine getirme çabasına başladığınız noktada kafanıza dank etti. Beraberinde, yeterince cesur bir şekilde mücadele edemezseniz bağışlanmaz yetersizliklerinizi, kabiliyetsizliğinizi yahut üşengeçliğinizi gözler önüne sererek sizi utançla yerin dibine sokacak bir korku da gelmiş oldu.

Kirpik hipotrikozu sorunu, bu kadim ama sürekli yeniden sahneye konan dramın bir başka perdesinden ibarettir. Yeterince yoğun olmayan ve fazla kısa kirpikler, kadınların hoşlarına gidebilecek bir durum değildir (aslında tüm kirpikler fazla kısadır ve yeterince yoğun değildir; ne kadar uzun ve yoğun olsa da daha uzun ve gür olmaları mümkündür; olsa ne iyi olurdu, değil mi). Fakat çok az kadın bu eksikliği bir trajediye dönüştürür. Bırakın radikal tedavilere ihtiyaç duyan bir sıkıntı olmasını, bu durumu göğüs kanseri veya kısırlık gibi bir hastalık olarak görenler çok daha az olur. İnsan seyrelmiş kirpiklerle pekâlâ

yaşayabilir. Neticede bu biraz rimel sürerek kolayca yumuşatılabilecek veya gizlenebilecek bir derttir. Ancak güçlü eczacılık firması Allergan (kırışıklık korkusuyla yaşayan kadınlar için bir nimet olan Botox'u üretmiş firma) güçsüz ve zayıf kirpikleri tıbbi müdahale gerektiren bir rahatsızlığın sonucu olarak teşhis ettiğinde, neyse ki etkili bir çözümün keşfedildiğini ve Latisse adlı bir losyonla bu sorundan kurtulabileceğimizi duyurduğunda öyle olmaktan çıkar. Latisse şimdiye dek çıkmayan kirpiklerin gürleşmesini, hiç fark edilmeyen kirpiklerin daha uzun ve dikkat çekici olmasını sağlayacaktır. Tabii losyonun her gün düzenli bir şekilde, sonsuza dek kullanılması koşuluyla. Sürdürmeniz gereken bu tedaviyi yarıda bırakırsanız, kirpikleriniz o eski iğrenç (ve önleme imkânına sahip olup bunu başaramadığınız için utanç verici) haline dönecektir.

Guardian'dan Catherine Bennett'in gözlemine göre birçok doktor, "geliştirilmemiş halleriyle kadınların iyileştirme için bol miktarda olanak sunduklarını" (eklemem gerekirse sürekli tedavi ve ilaç geliri elde etme fırsatı verdiklerini) düşünüp hissetmektedir. Doğrusu son yıllarda kozmetik cerrahi, en hızlı büyüyen sektörlerden biridir (genelde "kozmetik" kuzeniyle karıştırılan plastik cerrahi, biçimsel veya işlevsel kusurları cerrahi müdahaleyle onarmaya çalışan bir uzmanlıksa, kozmetik cerrahi sadece kozmetiği geliştirmeye yani bedenin kendisine ve onun sağlığıyla zindeliğinden ziyade dış görünümünü iyileştirmeye dönük bir uzmanlıktır).

2006'da sadece ABD'de 11 milyon kozmetik ameliyatı gerçekleştirilmiştir. Bugün devasa ve muazzam kârlar getiren bir sektöre dönüşmüş kozmetik cerrahi kliniklerin tipik reklamları, dış görünümünden kaygılı kadınlardan çok azının direnebileceği ayartmalarla doludur:

> Göğüslerinizin çok küçük olduğunu ve *göğüs büyütme* ameliyatının yapılması gerektiğini mi düşünüyorsunuz? Yoksa bir aile kurmadan önce bedeninizi *liposakşın* veya *karın sıkıştırmayla* yeniden keşfetmek mi istersiniz? Doğru işlemi bulmanızda size yardımcı olabiliriz. Yaş-

lanmanın etkileri geriye döndürülebilir ve sizi yıllarca rahatsız etmiş özellikler değiştirilebilir. Egzersiz yapsanız ve sağlıklı diyetlerle beslenseniz bile ulaşamayacağınız yeni bir fiziğe kavuşabilirsiniz.

Ayartıcı şeyler çoktur, geniş bir kesimi kapsamaktadır, her endişe için bir şeyler vardır. Dolayısıyla hemen hemen her kadın en azından karşısında, şahsen kendi özsaygısı ve özgururuna hitap eden bir çözüm, görevine karşı haksız yere kayıtsız kaldığı için onu şahsen kınayan suçlayıcı bir parmak bulacaktır. Sırf yüz için klinikler yüz gerdirme, yanak implantı, burun ameliyatları, kulak düzeltmeleri, gözaltı torbalarının kaldırılması, çene implantları gibi onlarca hizmet sunmaktadırlar. Eğer yüz normal görünüyorsa, göğüslerde büyütme, küçültme, kaldırma, meme ucu düzeltme gibi işlemler yapılabilir. Veya bedenin genelinde bir şeyler yapılabilir: Liposakşın, karın sıkıştırma, kalça implantları, baldır implantları, kol kaldırma, uyluk kaldırma, vajinal daraltma veya "jinekomasti" [meme dokularının büyütülmesi]. Bu reklamlara kitlesel bir tepkinin verilmesi (ve ahlaki bir baskı yaratması) nerdeyse garanti altına alınmış haldedir. Nisan 2008'de yaşanan son "kredi sıkışmasından" birkaç ay önce, NBC'den William Saletan'in ifadesiyle estetik işlemler öyle güvenli ve kârlı hale gelmişti ki

> Normalde mesleki hayatlarını tıbba adayacak insanlar kozmetik işlere yönelmişlerdi. Nasıl hesapladığınıza bağlı olarak, kozmetik cerrahi ("lüks sağlık hizmetleri sektörünün" alt kümesi ve "yüz estetiği piyasasının" ortağı olmuş) endüstrisi yılda 12 ile 20 milyar dolar arasında net değere sahiptir. İki hafta önce *New York Times*'ta çıkmış bir habere göre, geçen yıl 18 tıbbi uzmanlık sahası arasında, sağlık kurulunun yaptığı testlerden en yüksek puan almış tıp öğrencilerini en çok çeken üç alan kozmetikle en çok bağlantılı olanlardı...

Dolayısıyla aynı öykü kendisini yine tekrar etmektedir: "Geliştirilmemiş" kadın bedeninin şimdiye dek hiç ekilmemiş ("geliştirilmemiş" dolayısıyla kâr getirmemiş) gerçek birer "bakir toprak" olduğu keşfedilmiştir. Nadasa yatırılmış, bu sebeple çoktan tüketilmiş diğer topraklardan çok daha bereketli ve çok

daha fazla getiri sunan, zeki, becerikli ve hayal gücü yüksek bahçıvanlara, en azından ilk yıllarda kolay ve bol miktarda kazanç sunacak topraklardır (ne var ki ekonominin azalan getiriler yasasına göre yatırım arttıkça kârlar azalma eğilimindedir). Bir kadın bedeninin hiçbir santimetrekaresine iyileştirilemeyecek şeymiş gibi bakılmamalıdır. Hayat güvensizdir, bir kadının hayatı erkeğindekinden daha fazla olmasa bile ondan daha az güvensiz değildir. Ayrıca güvensizlik potansiyel anlamda, kendisine işletmeci diyen birinin öyle kenara atamayacağı bir sermayedir. Ne kadar düzenli bir şekilde uygulanırsa uygulansın onca Latisse losyonu veya Botox'un bu güvensizliği ortadan kaldırma ihtimali düşük olduğundan, Allergan gibi şirketler sürekli daha fazla kâr elde etmeyi umut ederken, kadınlar ufak tefek rahatsızlıklar olarak gördükleri şeylerin sürekli insanın dişi ve tırnağıyla (elbette doğu ameliyat veya losyonun yardımıyla) mücadele etmesi zorunlu önemli tehditlere dönüştürüleceğinden emin olabilirler.

Yaşadığımız toplumda insan yaşamının diğer birçok yönü gibi, "yeni insanın" (veya kadının) yaratılması da kuralsızlaştırıldı, bireyselleştirildi ve gerçek olmasa da kendi "yaşam politikalarının" tek yasa koyucuları, yürütücüleri ve yargıçları gibi farz edilen bireylerin üzerine bırakıldı. Benliğin (ardı ardına bireysel doğaya ait dikkat çeken "sabit" şeylerin parçalanması ve yerlerine başka şeylerin konmasıyla) yeniden şekillendirilmesi, işte bireylerin idare ettiği bu yaşam politikaları içinde sevilen bir meşgaleye dönüşmüştür. Tüketim piyasaları bunu ısrarla ve zorla bize dayatırken, her yere yayılmış propaganda organları onlara hararetli övgüler düzüp insanlara tavsiye etmektedirler. Ancak kendini yeniden biçimlendirmenin, ıskartaya çıkarılmış kimlikten kurtulup ikame bir kimlik yaratmanın yahut "yeniden doğma" eyleminin altındaki çapanoğlu, büyük oranda bunun hâlâ insanların kendi başlarına yapmaları gereken bir şey olmasıdır. Dolayısıyla zaman ve enerjiye malolacak (Latisse losyonlarının her gün sürülmesi gerekir!), çoğu kez bir dolu alınteri ve emekle yapılacak, her zaman risklerle dolu olacak bir

iştir. Çoğu kez bunlar gündelik ufak işlerdir ama er ya da geç bunaltıcı angaryalara dönüşme eğilimindedir...

Tüketici piyasalarının ana mesajı, gerçek ve tam anlamıyla meta-mesajları (diğer tüm mesajların altında yatan ve onları anlamlı kılan mesaj) hangi türden olursa olsun tüm rahatsızlıkların ve zahmetlerin gurur kırıcı şeyler olduğudur. Hazzın ertelenmesi, girişen kişinin becerilerini, donanımını ve/veya kaynaklarını aşan işlerin karmaşıklığı, bu ikisinin yan yana gelmesi (hazzın tatmin edilebilmesi için uzun soluklu eğitimler alıp emek harcama zorunluluğu), a priori meşru olmayan ve meşrulaştırılması imkânsız, her şeyden öte gereksiz ve kaçınılabilir şeyler olarak görülüp mahkûm edilir. Tüketim piyasaları ayartıcı gücünün büyük kısmını, bu mesajın yayılıp içselleştirilmesinden alır. Çok yönlü yaşam sanatı, bu mesaja göre sadece tek bir tekniğe indirgenebilir: İnsanların akıllıca ve kendilerini vererek alışveriş yapmaları. Sunulan mallar ve hizmetlerin hepsi nihayetinde, yaşama sanatına ait pratikleri o tuhaf, külfetli, zaman alan, uygunsuz, rahatsız edici, risklerle dolu ve başarılı olup olmayacağı belirsiz şeylerle eylemlerden özgürleştirmeye odaklanmaktadır. Dükkânların raflarında ve reklam kataloglarında aranıp bulunması umulan şey, arzuların hiç zahmet çekmeden ve kestirme yollarla tatmin edilmesidir. Kimliği inşa etmek ve yeniden şekillendirmek için ömür boyu harcanan emek ve çaba şu an ufak tefek işlerse ama yarın angaryaya dönüşme riski varsa, sinir bozucu şekilde dolambaçlı ve insanın becerilerini zorlayan bu işin yerine gen satın almak gibi tek seferlik, anlık, basit ve sıkıntısız bir eylem koymuyoruz ki? *Guardian*'ın en nüktedan köşe yazarlarından Guy Browning'in yakın zamanda halkın genom bilimcilerinin başarısını nasıl karşıladığını yarım ağızla özetlediği gibi: "Yakında DNA'nızı elinizdeki iPod'ta görebilecek, üreme gibi meşakkatli ve karmakarışık işlere girmek yerine başka insanların DNA'larını indirebileceksiniz."

İster "doğal" ister bastırılmış olsun, ister kışkırtılmış ister ustalıkla yorumlanmış olsun, arzular tüketim piyasaları için, çiftçilerin kafasındaki bakir topraklar gibidir. Bir çekim gücü,

hızla büyüme vaatleri veren, bol miktarda ve görece zahmete girmeden elde edilebilecek zenginlikler sunan bir şeydir. Yeri gelmişken tıp ve eczacılık endüstrileri için bu normal bir pratiktir: Ticarileştirilmemiş (dolayısıyla kazançsız) beşeri koşullar bir kere patoloji olarak sınıflandırıldığında, sömürülmeye aday (kazançlı) alanlara dönüşürler. Nitekim ne zaman Ar&Ge departmanları o güne dek sorulmamış soruların yanıtını veren yeni bir cihazla yahut bileşimle ortaya çıksa bu tür sınıflandırmaların önü açılmış olur ve arkasından gelen olaylar silsilesi şu kuralı onaylayıverir: "İşte size yanıt... Soru nedir?"

Kredi kartlarını çıkaranların "ihtiyaç ve arzulardan beklemeyi kovma" vaadi, bakir topraklardan oluşan uçsuz bucaksız bir alan açmıştır. Ve bu topraklar yirmi-otuz yıl boyunca (tüketilene kadar) tüketim ekonomisini müthiş derecede kârlı bir düzeyde tutup (el değiştiren para miktarıyla ölçülen) ekonomik büyümenin çarklarını iyice yağlamıştı. Hızla gelişen "gen mühendisliği" sayesinde "üremenin risklerini ve zahmetlerini ortadan kaldırmak", gelecek yirmi-otuz yıl boyunca aynı şeylerin devam ettirilmesi için yeni bakir alanlar açabilir. Kendinizi hayallerinizdeki ölçütlere göre biçimlendirmek, kendinizi istediğiniz gibi yaratma: Neticede bu hep istediğiniz ama hayallerinizi gerçeğe dönüştürmek için gerekli araçlardan şimdiye dek yoksun kaldığınız şeydir. Şimdi araçlar elinizin altındadır. Şimdi beklemeyi (ve gündelik ıvır zıvır şeylerle angaryayı) bir kez daha istek ve arzularınızdan kovabilirsiniz. Bu sefer tüm dürtülerin nihai sınırını en üst dereceye çıkarabilirsiniz: Kendi kendinizin hâkimi olabilirsiniz. Craig Venter'in özlü ve ayartıcı ifadesiyle söylediği gibi: "Hücreye yeni bir kromozom ekleyip mevcut kromozomları yok ederek", "özgün olanın tüm niteliklerini" atıp kaybedebilir, yerine tamamen farklı, gerçekten ve tam anlamıyla sizin hazlarınıza uygun nitelikler koyabilirsiniz.

Bu özel dramın sahnesi tamamıyla moderndir. Tekrar belireyim: Modernite dünyanın "olduğu hali" insanların yarattığı "olması gereken şeye" uydurmakla ilgiliydi. Şimdi modernite aynı özgün aşamasında olduğu gibi, bunu insan türü içinde

yapmayı ümit eder olmuştur: Biz insan türü, kolektif bilgeliğimizi kaderimiz üzerinde hâkimiyet kurmak için kullanacağız. Özgün aşamasında, bireylerin tek başlarına çabalayıp başarma ihtimallerinin zayıf olduğu şeylere "insan türü" adına kolektif bir şekilde ulaşabilen, devlette kurumsallaşmış baskı gücüyle halkın temsilcileri veya iktidarı miras almış hükümdarlardı. Tüketicilerin bireyselleşmiş toplumunun mevcut aşamasında, "insan türü" adına Devletin yahut "Yüce Toplumun" bıraktığı rolü üstlenen unsur baştan çıkarıcı güçleriyle tüketici piyasalarıdır.

CRM *Eserlerinizde sık sık Pascal'ın bahsi geçer. Düşünceler'in çok dikkat çekici pasajlarından biri, Evreni ve Tanrıyı tartışırken yüzleştiğimiz felsefi ve epistemolojik sorunlardan bazılarını aydınlatmak için mükemmel bir şekilde alıntılanmakta. Fransız matematikçi ve teologdan alınmış meşhur bir alıntıdan hareketle, metinlerinizden birinde şunu doğrulamıştınız: "Evren tüm kavrama çabalarından kaçar." Ancak sonrasında Oxfordlu akademisyenlerden birinin belki hiç hoş bakmayacağı, hatta dogmatik hassasiyetlerini hiçe sayıp onu kızdıracak bir şeyle devam etmiştiniz: "Büyük Patlama altı günlük yaratılış hikâyesinden daha kavranabilir bir şeymiş gibi görünmemektedir."*[10]

Bunları 2004'te söylemiştiniz. Dört yıl sonra Eylül 2008'de, Cenevre'de toplanan biliminsanları evrenin Büyük Patlama'dan hemen sonraki koşullarını yeniden yaratmaya dönük bir deney başlattılar. 3,6 milyon pound'luk bir cihaz olan Büyük Hadron Çarpıştırıcısı, "her şeyin teorisini" sınamamızı sağlayacak bir deneyin parçası olacaktı. Deney[11] *eğer doğru anlıyorsam aynı zamanda, modern fiziğin köşe taşlarını yani kuantum ve yerçekimi teorilerini birleştirmeye dönük bir arayışın parçasıyken, kara maddenin tanımlanıp haritalandırılması ve kara deliklerin bulunmasıyla da ilgilidir. Bu kayda değer gelişmeleri takip edince, Richard P. Feynman'ın şu sözünü hatırlamaktan kendimi alamıyo-*

---

10. Bauman, *Identity* [*Kimlik*], s. 72.
11. Bkz. www.newscientist.com/article/mg18524911.600-13-things-that-do-not-make-sense.html.

rum: "Evrenin şu anki resmi hiç kimseye ilham vermiyor mu?"[12] *(Konudan kendi isteğimle şöyle sapsam maruz görür müsünüz: Kara delikler akla arzu nesnelerini, beyaz incilerle donatılmış kolyeleri getirmektedir. Ancak bir şiirin güvenli sahalarında yahut beyaz tuval üzerinde dans eden fırçaların cüretkâr akınlarında kavranabilecek kavramlardır...) Şimdi size sorum şöyle: Son gelişmelerden beri bu konuyla ilgili görüşlerinizi değiştirdiniz mi yahut Cenevre'de yapılan son deneyler (tesadüfen "elektrik arızası" yüzünden tamamlanamamış veya tonlarca likit helyum sızdığı için yarıda kesilmiş deneyler) neticede her şeyin kavranabilir (veya kavranmak üzere) olduğuna ikna etti mi? Bu deneylerin ihtişamı sizi ikna etsin ya da etmesin, bu deneylerin söylemsel anlamda bilimsel topluluk dışında inşa edilme biçimleri konusunda hiç endişeleriniz var mı?*

Bu muhteşem olduğu kesin deneylerle (ayrıca yukarıda bahsi geçen DNA araştırmalarıyla genetik mühendislik alanlarında gerçekleşen eşit derecede muhteşem gelişmelerle) birlikte büyük bilimsel anlatıların yeniçağına mı giriyoruz? İkincisi önceden bahsettiğimiz dogmatik yarışı alevlendirebilir mi? Bu deneyler büyüleyici ve bilimsel anlamda açıklayıcı olduğu için (sözde teknoloji açısından büyük potansiyeli olduğundan ve aslında fizik bilimindeki mevcut bilgi birikimini büyüteceğinden), büyük anlatılarından, bilimin ahlaki otoritesini politik denetime yansıtmak amacıyla istifade edilmesi mümkün mü? Eğer ilkinin Evrenin Kökeniyle ilgili fikri nihayet kabul görüyorsa ("her şeyin teorisiyle" birlikte) "akışkan çağlar" nihai ve kesin aşamasına mı giriyor? Diğer deyişle akışkan ahlak "bilimsel olarak doğrulanabilir mi"? Bilimsel kurumlar ve biliminsanları görünüş itibariyle, modernliğin eşiğinde Hıristiyan Kilisesi'nin kıskançlıkla elinden bırakmadığı hakikat tekeline meydan okumuş kahramanlara dönüştüğünde, bir başka epistemolojik tekelin inşasına dahil olmuşlardır.

---

12. R. Feynman, *The Character of Physical Law*, Cornell Üniversitesi'nde BBC'nin kaydettiği bir dizi seminer, Cox & Wyman, Londra, 1962 [*Fizik Yasaları Üzerine*, Çev. Nermin Arık, Alfa Yay., 2012].

Bu olağanüstü ve eşi görülmemiş, mevcut bilgi birikimini tahkim eden deneylerin, diğer bilgi alanlarındaki ilerlemeleri koşullamak için kullanılabileceğinden hiç endişelenmiyor musunuz? Örneğin nanoteknolojinin[13] *(veya muhtemelen "her şeyin teorisiyle" ilişkili bir başka ürünün) otoritesinden ve meşruiyetinden yararlanarak bu söylemlerin politika üretiminde, kurumsal iktidarda vb yerlerde giderek hâkim konuma geleceğinden korkuyor musunuz?*[14] *Kısaca bilimsel bilginin politik alana taşınma ve tahakküm kurma amaçlarıyla suistimal edilme biçimlerinden kaygılanmalı mıyız? (Elbette uygun ve alternatif metaforlar da vardır; dinsel ve tinsel özlemleri olanlar için "Tanrı partikülünden" bahsedilmektedir).*[15] *Kısacası Profesör Bauman, "her şeyin teorisi" gibi tumturaklı bir deyiş (genetik ve biyoteknolojik yapıların tumturaklı durumu gibi) toplumumuzun işlevsiz yapılarını "piyasanın görünmez eliyle", (giderek ortadan silinen) devletin görünmez beyniyle (Büyük Biraderin gereğinden fazla elverişli görünmez gözleriyle) tamamlamak, toplumsal politikalardan pazarlamaya her şeyi (neden bizi yalnız bırakamıyorlar ki?) haklı çıkarmak için kullanılıp suistimal edilebilir.*

13. Silvia Riberio'nun *La Jornada*'da yayınladığı (8 Kasım 2008) bir makalede nanoteknoloji, son on yılda "kapitalist yenilenmede önemli roller" oynamış bir unsur olarak tarif edilmektedir. Maddenin atomik ve moleküler seviyelerde manipüle edilmesiyle ilgili bir alandır. Endüstriyel yeniliklerin yaratıldığı bir platform olup, genom bilimi, biyoteknoloji ve eczacılık, tarım, yakıt endüstrileri gibi çeşitli alanların olmazsa olmaz unsurudur. Ribeiro şöyle açıklamaktadır: "Kimi kuruluşlar piyasada nanoteknolojik uygulamalara bağlı 700'den fazla ürün olduğunu, eczacılık endüstrisinin dörtte birinin bu teknolojilere bağlı olduğunu söylemektedirler. Tüm patentler IBM, DuPont, Hitachi, Procter & Gamble gibi ulus ötesi firmaların yanı sıra ABD ve AB ordularıyla kamunun parasıyla kurulmuş, uluslararası şirketlere lisans vermesiyle tanınan üniversitelere aittir" (a.g.e.). Ancak UNESCO'nun Genel Direktörü Koichiro Matsuura, bu teknolojilerin potansiyeli konusunda iyimser görüşlere sahiptir ve sadece gelişmesini değil çevreyi korumada da rol oynayacağını düşünmektedir. Tartışma henüz bitmemiştir.

14. Bkz. Brown, *Who Rules in Science?*

15. Benzer bir metafor biyolojideki gelişmeler için de kullanılmaktadır. Biliminsanları yakın zamanda kök hücreleri araştırmalarında belli bir aşama kaydettiğinde ana hücrelerden "Kutsal Kâse" olarak bahsedilmesi, bilimsel ve dinsel metaforlar arasındaki paralellikleri yine açığa sermektedir.

Şimdi daha geniş ama konumuzla bağlantılı bir bağlama geçmeme izin verin: "Alan Sokal olayı" dediğimiz şeye, Sokal (New York Üniversitesi'nden bir biliminsanı) ve bazı sosyal bilimciler arasında postmodernizm ve bilimsel bilgi üzerine yapılan tartışmaya geçelim.[16] *Size sorum şimdi şu şekilde: Bu tartışmanın eserlerinizde postmodernizmi daha evvelden bırakmaya karar vermenizle hiç ilgisi var mı? Artık neticeye geleyim. Bilimsel kurumları bilim topluluğunun dışındaki iktidar yapılarından ayırmak mümkün mü? Onun kurumsal dünyayla arasındaki bağları görmezden gelerek bilimin üzerine eğilebilir miyiz? Simbiyotik bir ilişki mi geliştirmişlerdir? "Akışkan bilimden" bahsetmenin zamanı geldi mi?*

Zygmunt Bauman Aslında nefes kesici astronomi bilgisine sahip bir kozmolog olan ve Polonya'nın en büyük bilimkurgu yazarlarından Stanislaw Lem'in (fazlasıyla alaycı ve kinayeli bir niyetle) icat ettiği "her şeyin teorisi" terimi, 1986'da John Ellis tarafından ilk kez kabaca beşeri boyutlarla aynı düzlemde yer alan nesnelerin fiziğine tekabül eden kuantum mekanikleriyle başarılı bir şekilde galaksilerin, yıldızların, kara deliklerin vb şeylerin düzeyini tanımlamada kullanılan genel görelilik arasındaki uçurumu doldurmak için kullanılmıştı. Kozmolojinin basit ve sıradan bir hayranı olsam da pratisyeni olmadığım,

16. 1996'da kültürel araştırmaları yayınlayan *Social Text* dergisi "Sınırları aşmak: Kuantum yerçekiminin dönüşümcü hermenötiğine doğru" başlıklı bir makale yayınladı. Daha sonra bunun bir aldatmaca olduğu ortaya çıktı! Kendisini savunan Sokal, sosyal bilimlerde postmodernizm bağlamında işler üreten akademisyenlerin bilimsel bilgiyi kavrama biçimlerinde ciddi epistemolojik hatalar yaptıklarını göstermeye çalıştığını söyledi. "Fizik yasaları birer toplumsal anlaşmadan ibarettir" gibi iddialar, yakın zamanda çıkardığı *Beyond the Hoax*'ta [Şakanın Ardından, Çev. Gülsima Eryılmaz, Alfa Yay., 2011] söylediği gibi, epistemolojik hataların geldiği boyuta örnek teşkil etmektedirler. Robert Matthews Sokal'ın son kitabını *Times Higher Education Supplement*'ta (13 Mart 2008) incelerken, Sokal'in soldaki akademisyenlerin görelilik düşüncesine karşı savunmasız hale gelmesinden duyduğu korkuyu vurgulamayı amaçladığını söylemektedir. Ona göre bu yaklaşım, onların toplumsal yapılara yönelttikleri eleştirileri zayıflatmaktadır. "'Hakikat' diye bir şey yoksa ve sadece 'hakikat iddiaları' varsa Sol tartışmada nasıl hasımlarına üstün gelmeyi umabilir?"

matematiğinden hiç anlamadığım için şöyle diyeyim: Eğer doğru anlıyorsam, "dördüncü gücü" yani yerçekimini kuantum mekaniklerinde kullanılan denklemlere sokarsanız, elinize mutlak surette sınırsız çözüm geçmiş olur. Bu da evrenin fiziki yapısını anlatmada vazgeçilmez öneme sahip bu iki teoriyi bağdaşmaz ve iç içe geçmez hale getirir. Albert Einstein hayatının son yirmi-otuz yılını, boş yere bu iki teoriyi birleştirmeye harcamıştır. Ölümünün üzerinden geçmiş yarım asırdan uzun süre zarfında, yüzlerce büyük âlim bu ikilemi çözmeye çalışmış ama hiçbir sonuç alamamıştı. Yine doğru anlıyorsam (ki hiç emin değilim) İsviçre'deki Hadron Çarpıştırıcısı esas olarak "Büyük Patlamadan" sonraki ilk saniyelerde evrenin içinde bulunduğu koşulları yeniden yaratmak ve böylece sözde "Higgs bozonu" denilen şeyin varlığını kesin olarak kanıtlamak yahut çürütmek amacıyla yapılmıştı. "Higgs bozonu" şimdiye dek maddenin yapısıyla ilgili bulguların "yan yana gelmediği" veya aynı çizgide buluşmadığı varsayımsal "kayıp parçadır". Biliminsanları Higgs bozonunu keşfedemedikleri için tekrar çizim tahtalarının başlarına döndüklerini, yıllarca teorik tartışmaların yanlış bir rotada seyrettiğini itiraf etmektedirler. Bu satırların yazıldığı günlerde "her şeyin teorisine" yaklaşıp yaklaşmadığımız, hatta bu teorinin mantıklı olup olmadığı John Ellis'in bakış açısıyla tartışmaya açık sorulardır.

Özgürce ve dürüstçe, bu "her şeyin teorisi" denen meselenin bende isteksizlik yarattığını itiraf ediyorum. Sosyolojiyle oyalandığım altmış yıl içinde, şu mevcut açmaz kamuoyunun ilgi odağına girmeden çok önce açığa çıkmış benzer bir ikilemle uğraşmak için çok fazla zamanım oldu. Çözüm bulamadan bunlar üzerinde çalışıp yaşamak için de yeterince zamanım oldu (ancak hemen itiraf etmeliyim ki, diğer açmaz asla "her şeyin teorisi" kadar alımlı olmamıştı çünkü çözümüne adanan çabalar Hadron Çarpıştırıcısının inşasına ayrılan şeylerle kıyaslanabilirdi). Kastettiğim açmaz "makro" ve "mikro" sosyolojiyi birbirine bağlama meselesiydi. Başlangıçtan beri çalıştığım disipline musallat olmuştur. Dahası başlangıçta nasıl buluna-

mamışsa şimdi de çözümden yoksundur. Kozmolojide olduğu gibi sosyal bilimlerde de "her şeyin teorisine" varmaktan çok uzağız. Ancak kâğıt üzerinde kulağa hoş gelen ama pratik işlerde kullanışlı olmayan, farklı noktalarda farklı ekoller tarafından ortaya atılmış birçok plan ya reddedilmiş ya da unutulup gitmiştir. Sosyolojide aynı kozmoloji gibi birçok akıl kendisini, hem insanlar arasındaki ilişkiler seviyesinde hem de toplumlar seviyesinde eşit derecede işlerliği olan bütüncül bir teorinin (ve diğer "hayali bütünsellikleri") keşfine veya icadına adamaktadır. Ama ben kendi mütevazı ve ortalama zihnimi onların arasında saymıyorum. Sosyolojide birbiriyle görece gevşek bir şekilde bağlanmış olan, biri insanların etkileşimlerinde olan bitenleri (yani ortaklıkları, aileleri, komşulukları, kişilerin birbirine cazip gelmesi veya birbirini itmesi, dostlukları ve düşmanlıkları) görece iyi anlatan (nasıl ve neden olduklarını), diğeri tüm insani ilişkileri birbirine bağlamış yahut koparıp ayırmış bütüncül toplumsal koşulları anlatan (nasıl ve neden olduklarını) iki kavramsal ağ geliştirdiğimiz için genel anlamda memnunum.

Bence Durkheim'ın yüz yıl önce "toplum parçalarının toplamından daha fazlasıdır" diyerek vardığı sonucu (diğer deyişle "toplumsal bütünün" yüksek aşamalarında açığa çıkan nitelikler ve süreçlerin parçalarında rastlanamayacağı veya bu parçalara atfedilemeyeceği; ya da tam tersi), Simmel'in her bir farklı soruların sorulmasını gerektiren ve yanıtlamak için farklı kavramsal dizileri şart koşan "ikili" ve "üçlü" yapılar arasındaki önemli farklarla ilgili analizini hatırlamak ve kulak vermek kavrayışımız açısından çok önemlidir. Düzlemlerden birini diğerine indirgemek, ister aşağıya ister yukarıya doğru olsun (makrososyolojik fenomenleri mikrososyolojik olanların "genişletilmiş" biçimleri olarak görmek yahut mikrososyolojik fenomenleri makrososyolojik olanların dolaysız damgaları yahut sonuçları/türevleri olarak görmek) bence insanın toplum içindeki yaşamını kavramada bize avantaj sağlamayacaktır. Diğer yanda sosyologların onca yılda güçbela kazandıkları, toplumsal eğilimleri öngörmeye ve denetlemeye yarayan ufak becerileri altüst edecektir. Ayrıca

benim gibi sosyologların başarısız olduğu yerde kozmologlar başarılı olursa, haklı olarak ortaya koyduğunuz, bilimin toplumda konumlandırılış biçimi ve insanlık tarihinin bugünüyle geleceğinde bıraktığı etkilerle ilgili bunca meselenin kayda değer bir değişim geçireceğinden şüpheliyim.

Şu konuda sanki siz ve ben aynı görüşteyiz: Beşeri koşullar için gerçekten önemli olan, bilimsel keşiflerin yahut yapıların içinde neyin yattığı değil biliminsanlarından ziyade diğer insanların, yaşadığımız dönemde ve mekânda ağırlıkla siyasetçilerin ve iş dünyasının bunları nasıl kullandığıdır (biliminsanları bu "diğer" kişilerle aynı faaliyetlerde yer aldıklarında, bir süreliğine bilimin kendilerine biçtiği katı rolleri askıya almaktadırlar). Şu veya bu keşif şu veya öteki biliminsanı tarafından şu veya öteki bir zaman diliminde yapılmamış olsaydı atomun parçalanması biliminsanları ve teknoloji uzmanlarının aklına gelir miydi diye sonsuza dek tartışabiliriz. Fakat şundan eminiz ki Einstein'ın Hiroşima ve Nagasaki'nin yıkımını önlemek için verdiği canhıraş çaba su götürmez bir biçimde sonuçsuz kalmıştı. Bilimsel keşiflerin yarattığı insani sonuçlar nihayetinde sosyolojik bir meseledir. Fiziğin veya kendisine "somut" bilim diyen diğer alanların alanı değildir. Nitekim (sosyolojik) aklıma gelen ilk yanıt, Karl Marx tarafından ifade edildiği günden beri iyice önemsizleşmiştir: Tarihi insanlar yapar fakat seçtikleri koşullarda değil.

Bunun başlangıç niteliğinde bir yanıt olduğunu kabul ediyorum. Bugün bilim, Rudolf Otto'nun "kutsal" ("kutsal" olan bir gizemdir; Latince *mysterium*) dediği konuma yükselmiştir (veya buraya atılmıştır). Bu Otto'nun 1917 tarihli özgün araştırmada Tanrı fikrine (daha genel anlamda Kutsal olana; Latince *sacrum,* Almanca *Das Heilige*'e) atfedilen, aynı anda hem korkunç *tremendum* hem hayranlık uyandırıcı *fascinans* bir şeydir. Kuşkusuz bu doğası gereği muğlak, çelişkili ve kararsız hisler yaratan bir niteliktir. Doğa karşısında atalarımız nasıl insan icadı şeylerle aracılık edilmemiş (ve açıkça ehlileştirilmemiş) bir şeyle karşılaştıklarını hissetmişlerse biz de bilimle karşı karşıya geldiğimizde benzer bir hisse kapılırız. Bahtin'in "koz-

mik dehşetini" ve ezici, karşı konulmaz huşusunu duyarız. Bu bir uçta katıksız bir dehşetin olduğu, diğer ucundaysa samimi, mutaassıp, katıksız bir hayranlığın, yer yer fanatizme varan bir tapınmanın olduğu bir eksende oranları değişkenlik gösteren bir bileşimdir. Bilimin deneyimleri bu eksenin neresinde olursa olsun, neticede takınılan tutum ne olursa olsun, en azından bilimin ortadan kaldırılamayan gizeminden kaynaklı korkuların tortularından tamamen kurtulmuş iyimser ve gürültücü sesler varsa bile çok nadirdir. Söz konusu gizeme yol açan şey, bulgularıyla sıradan insanların kavrayışlarını ve hayal güçlerini hiçe saymasının dışında çok daha özgün bir etmendir: Bilimin aralıksız ilerleyişi içinde, her zaman dönülecek bir başka köşe, çözülecek bir başka gizem, dikkatle incelenip açıklık getirecek bir başka korkunç olasılık vardır. Kesinliğin ufkunu inatla ileriye taşıyan uzun ve belki sonu gelmeyecek bir yürüyüş olan bilim, belirsizliklerin güçlü ve etkili yaratıcısıdır. Belirsizlikse korkuların en doğurgan anasıdır.

"Sokal mevzusuna" gelirsek, "bilimsel hakikatin köktencileriyle" "hakikatin göreliliğine inanan köktenciler" arasındaki anlaşmazlığın köküne belli belirsiz dokunabilmiştir. Karl Popper bu meseleyi benim için çözüme bağlamıştır (en azından bu meselenin çözülemeyeceğine duyduğum kanaati doğrulamıştır). Bilimin muazzam yaratıcı potansiyelinin kanıtlarda değil çürütme gücünde saklı olduğuna, kanıtların sonsuza dek "mesleki raporlar" olarak kalmaya mahkûm olduğuna, sadece bir sonraki uyarıya kadar ve onları çürüten bulguların sunulmaması koşuluyla geçerli olduğuna işaret etmiştir. Bilimin büyüklüğü, sürekli eleştiriye ve çürütmeye davet etmesinden gelir. Bilimin tarihi dudak uçuklatıcı keşifler ve icatlardan oluşan uzun bir silsilenin dışında, benzer şekilde dudak uçuklatıcı hataların, gafların ve sürülen yanlış izlerin mezarlığıdır. Bilimde saklı olan o müthiş bilişsel potansiyel küstahlığı ve özgüveninde değil (veya kendisini bilimin kâhinleri ilan etmiş kişilerinkinde değil) alçakgönüllülüğü ve özeleştirel tutumunda yatmaktadır. Kanaatimce bilimsel hakikatler, sonsuza dek ucu açık hipotez-

lerle aynı statüye sahiptir yani asla geçersiz kılınma riskinden yüzde yüz muaf değillerdir. Biliminsanı denmeye layık insanlar, başka tür sınamalara dayanıklı nihai kanıt diye bir şey olmadığını ve olamayacağını, bilimsel bilginin gelişiminde geri dönüşü olmayan hiçbir noktanın bulunmayacağını (eğer bulunuyorsa söz konusu bilgi bilimsel olmanın çok dışındadır), ne kadar çok deneyden ve tartışmadan zaferle çıkılırsa çıkılsın özeleştiri dürtüsünün bastırılması güç bir motivasyon kaynağı olduğunu kabul edeceklerdir. Bunların tümüyle kabul edilmesi benim açımdan, bilimsel ve dogmatik tutumları ayıran farktır.

Sohbet 8
Ütopya, Aşk Yahut Kayıp Kuşak

Citlali Rovirosa-Madrazo *Kimlik'te aşkı şahane tabirlerle tarif ediyorsunuz. Sık sık yaptığınız gibi Erich Fromm'un eserlerinden yardım alarak, çağımızdaki aşkların akışkanlığına teslim olmayı açıkça reddediyorsunuz. Basitçe ifade edersem, "sevmek paylaşmaya ve iki biyografiyi birleştirmeye duyulan kararlılıktır", diyor ve şu eklemeyi yapıyorsunuz: "Aşk aşkınlığa benzer. Yaratıcı dürtüye verilen bir başka isimden ibarettir ve bundan dolayı risklerle doludur. Tüm yaratıcı süreçlerde olduğu gibi işlerin nasıl sona ereceğinden asla emin olamazsınız."[1] 21. yüzyılda yaşadığımız durgunluğun ve çağımızı etkisine almış ahlaki politik çözülmenin karanlık günlerinde bu yaratıcı gücün*

1. Bauman, *Identity* [*Kimlik*], s. 62-5.

rolü ne olacak? Çocuklarımız için başka bir dünya mümkün mü? 2008'de yaşanan küresel mali kriz tüm kuşağı altüst mü etti yahut onları kendi hayal güçlerinin merhametine ve aslında gücüne mi bırakmalıyız? Gelecek kuşaklar için bırakacağınız miras nedir?

Zygmunt Bauman *Kimlik*'te bulduklarınıza (ve ayrıntılı bir şekilde *Akışkan Aşk*'ta tartışılıp *Yaşama Sanatı*'nın son bölümünde tekrar ele alınmış şeylere) ek olarak en genç kuşağın fertleri arasında sanki aşk fenomenine, yani onun anlamına, amacına, pragmatiğine nasıl baktıklarını etkileyen özgün dönüşümler üzerine birkaç söz söylemek isterim. Neticede bana yaklaşan karanlık günlerde "aşktaki yaratıcı gücün" nasıl bir rol oynayacağını soruyorsunuz. Ancak bu sorunun yanıtı bugünün gençleri tarafından verilecektir. Nitekim onlar birkaç yıl içinde hem çalınacak melodileri belirler hem de enstrümanlarının başlarına geçmiş olacaklar. Gençler arasında hâkim olan güncel eğilimlerden hareketle, düşündüğümüz şekliyle aşkın çok da parlak bir geleceği yok gibidir.

Sevme ve sevilme sanatının ilk ve en temel eğitimini, hepimiz çocukluğumuzun erken dönemlerinde alırız. Diğer pratiklerin hepsi birer aktarımdan ibarettir. O ilk deneyimlerden kalan tortuların yaratıcı bir şekilde geri dönüşümden geçirilmesi ve biçimlendirilmesiyle oluşmuş ürünlerdir. Yeni doğmuş çocuğun karşısına çıkan ilk "Öteki" Annedir. Sevme ve sevilmeyle ilgili ilk dersler bize onlardan gelir ve farkında olsak da olmasak da ömrümüz boyunca bizimle kalır. Dahası bu yakın sevgi ilişkisinden edinilen ilk dersler, insanlar arasındaki ilişki ağlarının tümünü önceden biçimlendirme eğilimindedir. Dolayısıyla son dönemlerde çocuklarla anne-babalarının yakınlığı ve samimiyetinde yaşanmış önemli değişimleri kısaca aktararak başlayayım.

Robert Bresson'un 1977'de çıkardığı *Le Diable, Probablement* adlı filmin kahramanları, umutsuzca yaşama gayelerini, dünyadaki görevlerini ve "görevlendirilmenin" anlamını arayan fakat ne yapacağını bilemeyen birkaç gençtir. Büyüklerinden hiçbir yardım gelmemektedir. Aslında senaryosunun trajik sonuna

varması için gerek duyduğu 95 dakikalık süre zarfı içinde tek bir yetişkin bile sahneye çıkmamıştır ve kahramanlarımızın hayatında oynadıkları rollerle ilgili tek bir cümle sarf edilmemiştir. Birbiriyle iletişim kurma çabalarında inatla başarısız olan gençler, yetişkinlerin varlığını (dolaylı olarak) sadece bir kez fark ederler. Maceralarından yorgun düşen ve acıkan gençler, ekranda hiç görünmeyen anne-babalarının ne olur ne olmaz diyerek içini yemekle doldurdukları buzdolabının etrafında toplanırlar. Sonraki yıllar, Bresson'un adeta geleceği öngörmüş bakış açısının ne kadar doğru bol örnekle kanıtlamıştır. Bresson sadece birkaçı fark etmiş olsa da kendisi ve çağdaşlarının tanık olduğu "büyük dönüşümün" sonuçlarını görmüştü. Tanık oldukları şey üreticilerin (işçilerin ve askerlerin) toplumundan tüketicilerin (hükmen birey sayılan ve kısa vadeli hazların bağımlısı olmuş kişilerin) toplumuna geçişti.

Geleceğin işçilerini ve askerlerini yetiştiren anne-babalar için, oynayacakları rol gayet anlaşılır ve açıktı: Üreticilerin/askerlerin "katı modern" toplumunda anne ve babaların rolü, işyerinin yahut askerî kışlaların tekdüze rutinine katlanmak dışında çok az tercihi olan ve sonraki yıllarda davranışları normatif kurallarla belirlenmiş bir rol modeli olarak çocuklarına hizmet etmesi beklenen kişiler için vazgeçilmez özdisiplini aşılamaktı. Bir yanda fabrikalarla askerî kışlaların talepleri, diğer yandaysa gözetim ve itaat, güven ve bağlılık ilkeleriyle yönetilen aileler arasında birbirini besleyen güçlü bir geribildirim döngüsü vardı.

Michel Foucault 19. ve 20. yüzyıllardaki çocuk cinselliği meselesiyle "mastürbasyon paniğini", o dönemde ailelerden çocukları üzerinde tesis etmesi beklenen katı denetim ve tam zamanlı gözetimin meşrulaştırılıp teşvik edilmesinde kullanılmış kapsamlı cephanenin bir unsuru olarak görmüştü.[2] Ona göre ebeveynlerin bu tarz bir rol üstlenmesi, sürekli, dikkatli ve ilgili bir mevcudiyeti şart koşmuştur. Devamlı yakınlarında

2. Bkz. Michel Foucault, *The History of Sexuality*, cilt 1, Çev. Robert Hurley, Penguin, Londra, 1978 [*Cinselliğin Tarihi*, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yay., 2003], s. 42.

olmalarını varsaymıştır. Teftişler ve rahatsız edici gözlemlerle sürdürülmüştür. İtiraflar koparan sorgulamalarla ve halihazırda sorulan soruların ötesine geçmiş sır paylaşımlarıyla söylemlerin değiş tokuş edilmesini gerektirmiştir. Dolaylı olarak fiziksel bir yakınlığa, düşünce ve duyguların paylaşıldığına işaret etmiştir.

Foucault'nun iddiasıyla, anne babanın rolünü ve disipline edici etkisini güçlendirmek için sürdürülen aralıksız seferberlik içinde, "çocuğun 'ahlaksızlığı' bir düşmandan ziyade destekçiydi." "[Ahlaksızlığın] açığa çıkma ihtimali olan her yere gözetim aygıtları kurulmakta, insanları itirafa zorlayan tuzaklar yerleştirilmekteydi." Banyolar ve yatak odaları büyük tehlikelerle doluydu. Çocukların korkunç cinsel eğilimleri için en bereketli yerler oldukları için, özellikle yakından, sezdirmeden, amansızca gözetlenmesi gereken ve tabii ki anne babanın sürekli varlığını hissettireceği alanlardı.

Akışkan modern çağımızda, mastürbasyon paniğinin yerini cinsel istismar paniği almıştır. Şimdi yeni paniğe sebep olan gizli tehdit, çocuklarınkinde değil anne-babaların cinselliğinde pusu kurmuş durumdadır. Banyolar ve yatak odaları eskiden olduğu gibi dehşet verici ahlaksızlıkların yuvaları olarak görülmektedir ancak şimdi günahkârlıkla suçlananlar anne-babalardır. İster açıkça ilan edilip ortaya serilmiş olsun, ister gizli ve örtük olsun, mevcut savaşın hedefleri artık ebeveyn denetiminin gevşetilmesi, ailelerin yaygın ve rahatsız edici varlığının azaltılması, aileler içinde "yaşlılarla" "gençler" ve arkadaş çevreleri arasında bir mesafe oluşturulup bunun korunmasıdır. Kısaca geçmiş seferberliklerde hedeflenen şeylerin tam tersidir.

Günümüzdeki paniğe gelirsek, Institut National de la Demographie'nin yayınladığı son raporlardan biri, 2000'den 2006'ya kadar geçen altı sene içinde çocukluğunda cinsel tacize uğradığını hatırlayan kadın ve erkeklerin sayısı nerdeyse üç katına çıktığını (%2,7'den %7,3'e çıkmıştır; kadınların %16'sına ve erkeklerin %5'ine) göstermektedir.[3] Raporu yazanlar şu vur-

3. Bkz. "Les victimes de violences sexuelles en parlent de plus en plus", *Le Monde*, 30 Mayıs 2008.

guda bulunmaktadır: "Yükseliş taciz olaylarının arttığını göstermemekte, bilimsel anketlerde tecavüz ve tacizleri aktarma eğiliminin artması bu tarz ihlallere gösterilen hoşgörü eşiğinin azaldığına delalettir." Fakat bunun dışında, yetişkinlerin mevcut psikolojik sorunlarını çocukluk dönemlerindeki cinsellikleriyle ve Oedipus yahut Elektra kompleksleriyle açıklamak yerine sözde çocukken uğradıkları cinsel taciz deneyimleriyle açıklamaya dönük, medyanın üstü kapalı bir şekilde dile getirdiği ve giderek yükselen eğilimi de yansıttığını söylemek cazip gelmektedir. Ancak şu konuda net olalım: Aileler diğer yetişkinlerin suç ortaklığı olsun veya olmasın, çocuklarını gerçekten cinsel nesneler olarak görseler de, üstün güçlerinden çocukların zayıflıklarından yararlanmak için ne derece istifade ederlerse etsinler, dahası geçmişte içlerinden çoğu kendi çocukluk dönemlerinde mastürbasyon yapma dürtülerine teslim olsalar da olmasalar da, hepsine şöyle bir uyarıda bulunulmuştur: Kendileri veya diğer yetişkinlerle çocuklar arasında korunması emredilen mesafenin daraltılması, onları cinsel suistimalde bulunmaya sevk eden yaygın dürtülerin (alenen, gizlice veya bilinçdışı bir şekilde) salınması olarak yorumlanabilir (nitekim yorumlanacaktır da).

Mastürbasyon paniğinin esas zayiatı gençlerin özerkliğiydi. Geleceğin yetişkinleri çocukluklarının başından itibaren, (kontrol edilmediği takdirde) korkunç ve felaket sonuçlar yaratması muhtemel içgüdüleri ve dürtülerinden korunmak amacıyla "normatif bir şekilde kurallara bağlanmakta", izlenmekte ve iktidarın refakatinde tutulmaktaydı. Cinsel istismar paniğiyse esas olarak kuşaklar arasındaki bağları ve yakınlıklarını yok edecektir. Mastürbasyon paniği yetişkinleri gençlerin en iyi dostları, koruyucu melekleri ve şefkatli koruyucuları yapmışken, cinsel istismar paniği yetişkinleri a priori niyetlenmedikleri veya önceden kötü niyetle düşünerek yapmadıkları suçlarla kalıcı surette damgalayan birer zanlıya dönüştürmektedir. İlk panik anne-babaların gücünün artmasıyla sona ermişti fakat aynı zamanda yetişkinleri gençlere karşı sorumluluklarını kabul etmeye ve bu sorumluluğun verdiği görevleri layıkıyla yapmaya

itmişti. Yeni panikse sorumluluğun yerine gücü istismar etmenin tehlikelerini koyarak, yetişkinleri bu görevlerden azat etmektedir.

Yeni panik dalgası, ebeveynlerle çocuklar arasındaki ilişkileri tüketici piyasalarının aracılığına sokarak ticarileştiren ve şimdiden epey mesafe katetmiş sürece meşru bir parlaklık katmaktadır. Tüketici piyasaları, evlerinde temkinli varlıklarını terk ettikten sonra anne-babaların kalplerinden silinmeyen ve tam olgunlaşmamış ahlaki tereddütlerin hepsini bastırmayı veya yok etmeyi teklif eder. Bunu her aile ziyafetini ve her dinsel yahut ulusal tatil gününü hayali kurulan pahalı hediyelerin verildiği etkinliklere dönüştürerek ve genelde mağazalardan alınan ve kendilerini toplum içinde ayıran nişanelerin sergilenmesinde akranlarıyla çetin bir rekabet içinde olduklarından her gün çocukları küçük yaştan üstünlük kurmaya teşvik ederek yapmaktadır.

Ancak bu anne-babaların "kendilerini parayla sıkıntılardan kurtarmaya" dönük olan, sanki çözdüğünden daha çok sorun yaratan strateji içinde bir silaha da dönüşebilir. Profesör Frank Furedi'ye göre bu sorunların arasında, ailelerin yetişkinliğin verdiği otoriteden gelen sorumlulukları yerine getirmekte isteksizleşmesi ve bu pratiklerde "vasıfsızlaşması" da yatmaktadır. Şu soruyu sormaktadır: "Yetişkinlere çocukların yanında durmaları için güvenilmeyecekse, en azından kimisinin şu sonucu çıkarıp topluluklarındaki çocukların refahı için bu insanların sorumluluk alamayacağını düşünmeleri şaşırtıcı olur mu?"[4] Anne-babalar ve çocukların ciddi derecede zayıflayan yakınlıkları ile (bu yakınlık, insani birlikteliklerin ve bedensel yakınlığın getirdiği duygusal ve ruhsal zenginliğin çok yönlülüğünü, içindeki birçok parlak unsuru bizlere öğreten en temel okul olmuştur) eskiden her şeyi kuşatan, haftanın yedi günü ve günün yirmi dört saatini kapsayan yakınlıkların yerine bugün belli hedefler doğrultusunda biçimlendirilen, kayıtsız ve küçük değiş tokuşların, cinselliğe yönelik güncel tutumların tuhaflıklarıyla güncel cinsel davranışların

4. Frank Furedi, "Thou shalt not hug", *New Statesman*, 26 Haziran 2008.

hâkim örüntülerinin konması arasındaki dolambaçlı ama yakın bağlantıyı takip etmek ilginç ve aydınlatıcı olacaktır.

Ufak Kaçamaklar: Kadınların Günlük Seks Kılavuzu [*Brief Encounters: The Women's Gudie to Casual Sex*] adlı kitabın yazarı Emily Dubberley, sevişmenin artık "pizza sipariş etmeye benzediğini... çevrimiçi olup istediğiniz cinsel organı sipariş edebileceğinizi" söylemektedir. Kur yapmak veya birine iş atmak artık isteyerek yapılmamakta, gerekli veya arzulanır şeyler olarak görülmemektedir. Bir partnerin onayı için çabalamaya, rızasını hak etmek ve kazanmak için çırpınmaya, onun gözlerinde kendinizi sevdirmeye ve bu çabaların meyvesini vermesi için uzun süre, belki sonsuza dek beklemeye gerek yoktur... Ancak bunlar aynı zamanda, eskiden cinsel karşılaşmaları belirsiz olduğu için heyecanlı hadiselere dönüştüren, bu hadiselerin peşinden koşmayı, zorluklar, sürprizler ve tuzaklarla ama aynı zamanda heyecan verici olasılıklar ve parlak ihtimallerle dolu olduğu için romantik ve riskli maceralara çeviren her şeyin yok olup gitmesi demekti. Bir şeyler yitip gitmiştir... Yine de kazanılan şeyin bu fedakârlığa değdiğini birçok erkeğin yanı sıra kadınlardan da duymaktayız. Kazanılan şey rahatlık ve konfor, çabaların mutlak surette asgariye indirilmesi, arzularla onların tatmini arasındaki mesafeleri kısaltan hız ve öngörülmeleri nadiren mümkün olan, genelde ciddi sorunlar yaratan sonuçlara karşı verilmiş sigortalardır.

İnsanlara hızlı ve güvenli bir şekilde ("koşulsuz") cinsel ilişki yaşama fırsatı sunan ve 2,5 milyon kayıtlı üyesiyle böbürlenen bir web sitesi reklamını "bu gece gerçek seks partneriyle tanışın" sloganıyla yapmaktadır. Ağırlıkla dünyanın her yerini dolaşan eşcinsel kitlenin ihtiyaçlarına yönelmiş, dünya genelinde milyonlarca üyesi olan bir başka siteyse şu sloganı seçmiştir: "İstediğiniz şeyi, istediğiniz *anda* alın" (italikler bana ait). İki sloganda da ancak güçbela gizlenmiş bir mesaj vardır: Tüketimin hemen o anda yapılması, arzunun tatminiyle aynı pakette gelmesi, kontrolün sadece ama sadece sizde olması. Bu mesaj milyonlarca reklamla terbiye edilmiş kulaklara tatlı ve

yatıştırıcı gelmektedir (her birimiz bir yılda dedelerimizin ve ninelerimizin ömürlerinde görüp görebileceğinden çok daha fazla reklamı izlemeye zorlanmakta veya yönlendirilmekteyiz). Şimdi bu reklamlar (dedelerimizin ve ninelerimizin döneminden farklı olarak) aynı kahve veya toz sabun gibi anlık hazlar vaat etmekte ("sadece sıcak suya dökün"), epey sabra, bol bol iyi niyete, uzun eğitimlere, ağır külfetlere ve hatalarla dolu birçok deneme-yanılmaya gerek duyan o uzak hazları aşağılayıp alaya almaktadırlar.

Bu yeni yaşam felsefesinin ilk ifadelerinden biri, Margaret Thatcher'ın Ulusal Sağlık Hizmetine yöneltiği meşhur şikâyet ve tıbbi hizmetlerde serbest piyasanın neden "düzenlenmiş" sağlık sisteminden daha iyi olduğunu açıklayan sözleriydi: "Seçtiğim doktoru seçtiğim anda görmek istiyorum" (ve başkalarının yani bana ait olmayan yükümlülüklere, tarifelere, kaygılara ve diğer sorunlara lanet olsun, diye eklemeliydi). Kısa süre sonra Thatcher'ın hayalini tamamen gerçeğe dönüştürmese de en azından makul ve inandırıcı kılan araçlar (kredi kartı dediğimiz sihirli değnekler), tüketimci yaşam felsefesini kredi şirketlerinin ilgisini ve hayırseverliğini onlara daha fazla kâr getirme vaadinde bulunarak hak eden herkesin erişimine sokmuş araçlar icat edildi.

Eski halk deyişleri bize "yumurtalarından çıkmadan önce tavuklarımızı saymamamızı" söylüyor. Bugün anlık hazların yeni yaşam stratejilerini temsil eden tavuklar bol miktarda ve toplu halde yumurtlar olmuştur. Dolayısıyla onları saymaya hakkımız vardır. Bu sayımlardan biri psikoterapist Phillip Hodson tarafından yapılmış olup vardığı sonuçlar, süregiden cinsel devrimin internet aşamasıyla açığa çıkan sonuçların hem olumlu hem de olumsuz yanlar taşıdığını göstermektedir. Hodson "kullan-atlık hazların ânında tatmin edildiği kültür" diye bahsettiği (henüz evrensel hale gelmemiş ama hızla yayılan) şeyin çelişkisini şöyle tespit etmiştir: İnsanlar bir akşam vakti bırakın büyükanneleri ve babalarının ebeveynlerinden bile daha fazla insanla (elektronik ortamda) flört edebiliyorlar ama er ya da geç tüm diğer bağımlılıklar gibi aldıkları hazzın her yeni

dozla azaldığını görüyorlar. Deneyimlerinin sunduğu bulgulara yakından bakacak olsalar, geriye dönük ve kendilerini şaşırtan şöyle bir sonuca varırlar: Artık sadece eski romanlarda okuyabileceğimiz o eski romantik ilişkiler ve yavaş, karmaşık baştan çıkarmalar (inandırıldıkları görüşün aksine) "o şeyin kendisine" ulaşmalarını engelleyen gereksiz, lüzumsuz, külfetli ve rahatsız edici bariyerler değildir. Aksine o "şeyin" yani erotik ve "seksi" olan her şeyin, sihrin ve cazibesinin önemli hatta belki olmazsa olmaz bileşenleridir. Daha fazla niceliğe nitelik pahasına ulaşılmıştır. İnternetin aracılık ettiği seks, verdiği ilhamla ciltlerce şiir yazmış ve evliliğin getirdiği mutluluğu cennetle eşleştirmiş atalarımızı cezbettiğine ve büyülediğine inandığımız "o şey" değildir. Nitekim Hudson'un birçok başka araştırmacıyla ortak görüş içinde vardığı diğer sonuç şudur: İnternetin aracılık ettiği seks insanlar arasında bağların kurulmasını kolaylaştırıp gerçekleşmemiş hayallerin trajedisini ortadan kaldırmak yerine, insanların birlikteliklerindeki büyüyü ortadan kaldırmakta ve o tatlı düşlerin sayısını alabildiğine azaltır. İnternetin yardımıyla kurulmuş bağlar genelde, gerçek yani "çevrimdışı" hayatta bin bir emekle inşa edilmiş bağlardan daha zayıf ve sığdırlar. Bu sebeple (olsa bile) daha az tatmin edici ve özendiricidirler. Şimdi daha çok insan daha sık "seks yapabilmektedir" fakat bu sayının büyümesine paralel olarak yalnız yaşayan, yalnızlıkla ve terk edilmenin getirdiği son derece acılı hislerle ıstırap çeken insanların sayısında da artış yaşanmaktadır. Bu acı çeken insanlar umutsuzca bu hislerden kurtulmaya çalışırlar ve çevrimiçi seks siteleri bu kurtuluşu bir sonraki denemelerinde bulacaklarını vaat ederler. Oysa fark ettikleri şey, bu internetin pişirip servis ettiği yemeğin insan sıcaklığına duydukları özlemi yatıştırmak yerine, yoksunluklarını sadece daha belirgin hale getirdiği, onları çok daha aşağılanmış ve yalnız hissettirdiğidir...

Ve getiriler götürülerle kıyaslandığında üzerine kafa yormaya değer bir şey daha vardır. Genelde çevrimiçi randevu siteleri (hatta aralarında hemen cinsel ilişkiye girme fırsatı sunan siteler) tek gecelik ilişkiye hazır kişileri adeta "mevcut malların" seçilmiş

özelliklerine, boylarına, etnik kökenlerine, beden tiplerine, kıllarına göre sınıflandırılmış kataloglarla tanıtmaktadır (dosyalama yöntemleri ilgilenen kitlenin tercihlerine ve o gün neyin "uygun" olduğunu söyleyen hâkim görüşlere göre biçimlenmektedir). Böylece kullanıcılar kendilerine göre ilişkilerinin niteliğini ve alacakları hazzı belirleyecek parçaları seçerek partnerlerini oluşturabilirler (karşıdaki kullanıcıların da aynı şekilde hareket etmesi beklenmektedir). Bir noktada, bu toplama sürecinin bir yerinde insan ortadan yitip gider. O orman bu ağaçların arkasında artık görünmez hale gelir. Partnerinizi aynı çevrimiçi ticaret şirketlerinin kataloglarında sergilenen mallar gibi özelliklerine ve başvurularına göre seçmek, insanların yani canlı varlıkların çözülüp cansız şeylerin listesine dönüştüğünü söyleyen miti ölümsüzleştirmekte ve "tasdiklemektedir". Bu biz insanların, düzgün, eşsiz ve yeri doldurulamaz kıymeti tekliğimizde ve bütünlüğümüzde değil, az veya çok satılabilir, arzulanan veya yararsız aygıtlarla dolu karman çorman bir derlemede saklı kişiler veya karakterler olduğunu söyleyen bir mittir.

Cinsel ilişkilerde yaşananlar, insanların arasındaki etkileşimlerin çoğuna belki de tamamına etki eden çok daha geniş bir eğilimin örneklerinden biridir sadece. Gençlerin *Lebenswelt*'ini (yaşanılan ve görüp geçirilen, şahsen deneyimlenen dünyalarını) çerçeveye alıp haritasını çıkarmak için kullanılan temel kavramların imlemleri, yavaş yavaş ama kararlı bir şekilde çevrimdışından çevrimiçi alana aktarılmaktadır. "Temaslar", "randevular", "buluşmalar", "iletişim", "topluluk" veya "arkadaşlık" gibi kavramlar (hepsi kişiler arasındaki ilişkilere ve toplumsal bağlara gönderme yapan kavramlardır) aralarında en belirgin olanlardır. Bunları aktarılması değişen kavramların ve yaratıp teşvik ettikleri davranışsal tepkilerin anlamlarını zorunlu olarak değiştirmektedir. Bu imlemlerin yeni bir konuma aktarılmasının getirdiği en başat etkilerden biri, mevcut toplumsal bağlarla taahhütlerin, sonsuza dek sürecek sağlam yapılardan ziyade bitmeyen bir yeniden pazarlığın anlık fotoğrafları olarak algılanmasıdır. (Ancak "anlık fotoğrafların" bile yeterince uygun bir

metafor olmadığını söylemem gerek: "Anlık" da olsalar fotoğraflar elektronik ortamlarda kurulan bağların ve taahhütlerin taşıdığı süreden daha uzun bir zaman aralığına işaret edebilir. "Anlık fotoğraflar" sadece tek bir imgeyi taşıma kapasitesi olan fotoğraf baskılarının ve fotoğraf kâğıtlarının kelime dağarcığına aittir. Oysa elektronik bağlarda, selüloit negatifler ve fotoğraf kâğıtlarında tahayyül bile edilemeyen işlemler yani silmek, yeniden yazmak veya eski bilgilerin üzerine yenilerini yazmak en önemli ve en sık başvurulan seçeneklerdir. Aslına bakılırsa sonsuza dek bilgileri silip yenilerini üzerine yazma yetisi, elektronik araçlarla kurulmuş bağların en sahici ve silinmez özelliğidir.)

Elektronik eşyalarla dolu bir dünyanın içine doğmuş gençler için, "iletişimde olmanın" esas anlamı birbirlerine e-posta ve mesaj atmaktır. Bilginin onu taşıyan insanlardan ayrı seyahat edemediği o eski çağlarda harcanan zaman ve enerjiye, dahil olan herkesin zamanını, enerjisini ve kaynaklarını alabildiğine tüketen, "iletişimde kalmaya" dönük o karmaşık ritüellere, törensel ziyaretlere ve incelikli mektuplara kıyasla alabildiğine zahmetsiz yöntemlerdir bunlar. Bugün ağda dolaşması için üretilen bilgilerin hacmi katlanarak artmaktadır. Şimdiden anlık bağlantılar kurmaya (ve bağlantıları koparmaya) yarayan elektronik aygıtlardan yoksun bir dünyada büyümüş kişilerin hayal edemeyeceği noktalara gelmiştir. Uzmanların tahminine göre tarihin başından beri tüm insan dilleri (insanların konuştuğu her şey) dijital ortama aktarılacak olsa 5 exabyte (1 exabyte = 1 milyar gigabyte) yer kapatır. Oysa sırf 2006'da yapılan e-posta trafiği 6 exabyte alan kapatmaktadır. Teknoloji danışmanlık firması IDC'nin yaptığı ve BT firması EDC'nin sponsorluk ettiği bir araştırmaya göre, her yıl "dijital evrene" eklenen veriler 2010'da 988 exabyte'a ulaşacak. 2010'da IDC analizcileri dünyadaki dijital bilgilerin %70'inin "tüketiciler" tarafından yani ağırlığı otuz yaşının altındaki gençlerden oluşan "sıradan internet kullanıcıları" tarafından üretileceğini düşünmektedirler[5] (örneğin

5. Bkz. Richard Wray, "How one year's digital output would fill 161bn iPods", *Guardian*, 6 Mart 2007.

Danimarka'daki 9. sınıf öğrencilerinin %80'inin günde ortalama beş veya daha fazla mesaj attığı bilinmektedir). Ayrıca ankete katılanlardan %45'lik bir kesimin çevrimiçinde "niş topluluklar" aradıklarını belirttiklerini de not düşelim. Benzer fikirde insanlarla çevrimiçi ortamlarda sohbet etmek, "sosyal ağlarda takılmanın" en temel motivasyonlarından biridir. Hevesle topluluk arayanlardan birinin belirttiği gibi: "Topluluğum aynı ilgi odaklarına sahip olmalı, yoksa havadan sudan konuşmalar olur."

Dolayısıyla yaşamlarının geri kalanını içinde geçirdikleri çevrimdışı dünya gibi, topluluk arayan gençlerin çevrimiçi âlemde saatlerini gömdükleri sanal dünya da giderek birbiriyle iç içe geçmiş diasporaların mozaiğine dönüşmektedir. Fakat çevrimdışı dünyanın aksine, çevrimiçi diasporalar sınırlara ayrılmamıştır. Sanal dünyadaki diğer her şey gibi, "benzer fikirdeki" insanlar arasındaki sınırlar dijital düzlemde çizilmiştir. Nitekim dijital olarak çizilen tüm yapılar gibi varlıklarını sürdürmeleri, bağlanma-bağlantıyı koparma oyununun gerilimine bağlıdır. Gençlerin ikamet ettiği sanal dünyada, sınırlar "benzer ilgi odaklarını" geri kalan şeylerden, ilgilerini genellikle başka nesnelere ayıran kişilerden ayırmak için çizilmekte ve değiştirilmektedir. Sanal toplulukların izlediği dolambaçlı yollar, çeşitli "çıkar ve ilgi odaklarının" kıvrımlarını, her zaman değişen ve kısa ömürlü olan, ara ara patlayan ve içine çöken güzergâhları takip eder. "İlgi odakları" farklı derecelerde alakaya ve sadakate gerek duyar ama illa birbirlerini dışlamaları gerekmez. Biri aynı anda üyeleri illa birbirinin "benzer fikirde oluşlarını" fark etmeyen ve farklı "topluluklarla" kurulacak diyalogları "havadan sudan" konuşmalar olarak gören bir dizi sanal "topluluğa" aynı anda "ait olabilir".

Diğer deyişle bir sanal topluluğa "ait olmak", giderek kesintiye uğrayan ve üstünkörü hale gelen, (o anki) ortak ilgi odakları etrafında dönüp duran değiş tokuşlara indirgenir. Farklı ilgi konuları üzerinde odaklanmış diğer iletişimler, "anlamlı (ancak yine kesintili ve üstünkörü) bir şekilde" yürütülecek başka "niş topluluklara" ihtiyaç duyar.

Çelişkiye bakın ki, ilgi odağı ne olursa olsun ânında "benzer kafada" insanlar bulmamızı sağlayacak fırsatların artması, "benzer görüşe sahip sanal toplulukların" peşinden koşanların "sosyal becerilerini" geliştirip zenginleştirmek yerine daraltmakta ve köreltmektedir. Çevrimdışı dünyada havadan sudan konuşmalardan kaçınmak kimi zaman imkânsız olabilmektedir. Kimi zaman bu havadan sudan konular bir süreliğine aynı mekânları paylaşmaya mahkûmdurlar. Ancak çevrimiçi dünyada "sil" tuşu gibi muazzam bir icat sayesinde sıkıcı tercümelerden, pazarlıklardan ve uzlaşmalardan kaçınmak mümkündür. Bir diyaloga girme, birbirimizin sebepleri üzerinde kafa yorma ve insanın kendi motivasyonlarını eleştirel bir süzgeçten geçirip bir ortak yaşam tarzı bulma ihtiyacı bundan ötürü (belki sonsuza dek) askıya alınıp ertelenebilir.

Sanal kentlerin içinde, gerçek ve "maddi" kentlerde yabancıların ebedî ortak yaşamlarına musallat olmuş sorunlar bir süreliğine baypas edilebilir veya onlardan kaçınılabilir. Baştan savılabilir veya daha sonra bakmak üzere bir kenara atılabilir. Sanal evrende "kafa dengi olmayanlardan" kaçınmak daha kolaydır ve kanlı canlı kentlere kıyasla bunu daha az maliyetle yapmak mümkündür. Kentlerde bunun için mekânları ayırmak ve mesafeleri korumak için incelikli yöntemlere ihtiyaç vardır. Bunlardan bazıları pahalı oturma izinleri, "kapalı topluluklara" girmeye yarayan ve elde etmesi güç giriş biletleri, kapalı devre kameraları, silahlı bekçiler, "yasaklı mekânlardan" oluşan incelikli ağlar ve hepsi yapılacak ihlallerin, "haneye tecavüzlerin" yaratacağı tehditleri hafifletmeye yarayan diğer araçlardır. Fakat bunlardan kaçınma imkânları kent yaşamında insanların her gün çektiği sorunları (sanal da olsalar gerçek de olsalar) çözüme kavuşturmamaktadır. Belki bu çözüm hiç aranmamaktadır ve sadece doğrudan karşısına çıkıldığında çözüm bulunabilmektedir. Aksine bunlardan kaçınmak için yapılan onca hazırlık çevrimiçinden çevrimdışı ortamlara geçişi çok daha travmatik bir hale sokabilir. İnsanın aklına ister istemez, sadece televizyonlarda gördüğümüz müzmin yaşamı bırakıp kendisini kentin yoğun

bir sokağında bulan, bir grup rahatsız edici rahibeyi portatif kumandasıyla gözünün önünden boş yere çıkarmaya çalışan Chance geliyor (Hal Ashby'nin 1979 tarihli *Merhaba Dünya* [*Being There*] adlı filminde Peter Sellers'ın oynadığı karakter)...

O halde aşkın ışığıyla karanlığı parçalara ayırma potansiyeli açısından ne sonuçlar çıkarabiliriz? Modern çağda aşkın kültürel tarihinde yaşanmış sayısız dönemeçten hareketle, inkâr etmeye dönük onca çabaya rağmen, aşkın karşımıza nadiren "bulunan bir nesne" kılığında çıktığını düşünüyorum. Aşk uzun ve zahmetli çabaların ürünü olup, riskli ve her zaman yenilme tehlikesinin olduğu, tuhaf ödünler vermeye hazır olmaya ve ağır fedakârlıklarda bulunmaya hazır olmanızı gerektiren bir şeydir. Kendisini böylesine belirsiz bir kaderin kollarına emanet etmeye hiç hazırlamamış kişi, aşkın elleri altında olduğunu düşünerek kendisini kandırmaya son vermelidir. Ayrıca aşkın takip ettiği tipik güzergâhı en iyi özetleyen metaforu ararken, en tatlı meyvelerini ancak insanın tüm zamanını alan, yoğun ve kimi zaman harap edici şefkatinden sonra birkaç yıllık muazzam büyümenin ardından veren bir meyve ağacını seçmekten daha kötüsü olabilir.

Fakat bana hâlâ aşk arayışında olan ve gerçek aşkı bulup bulmadıklarından emin olamayan genç insanlara bir mesajım var mı diye sormuştunuz. Son paragrafın üzerinde dürüst bir insanmış gibi hareket etmeye hiçbir hakkım yok. Eğer aşk "bulunan bir nesne" değil de "uzun ve zahmetli çabaların ürünüyse" kimse bana onun peşinden koştuğum şey olduğunu yoksa tamamen başka bir şey olduğunu söyleyemez (ben de başkalarına söyleyemem!). Ardımdan bırakabileceğim tek "son düş ve vasiyetname", gençler dünyada olup bitenlere ve kendi hallerine daha fazla ilgi gösterdiklerinde, niyetlerle sonuçlarını birbirine yaklaştırma şanslarının bir nebze artma ihtimali taşıdığıdır. Aşk iki eşsiz insanın birlikteliğidir. Ancak âşıkların aşklarından bekledikleri/umdukları/arzuladıkları şey eşsiz olmaktan çok uzaktır. Başka şeylerle birlikte bir kuşak meselesine dönüşme eğilimindedir: Paylaşılan deneyimler, zevkler ve hüsranlar, büyülenmeler ve korular, ilgi odakları ve kayıtsızlığın açılımları...

Tıpatıp birbirine benzeyen hiç kimse yoktur ve bu gözlem yaşlılar kadar genç insanlar için de geçerlidir. Buna karşın kimisi belli kategoriden insanlarda bazı özelliklerin diğerlerinden daha sık görüldüğünü fark etmiştir. Uluslardan, sınıflardan, toplumsal cinsiyetlerden veya kuşaklardan bahsetmemizi sağlayan şey özelliklerin bu şekilde görece aynı kişilerde "kümelenmesidir". Bunlardan bahsederken söz konusu "kategoriye" ait üyelerin her birini "bireye" dönüştüren yani diğerlerinden farklı kılan sayısız özelliğe bir süreliğine gözlerimizi kapatır ve diğerlerinden çok o kategoride çıkması muhtemel özelliklere odaklanırız.

En yaşlılarımız haricinde içimizdeki insanların tümünden, birbirini takip eden ve farklı kuşaklar olarak bahsederken aklımızda işte bu koşul vardır. İlki "ekonomik büyüme" [boomer] kuşağıdır: Savaş sonrasında "bebek patlamasının" yaşandığı, askerlerin cephelerden ve tutsak kamplarından döndüğü, artık gelecek planları yapma, evlenip dünyaya çocuk getirme zamanının geldiğine karar verdiği 1946 ve 1964 arasında doğan insanlar. Eve dönen askerlerin kafalarında, savaş öncesinde yaşadıkları işsizliğin, kıtlığın, kanaatkârlığın, boğaz tokluğuna geçen günlerin ve bitmek bilmez yoksullaşma tehditlerinin anıları hâlâ tazeliğini korumaktaydı. Birdenbire ve tuhaf bir şekilde bollaşan istihdam olanaklarını, her an kaybolacak iyi talihin nimetleri olarak memnuniyetle kabul etmişlerdi. Uzun yıllar sıkı bir şekilde çalışmışlar, zor günler için kenara para atmışlar ve çocuklarına kendilerinin hiç sahip olmadığı bir şeyi, sorunsuz yaşama fırsatı vermişlerdi. Çocukları, şimdi yirmi sekiz ile kırk beş yaş arasındaki "X kuşağı" ailelerinin uzun çalışma saatleri ve tutumluluklarıyla inşasına katkıda bulundukları farklı bir dünyanın içine doğmuşlardı. Anne-babalarının felsefelerini ve stratejilerini benimsemişler ama bunu istemeye istemeye yapmışlardı. Etraflarındaki dünya giderek zenginleştiği, yaşam olanakları daha güvenli hale geldiği için ölçülü davranışların ve özverinin ödüllerini görüp bunların tadını çıkarmak için giderek sabırsızlığa kapılmışlardı. Kimi zaman alaycı bir şekilde "ben kuşağı" diye adlandırılması işte bu sebeptendi... Ardından "Y

kuşağı" yani bugün on bir ile yirmi sekiz yaş arasındaki nesil geldi. Sayısız gözlemcinin ve araştırmacının ortaklaştığı gibi, anne-babalarından ve büyüklerinden keskin bir şekilde farklıdırlar. Anne-babalarının gençliklerinde bilmedikleri, düpedüz imkânsız olmasa da zorla hayal edebilecekleri, karşılarına çıktığında şaşkınlık ve güvensizlikle karşıladıkları bir dünyanın içine doğmuşlardı. İstihdamın bol olduğu, seçeneklerin neredeyse sonsuza çıktığı, her biri birbirinden cazip bol miktarda olasılığın yaratıldığı, her biri diğerinden daha ayartıcı hazların yaşandığı bir dünya.

Elbette soluyacak havanız olmasa bir iki dakikadan daha uzun yaşayamazsınız. Ama sizden en önemli "hayati ihtiyaçlarınızın" listesini çıkarmanızı isteseler hava aklınıza çok zor gelir. Zor da olsa aklınıza gelse bile listenin çok altlarında kalır. Hiç düşünmeden havanın orada olduğunu ve ciğerlerinizin gerektiği kadarını içinize çekmekten fazlasını yapmaya gerek olmadığını varsayarsınız. Birkaç ay öncesine kadar iş (en azından dünyanın bize ait kısmında) bu açıdan hava gibi bir şeydi. İhtiyaç duyduğunuzda her zaman bulunabilecek bir şeydi. Olur da o anlığına bulunamadığında (aynı kalabalık odada taze havanın bitmesi gibi) ufak bir çaba (örneğin pencereyi açmak) işlerin yoluna girmesine yeter. Bu durum, "büyüme kuşağının" üyeleri hatta "X" kuşağının fertleri için ne kadar inanılmaz olursa olsun, son araştırmalara göre "Y kuşağının" fertlerine göre iyi bir yaşam için vazgeçilmez şeylerin listesinde "işin" nerdeyse en alt kalemlerde yer alması hiç de şaşırtıcı değildir. Bu ihmali açıklamak için sıkıştırılacak olsalar yanıtları şu minvalde olur: "İş mi? Ne yazık ki sağ kalmak için (yine hava gibi) kaçınılmaz bir şey. Ama hayatı yaşamaya değer kılmayacak. Tam tersi: Onu bunaltıcı ve tatsız bir şeye dönüştürebilir. Tatsız işlere ve angaryalara dönüşebilir. İlginç hiçbir şey olmamakta, hayal gücünüzü cezbedecek, algılarınızı harekete geçirecek hiçbir şey yoktur. Eğer iş size az zevk veriyorsa, hiçbir şekilde gerçekten önemli olan diğer şeylerin önüne geçmemelidir!" Peki, o gerçekten önemli şeyler nelerdir? Ofisin, dükkânın veya fabrikaların dışında kalan onca

boş zaman, başka yerlerde daha ilginç şeyler ortaya çıktığında boşaltılan mesai dışı anlar, yolculuklar, başka mekânlara gitme ve seçtiğiniz arkadaşlarla beraber olma; işyerinin dışında gerçekleşen onca şey. Başka yerlerdeki hayat! Y kuşağının yapmaktan zevk aldığı ve kıymet verdiği şeylerin, bırakın sonsuza dek iş sahibi olmayı çalışmayla bağlantılı olma ihtimali bile zayıftır. Bir işte takdir edecekleri son şey kalıcı olmasıdır...

Araştırmalara göre saygın insan kaynakları firmaları genç yetenekler ararken, Y kuşağının önceliklerinin ve korkularının tamamen farkındadırlar. Ayrıca baştan çıkarıcı tekliflerini önerilen istihdamın garanti edeceği şu özgürlüklere odaklarken çok çaba sarf etmektedirler: Esnek çalışma saatleri, evden çalışma, ücretli ve uzun süreli izinler, işyerlerindeki eğlenceli/rahatlatıcı olanaklar. Artık bu firmalar, işi sıkıcı bulduklarında yeni gelenlerin basitçe istifa ettiklerini kabul eder olmuştur. Zalim, insanlık dışı ama işgücünün istikrarını koruyan en etkili güç olan işsiz kalma ihtimali korkutucu olmaktan çıkınca, onları çıkmaktan alıkoyan şeyler azalmaktadır.

Eğer Y kuşağını seleflerinden ayırmakta kullanılan yaşam felsefesi ve stratejisi buysa, gençlerimizi çok sert bir hayal kırıklığı bekliyor. Avrupa'nın en müreffeh ülkeleri, kitlesel işsizliğin o unutulmuşluktan ve sözümona ebedî sürgünden dönmesi bekleniyor. Eğer karanlık önseziler gerçeğe dönüşürse, günümüz gençlerinin doğal birer şey olarak saydıkları (veya doğdukları günden itibaren öyle gördükleri) sonsuz sayıda seçenek, hareket etme ve değişim özgürlüğü yok olmak üzeredir. (Geçici ve kısa) Güçlüklerin yaşanması durumunda onları ayakta tutmasını ve sorunlarına /(geçici ve kısa süreliğine) hızlı, tatminkâr çözümler bulamadıklarında durumu atlatmalarını sağlamasını umdukları sınırsız krediler de onlarla yok olacaktır. Y kuşağının üyeleri için bu bir şoka dönüşebilir. Büyüme dönemi kuşağının aksine, başvurabilecekleri eski anılar, yarı yarıya körelmiş yetenekler ve uzun süre kullanmadıkları numaralardan tamamen yoksundurlar. "İstifanın" çözüm olmadığı sıkıntılı zamanların, kıtlığın ve zoraki kemer sıkmaların sert, pazarlığa kapalı gerçeklikleriyle

dolu dünya içlerinden büyük bir kesim için tamamen yabancı bir ülkede yaşamak gibidir. Asla ziyaret etmedikleri, gitseler bile asla yerleşmeyi ciddi bir şekilde düşünmedikleri, alışmak için uzun süre, zorlu ve nahoş bir çıraklık dönemine ihtiyaç duyacak kadar gizemli bir ülke.

Bu sınavdan Y kuşağının nasıl çıkacağını göreceğiz...

Dizin

C-Ç

D

AYRINTI

Nevâl es-Sâdevî

Havva'nın Saklı Yüzü

Arap Dünyasında Kadınlar

İnceleme/Çev. Ayşecan Ay/368 sayfa/ISBN 978-605-314-361-1

Havva'nın Saklı Yüzü, ilk olarak 1977'de Arapça yayımlandı, İngilizce çevirisiyse 1980'de piyasaya çıktı. Kitap çıkar çıkmaz başarı yakaladı ve Arap toplumunda kadın çalışmalarının başlıca ders kitaplarından biri haline geldi. O zamandan bu yana Arap kadınları uluslararası arenada sivrilmiş ve toplumdaki statülerini iyileştirmeye yönelik önemli bir ilerleme kaydetmişlerdir. Fakat ne yazık ki Nevâl es-Sâdevî'nin kitabında gündeme getirdiği konuların pek çoğu bugün de geçerliliğini korumakta. Kitabı okumak, tam da bu nedenle, otuz yıl önce ne kadar gerektiyse bugün de o kadar gerekiyor.
Havva'nın Saklı Yüzü, Nevâl es-Sâdevî'nin külliyatında bir dönüm noktası ve Batılı bir okur kitlesiyle ilk buluşmasıdır. Kitap Arap dünyasında muazzam bir hiddetle karşılandı. Yazarı eleştirenler, onun Arap kadınları tasvirinin Arap dünyasına ilişkin kalıplaşmış yargıları ve önyargıları pekiştirdiği iddiasıyla ona ateş püskürdüler. Sözümona "ahlak bekçileri" için bir nefret nesnesi haline geldi, sürekli ölüm tehditlerine ve tacizlere maruz kaldı. Arap kadınları ve dünyanın dört bir yanındaki kadınlar, Nevâl es-Sâdevî'nin geleneklere karşı çıkışına ve sıra dışı cesaretine çok şey borçlu. Nevâl es-Sâdevî, *Havva'nın Saklı Yüzü* ve diğer kitapları vasıtasıyla bir diyalog başlattı ve değişime dair tek umudumuz da bu türden bir açıklık ve diyalogda.

Dr. Ronak Husni
Durham Üniversitesi

Terry Eagleton

Radikal Kurban

İnceleme/Çev. Aslı Önal/224 sayfa/ISBN 978-605-314-359-8

Eagleton bu kitabında felsefe, siyaset, edebiyat ve teoloji gibi disiplinlerin kesişim noktasında konumlanan ve gerek Antikçağ toplumlarının gerekse modern toplumsal düzenin temelini oluşturan kurban mefhumunu yatırıyor masaya. Kendi tabiriyle modern felsefenin, özellikle de Marksistlerin fazla teolojik bularak alaka göstermekten kaçındığı kurban mefhumunun izlerini havarilerin, Antikçağ filozoflarının, teologların ve Hegel'den Derrida'ya, Shakespeare'den Henry James'e, oradan da günümüze daha yakın felsefeci ve edebiyatçıların metinlerinde sürmeye çalışıyor. Konu bu denli yaygın ve katmanlı olunca, kendimizi disiplinlerarası diyalogların ve Aeneas'tan Kral Lear'a, Patrick Melrose'dan Anna Karenina'ya uzanan bir edebi şahsiyetler geçidinin ortasında buluyoruz.

Kurban mefhumunun yakından ilişkili olduğu, çarmıha gerilme ve tragedya, kutlu ve lanetli, *thanatos* ve *eros*, şahadet ve ahlak, mübadele ve aşırılık, günah keçisi ve armağan gibi kavramlarsa kitapta yürütülen genel tartışmanın yine teoloji, felsefe ve edebiyatta izi sürülen farklı katmanlarını oluşturuyor.

"Kurban"ın uzun zamandır tek taraflı ve yanlış yorumlandığından dert yanan Eagleton, kendi formülleştirdiği hâliyle "radikal kurban" fikrini, siyaset ve devrimle ilişkilendiriyor ve bu fikirde yaşamı zenginleştirecek devrimci bir dönüşüm potansiyeli görüyor. Nitekim kurbanın salt yıkıcı, yok edici veçhelerini ön plana çıkaran postmodern düşünce akımlarına da karşı çıkarak, onun daha "hayat veren" yönlerini anlatmaya çalışıyor. Hıristiyan teolojisi, Marksist ideoloji ve göstergebilimiyle psikanalizi harmanladığı ve edebiyatın büyülü dünyasını bir araya getiren çarpıcı bir düşünsel yaklaşımla, kurban mefhumunu yeniden yerli yerine oturtmaya çalışıyor.

Zygmunt Bauman & Ricardo Mazzeo

Edebiyata Övgü

Arap Dünyasında Kadınlar

İnceleme/Çev. Akın Emre Pilgir/144 sayfa/ISBN 978-605-314-372-7

İnsan deneyimi hem yazarların hem de sosyologların tezgâhlarına, halihazırda önceden yorumlanmış bir biçimde gelir. Gerek edebiyat gerekse sosyoloji "ikincil hermenötik" çalışmalardır, yani zaten yorumlanmış olan şeyin yeniden yorumlanışıyla uğraşırlar. Bu sebeple her ikisi de, yorumlama perdesinin yırtılmasını sağlayacak saklı dikiş yerlerini aramakla meşgul olmalıdır. Dahası hiçbiri o an yırtmakta oldukları perdelerin arkasına saklanmış diğer perdeleri açığa çıkarmaktan kaçınamaz. Bizler sizin de söylediğiniz gibi gerçekten de "iki kız kardeş"iz. Bir adım daha ileriye gidip edebiyatla sosyolojinin öyle sıradan kardeşler olmadığını, Siyam ikizleri olduklarını söyleyeceğim. Her Siyam ikizi gibi, beslenme ve sindirme organları ortak oldukları için de cerrahi olarak birbirlerinden ayrılmaları imkânsızdır. *Kardeş* olarak kardeşçe rekabetlere girmeye meyilliyizdir. Ancak *Siyam ikizleri* olarak, işi asla yolları ayıracak noktaya getiremeyiz ve aynı uğraşları paylaşmaya, hareketlerimizi koordine etmeye mahkûmuz...

Z. Bauman

***

Zygmunt Bauman ve Riccardo Mazzeo arasında gerçekleşen bu diyalog kitap, "iki kız kardeş" olarak edebiyat ve sosyoloji arasında mekik dokuyor, bu iki söylem alanının bağlantı noktalarına, ayrı düştükleri sınır bölgelerine eleştirel bir perspektiften hareketle derinlikli ve tartışmaya açık yorumlar getiriyor. *Edebiyata Övgü* hem edebiyatın hem de sosyolojinin çağdaş sorunlarını titiz bir bakışla masaya yatıyor...

Domenico Losurdo

Pasif Direniş

Mitin Ötesinde Bir Tarih

İnceleme/Çev. Emrullah Ataseven/336 sayfa/ISBN 978-605-314-376-5

Şiddet, savaşlar ve terör dolu bir yüzyıldan sonra pasif direniş ideali insanların bilinçlerinde ve vicdanlarında güçlü bir merak uyandırmıştır. Peki, bu ideali harekete geçiren ilk akımlar ve hareketler nelerdi? Bu akımlar uzunca süren bir savaş, devrim ve şiddet sarmalında ne gibi güçlüklerle karşı karşıya kaldılar? Bu kitapta köleliğe karşı 19. yüzyılın ilk yıllarında, özellikle ABD'de gelişen pasif direniş yöntemleri mercek altına alınıyor. Bir tür başlangıç noktası olarak bu tarihsel evreden hareketle Hıristiyan ve demokratik seküler örgütlenmelere geçiliyor; bu esnada direnişin Thoreau, Tolstoy, Gandi, Capitini, Dolci, M.L. King, Dalai Lama ve Renkli Devrim örgütçüleri gibi ana aktörlerine kadar uzanan geniş bir yelpazede pasif direniş akımları ve figürleri ele alınıyor...

Sosyalist hareketler, sömürge karşıtı ve militarizm karşıtı hareketler de kitabın başlıca meseleleri arasında. Simone Weil ile Hannah Arendt gibi filozofların şiddet problemine dair görüşleri de pasif direniş tarihi kapsamında tartışmaya açılıyor...

Michael J. Shapiro

Savaş Suçları

Zulüm ve Adalet

İnceleme/Çev. Yasin Emre Kara/240 sayfa/ISBN 978-605-314-385-7

"Michael J. Shapiro'nun kusursuzca düşünülmüş, şaşırtıcı derecede özgün ve son derece aydınlatıcı metnini hepimiz okumalı ve bu metinden ders çıkarmalıyız. Zulmün derin kökleri konusundaki bilincimizi genişletmek üzere filmleri, edebiyatı ve felsefeyi kullanması, savaş suçları konusundaki geleneksel anlayışı değiştiriyor."

Richard A. Falk, *Princeton Üniversitesi*

***

Michael J. Shapiro, bu kapsamlı çalışmasında, savaş suçları duruşmalarının adaletle ilişkili temsilleriyle "edebi adaleti" karşılaştırıyor: edebiyat, sinema ve biyografik ifadelerdeki hukuk davalarının dışladığı zulümler ve adalet konularını gündeme getiren temsiller...

Savaş Suçları, sanatsal ve deneysel türlerin gün ışığına çıkardığı muğlaklıkları irdelemek ve bunları politika ve arşiv belgeleri ile eleştirel teorik söylemlerle birlikte yorumlamak suretiyle, hukuki ortamlardaki geleneksel "sorumluluk" nosyonlarına meydan okuyor. Shapiro'nun karşılaştırmalı okumaları devletlerin, devlet-olmayan güç odaklarının, silah ticareti, seks işçisi kaçakçılığı, kanun uygulama ve hüküm verme işleriyle uğraşan bireylerin eylemlerinden doğdukları haliyle savaş suçlarının olasılık koşullarına mercek tutuyor.

Shapiro, politika ve adalet sorunsalının incelikli bir tablosunu çizmek amacıyla hukuki söylem, edebiyat, medya, sinema ve televizyondan örnekleri irdeliyor, böylece teori de canlı bir bedene bürünüyor. Bu eser, sinema, medya, edebiyat, kültür çalışmaları, çağdaş felsefe ve politika teorisiyle ilgilenenler için eşsiz bir kaynak niteliğinde...